


Rikkomaton koulurauha

Etsivä keskuspoliisi, kansakoululaitos ja kommunistinen varhaisnuorisotoiminta
1928–1934

Mari Halli

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2014

 <div> HELSINGIN YLIOPISTO HELSINGFORS UNIVERSITET UNIVERSITY OF HELSINKI </div>		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos – Institution – Department
Valtiotieteellinen tiedekunta		Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos
Tekijä – Författare – Author		
Halli, Mari		
Työn nimi – Arbetets titel – Title		
Rikkomaton koulurauha Etsivä keskuspoliisi, kansakoululaitos ja kommunistinen varhaisnuorisotoiminta 1928–1934		
Oppiaine – Läroämne – Subject		
Poliittinen historia		
Työn laji – Arbetets art – Level	Aika – Datum – Month and year	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages
Pro gradu -tutkielma	Toukokuu 2014	83
Tiivistelmä – Referat – Abstract		
<p>Tutkielmassa käsitellään etsivän keskuspoliisin (EK) ja koululaitoksen toimintaa helsinkiläisten kansakoululaisten keskuudessa harjoitettua kommunistista varhaisnuorisotoimintaa eli kommunistista lastenliikettä vastaan 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alkupuolella. Kommunistinen varhaisnuorisotoiminta oli suomalaisen kommunismin edustajien alle 16-vuotiaille lapsille organisoimaa aatteellista järjestötoimintaa, joka oli sekä julkista että salaista. 1920-luvulla kommunistisen julkisen toiminnan ollessa sallittua sitä järjesti Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto (järjestönuorten liitto) ja kesästä 1930 eteenpäin kommunistinen varhaisnuorisotoiminta järjestäytyi salaiseksi pioneeritoiminnaksi Suomen kommunistisen nuorisoliiton johtamana. Tutkielmassa selvitetään, millaista EK:n ja koululaitoksen toiminta oli kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan ja mitä toiminnalla tavoiteltiin. Tutkielman läpikäyvässä teemana on EK:n ja koululaitoksen yhteistyö kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan estämiseksi.</p> <p>Tutkimusaineistona ovat Kansallisarkistossa ja Helsingin kaupunginarkistossa säilytettävät alkuperäislähteet. Näistä tärkeimpiä ovat Kansallisarkistossa kommunistista varhaisnuorisotoimintaa käsittelevät EK:n asiakirjat ja kouluhallituksen asiakirjat sekä Helsingin kaupunginarkistossa kansakouluntarkastajan ja kouluhallituksen sekä kansakouluntarkastajan ja opettajien kanssakäymisestä syntyneet asiakirjat. Tutkimusmenetelmä on aatehistoriallinen.</p> <p>EK:n ja koululaitoksen suhtautumisessa kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan 1928–1934 on hahmoteltavissa tietynlainen kehityskaari. Kommunistinen varhaisnuorisotoiminta joutui tiukan silmälläpidon alaiseksi kesällä 1928, jolloin EK:n mukaan oli kiistatta osoitettu sen olevan salaisen Suomen kommunistisen puolueen (SKP) talutusnuorassa. Niin kauan kuin kommunistinen varhaisnuorisotoiminta oli julkista, EK:n valvonnan tavoitteena oli saada todistettua sen toiminta laittomaksi ja järjestönuorten liitto lakkautettua. Kun kesällä 1930 järjestönuorten liiton toiminta lakkautettiin, niin EK:n kiinnostus kommunistista varhaisnuorisotoimintaa kohtaan väheni. EK:n näkemyksen mukaan järjestön lakkauttaminen riitti lamaanuttamaan lastenliikkeen toiminnan. Koululaitoksen suhtautuminen kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan oli päinvastainen: Koululaitos ei pitänyt kommunistista varhaisnuorisotoimintaa kansakoulujen näkökulmasta ongelmana, vaan kiinnostui siitä vasta keväällä 1930 oikeistoradikalismien nousun myötä. Kun salainen pioneeritoiminta aloitti kampanjoinnin koulujen läheisyydessä tiputellen lentolehtisiä ja muuta materiaalia kansakoulujen pihalle talvella 1931 niin koululaitos ryhtyi kansakouluntarkastaja Matti Pesosen äänellä vaatimaan koulurauhan nimissä EK:ta lakkauttamaan kommunistisen kiihotuksen kouluissa. EK ei pitänyt lippulappujen pudottelua vakavana ja priorisoi toiminnan sen mukaisesti. Tasapainottelu kansakouluntarkastajan vaatimusten ja syytösten ristipaineessa sai EK:n päällikön Esko Riekin aloittamaan kansakouluntarkastajan kampeamisen syrjään kouluhallituksen suhteidensa avulla. Talvella 1933 kouluhallitus siirsi kansakouluntarkastaja Matti Pesosen syrjään ja EK jatkoi valvontaansa omalla tavallaan koululaitoksen enää sekaantumatta asiaan.</p> <p>EK:n ja koululaitoksen tavoitteet kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan kumpusivat esiin kummankin yhteiskunnallisesta perustehtävästä. EK:n tehtävänä oli puolustaa sisällissodan voittajien Suomea ja koululaitoksen tehtävänä oli eheyttää sisällissodan jakama kansa. EK:n kiinnostus kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan oli osa sen osoittamaa kiinnostusta suomalaiseseen kommunismiin yleisesti ja lasten toiminnalla oli sille lähinnä välinearvoa. Sitä valvomalla saatettaisiin päästä kiinni SKP:n johtohahmoihin. Koululaitoksen julkilausuttu tavoite oli koulurauha. Koululaitoksessa oli kuitenkin erilaisia näkemyksiä siitä, häiritsikö kommunistinen lastenliike koulurauhaa vai ei. Kansakouluntarkastaja ajoi EK:ta ja kouluja tiiviiseen yhteistyöhön, kun taas opettajat kouluissa kyllä tottelivat, mutta eivät nähneet koulurauhaa rikotun. Kouluhallitukselle oli tärkeää varmistaa työrauhan säilyminen kouluissa ja kun alkoi näyttää siltä, että kommunistista varhaisnuorisotoimintaa suurempi uhka oli kansakouluntarkastajan toiminta, niin kansakouluntarkastaja Matti Pesonen sai väistyä.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords		
turvallisuuspoliisi etsivä keskuspoliisi koululaitos kansakoulu opettajat koulukuri kouluhallinto kommunismi kontrollipoliittikka sisäpolitiikka kasvatushistoria poliittinen historia 1920-luku 1930-luku		

SISÄLLYS

1 KOMMUNISTISTA KIIHOTUSTA VASTAAN	1
Aiemmin sanottua	3
Etsivä keskuspoliisi ja kansakoululaitos kommunismia kukistamaan	8
Lähteiden äärellä	12
2 RIEKIN "LAFKA" JA KOMMUNISMIN PELKO	15
Aina askeleen edellä	15
Valtio valtiossa	16
Kaikki tiet vievät Moskovaan	18
3 ISÄNMAALLISET KASVATTAJAT JA KANSAKUNNAN EHEYTTÄJÄT	21
Opettajat kasvattavat työläislapsia	21
Kansakouluntarkastaja valvoo ja tukee	25
Kouluhallitus kulkee keskitietä	28
4 KOMMUNISTIEN "REKRYTTIKOULU" JOUTUU AHTAALLE	30
Järjestönuoret etsivän keskuspoliisin silmätikkuna	31
Militarisointia vai maanpuolustuskasvatusta?	34
Opettajat syrjivät työläislapsia?	39
"Rekryttikoulu" lakkautetaan	44
5 KOULURAUHAA HINNALLA MILLÄ HYVÄNSÄ	48
"Pieniä viherjäisiä lappuja"	50
Työrauha taattava	52
Vastentahtoista ja vaikeaa yhteistyötä	54
Opettajat tekevät työtä käskettäessä	56
Häirikkö syrjään	58
6 ETSIVÄ KESKUSPOLIISI MÄÄRÄÄ TAHDIN	62
Aika vaisua yhteistyötä	62
Etsivä keskuspoliisi niskan päällä	63
7 RIKKOMATON KOULURAUHA	67
LÄHTEET	74

1 KOMMUNISTISTA KIIHOTUSTA VASTAAN

Tämä tutkielma alkaa vuodesta 1928, jolloin Suomen poliittinen poliisi, etsivä keskuspoliisi (EK) tiukensi entisestään otettaan sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmalle puolelle järjestäytyneestä liikkeestä, suomalaisesta kommunismista.¹ Suurennuslasin alle joutui myös Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto (STJL)². Se vastasi 1920-luvulla suomalaisen kommunismin organisoimasta julkisesta varhaisnuorisotoiminnasta eli alle 16-vuotiaiden lasten järjestötoiminnasta³.

EK:n päällikön Esko Riekin mukaan jo vuonna 1928 oli kiistatta osoitettu, että julkinen kommunistinen lastenliike oli salaisen Suomen kommunistisen puolueen (SKP) talutusnuorassa – erityisesti sen vuonna 1925 perustetun⁴ nuorisojärjestön (Suomen kommunistinen nuorisoliitto eli SKNL) valvonnassa. Järjestönuorten liiton 6. edustajakokous oli kesällä 1928 valinnut uuden liittotoimikunnan ja sen kaikki jäsenet olivat ”tunnettuja kommunisteja”:

”Näistä ovat etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan ainakin seuraavat neljä, nimittäin liiton sihteeri Niilo Kavenius, Työväenjärjestöjen Tiedonantajan pakinoitsija (”Inkvisiittori”) Antti Timonen, Valistustyöntekijäin liiton sihteeri Antti Luostarinen sekä Ravinto- ja nautintoainetyöntekijäin liiton järjestäjä Kalle Lindholm salaisen Suomen kommunistisen puolueen jäseniä ja osallistuneet sen toimintaan; muutkin toimikunnan jäsenet tunnetaan kommunisteina, mutta heidän kuulumisestaan S.K.P:een ei nykyisin ole tietoja. Huomataan siis, että

¹ Suomalainen kommunismi –käsitteen määrittelystä ja sen vaikeudesta, ks. Saarela, Tauno *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liitto KSL r.y., Helsinki 1996, 15–17 sekä Rentola, Kimmo: *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY, Helsinki 1994, 541. Siitä, miten EK ymmärsi suomalaisen kommunismin ks. tarkemmin luku 2. Kommunistipidätyksistä keväällä 1928 ks. erityisesti Saarela, Tauno: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. SKS, Helsinki 2008, 94, 420–421 sekä Lackman, Matti: Esko Rieki. *Jääkärivärvi, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. SKS, Helsinki 2007, 214.

² Jatkossa: järjestönuorten liitto tai järjestönuoret.

³ Kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan synonyymeinä käytän kommunistista lastenliikettä ja pioneeritoimintaa tarkasteltavan aikakauden mukaan: salainen pioneeritoiminta tuli mukaan kuvioihin, kun julkinen varhaisnuorisotoiminta lakkautettiin kesällä 1930.

⁴ Saarela 2008, 105–106.

salainen S.K.P on saanut voimakkaan otteen, jopa määräysvallankin S. Työväen Järjestönuorten liitossa, sillä selvää on, että toimikunta kokonaisuudessaan noudattaa S.K.P:n taholta annettavia ohjeita ja määräyksiä.”⁵

Kun valtiovalta ja lapuanliike yhdessä lakkauttivat suomalaisen kommunismin julkisen toiminnan kesällä 1930, niin myös järjestönuorten liitto tuli tiensä päähän. Kommunistinen varhaisnuorisotoiminta jatkui ”maan alla”, illegaalisena SKNL:n johtamana. Toiminnan keskiöön nousivat kasvatus kansakoululasten keskuudessa ja rekrytointi SKNL:n alaisiin salaisiin pioneeriryhmiin.⁶

Näkyvän vihollisen muuttuminen näkymättömäksi asetti EK:n uuden tilanteen eteen. Miten valvoa vastustajaa, joka iski äkkiä ja salaa? Entä sitten koululaitos, miten siellä suhtauduttiin ”kommunistiseen kiihotukseen”⁷? Syrjivätkö ”valkoisen Suomen” opettajat oppilaita, joiden tiedettiin osallistuvan kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan – kuten suomalaisen kommunismin edustajat julkisuudessa väittivät?⁸ Entä keskusviraston väki, kansakoulutarkastajat ja kouluhallitus – minkälaista oli heidän suhtautumisensa kommunistiseen lastenliikkeeseen?

Nämä kysymykset kiinnostivat minua niin paljon, että päätin jatkaa kandidaatintyön vaiheessa aloittamaani seurustelua EK:n kanssa vielä graduun asti. Mukaan liittyi viime lukuvuonna suorittamieni historian ja yhteiskuntaopin opettajan pedagogisten opintojen myötä toinen kiinnostuksen kohde, koululaitos. Päätin tutkia, miten kaksi yhteiskunnallista vaikuttajaa – etsivä keskuspoliisi ja kansakoululaitos toimivat kansakoululasten keskuudessa harjoitettua

⁵ Esko Riekin toimeksiannosta valvontapäällikkö Kaarlo Löfvingin laatima lausunto: helmi 22 29. Sisäasiainministeriölle. Asiamappi (amp) VIII Varhaisnuorisoliike Suomessa 1910–1940: B6 EK:n lausuntoja Työväen järjestönuorten liitosta ja sen toimihenkilöistä (2667). Etsivän keskuspoliisin – Valtiollisen poliisin arkisto (EK–Valpo I), Kansallisarkisto, (KA).

⁶ Parkkari, Nestori: *Nuoret taistelun tiellä. Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944*. Kansankulttuuri, Helsinki 1970, 229–230.

⁷ EK:n virkailijoiden asiakirjoissaan yleisesti käyttämä termi, esim. amp VIII D: Illegaalinen lastenliike (2668). EK–Valpo I, KA. Myös julkisessa keskustelussa erityisesti oikeistolehdistö viljeli tätä, ks. esim. Männistö, Jyrki: *Sivistyksen kylvö. Suomen kansakoululaitos johtavien puoluelehtien mielenkiinnon kohteena vuosina 1918–1939*. Tampereen yliopisto, Tampere 1994, 148.

⁸ Saarela 2008, 550–551.

kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan. Kaupanpäällisinä sain vielä tästä näkökulmasta varsin vähän tutkitun aiheen.

Aiemmin sanottua

Aivan aluksi on todettava työni tilaus eli pro gradu –tutkielman menevä aukko: Etsivän keskuspoliisin ja koululaitoksen toiminnasta kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan ei ole aiemmin tehty juurikaan tutkimusta. Erityisesti tutkimus EK:n ja koululaitoksen yhteistyöstä loistaa poissaolollaan. EK:ta ja koululaitosta itsellisinä toimijoina 1920–1930-luvulla on kyllä puitu runsaasti, mutta ei tätä aihetta eikä valitsemastani näkökulmasta.

EK:n ja koululaitoksen yhteistoimintaa on ylipäättään mielenkiintoista tutkia, koska molemmilla on ollut suomalaisessa yhteiskunnassa hyvin itsenäinen asema. Molemmilla toimijoilla on ollut yhteiskuntaa kontrolloiva ja normittava rooli. EK käytti yhteiskunnassa väkivaltakoneiston valtaa ja koululaitos aatteellista valtaa.⁹ EK:sta on sanottu, että se oli valtio valtiossa¹⁰. Myös koululaitoksen autonomiaa on kautta aikojen kadepdittu ja kavahdettu.¹¹

Esittelen ja arvioin seuraavassa tutkimukseni osapuolista aiemmin kirjoitettua. Keskityn sellaisiin tutkimuksiin, jotka ovat olleet hyödyllisiä oman tutkimuskysymykseni hahmottelussa. Aiempi tutkimus on siis herättänyt enemmän uusia kysymyksiä kuin antanut valmiita vastauksia. En esittele kaikkia EK:sta, koululaitoksesta tai suomalaisesta kommunismista tehtyjä töitä aasta ö:hön. Tämä lienee selvää, mutta on syytä myös sanoa ääneen.

Ensin EK. Etsivä keskuspoliisin toimintaa on ajan saatossa käsitelty paljon. Pääsääntöisesti aikaisemmat tutkimukset ovat keskittyneet kuvaamaan viraston

⁹ Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996, 244.

¹⁰ Björne, Lars: "... syihin ja lakiin eikä mielivaltaan..." *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 1977, 23; Hietaniemi, Tuija: *Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*. SHS, Helsinki 1992, 104.

¹¹ Salminen, Jari: *Koulun pirullisen dilemmat*. Teos, Helsinki 2012, siellä täällä. Esiintyy kantavana teemana läpi kirjan.

toiminnan yleistä historiallista kehitystä, sen tehtäviä ja toimenkuvaa sekä suhdetta ympäröivään yhteiskuntaan. Suuren sijan EK:n tutkimuksissa ovat saaneet sen suhde suomalaiseen kommunismiin sekä EK:n pitkäaikaisen päällikön Esko Riekin henkilökuva.

Matti Lackman on suojelupoliisin historiasarjassa¹² käsitellyt kattavasti EK:n toimintaa ja tavoitteita, sen roolia hallituksen poliisina ja toisaalta itsenäisenä sisäpoliittisena pelurina. Lackmanin kirjoittama elämäkerta Esko Riekistä analysoi suojelupoliisin historiikkeja enemmän EK:n ja etenkin päällikkö Riekin suhdetta kommunisteihin.¹³ Lackman ei tutkimuksissaan juurikaan käsittele EK:n valvontaa kommunistista varhaisnuorisotoimintaa kohtaan. Jonkin verran palstatilaa Riekin elämäkerrassa saa SKP:n järjestämä poliittinen kasvatus ja sotilaskoulutus, joiden yhteydessä Lackman lähinnä mainitsee Työväen järjestönuorten tehtävän ”sosialistien partiona”¹⁴. Lastenliikettä vähän pidemmän maininnan saa kommunistinen nuorisotoiminta. Lackmanin kirjoittaman Riekin elämäkerran suurinta antia oman työni kannalta on ehdottomasti sen luoma henkilökuva Esko Riekistä. EK oli päällikkönsä näköinen virasto. Jotta voin ymmärtää EK:n tavoitteita ja toimintaa sen taistelussa kommunismia vastaan, niin minun täytyy ymmärtää sen päällikön tavoitteita ja toimintaa. Esko Riekin henkilökuva valottavat myös muutamat muut työt.¹⁵

EK:ta käsittelevissä tutkimuksissa ja teoksissa on yleisellä tasolla kuvailtu sen viranomaisyhteistyötä kommunismin vastaisessa tiedustelutyössä. Kuvaukset

¹² Lackman, Matti: *Etsivä keskuspoliisi 1919–1937*. Teoksessa Simola, Matti – Salovaara, Jukka (toim.): *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriön poliisiosasto, Helsinki 1994.; Lackman, Matti – Sirvio, Tuulia: *Etsivä keskuspoliisi. "Valkoisen Suomen" turvallisuuspoliisi (1919–1937)*. Teoksessa Simola, Matti – Sirvio, Tuulia (toim.): *Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta*. Gummerus, Helsinki 1999. Lackman, Matti: *"Ensimmäisen tasavallan" turvallisuuspoliisi 1918–1944*. Teoksessa Simola, Matti (toim.): *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY, Helsinki 2009.

¹³ Lackman 2007.

¹⁴ ”Sosialistien partio” ei ole Lackmanin käyttämä termi, vaan oma kiteytykseni Lackmanin tulkinnasta, Lackman 2007, 303.

¹⁵ Heiskanen, Anu: *Valtion aktiivisessa palveluksessa: Esko Riekin Etsivän keskuspoliisin päällikkönä 1923–1938*. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto, Helsinki 1996. Uusin teos, jossa kuvataan Esko Riekiä poliittisen vastustajan näkökulmasta on filosofian tohtorin Timo J. Tuikan elämäkerta Kaarlo Hillilästä. Tuikka, Timo J.: *Kekkosen takapiru. Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Otava, Helsinki 2011.

ovat koskeneet lähinnä EK:n yhteistyötä työnantajajärjestöjen, suojeluskuntien, postilaitoksen ja muun poliisikunnan kanssa. Lackman on laajimmin kuvannut Riekin elämäkerrassa päällikön (huonoja) suhteita sotilastiedustelusta vastaavaan yleisesikuntaan. Tuija Hietaniemi on tehnyt väitöskirjassaan syvällisimmän analyysin poliittisen poliisin ja muun poliisihallinnon suhteesta.¹⁶ Sen sijaan vuorovaikutusta koululaitoksen kanssa ei käsitellä lainkaan. Ja miksi toisaalta käsiteltäisiinkään? Kun kerran kommunistinen varhaisnuorisotoiminta poliisivalvonnan näkökulmasta ei ole tutkijoita tähän mennessä kiinnostanut, niin missä muuallakaan poliittinen poliisi olisi (kansa)koululaitosta kohdannut?

Suomen kontrollipoliitiikkaa ensimmäisen tasavallan aikana tutkineiden Jaakko Mäkelän ja Lars Björnen työt ovat olleet minulle erityisen hyödyllisiä, kun olen yrittänyt ymmärtää EK:n ja suomalaisen kommunismin suhdetta. Mäkelä on tarkastellut EK:n roolia poliittisen kontrollin näkökulmasta, kun taas Lars Björnen väitöskirja käsitteli sitä oikeudenkäytön näkökulmasta. EK oli merkittävä sisäpoliittinen vaikuttaja, joka piti oikeutenaan määritellä, minkälainen poliittinen toiminta oli kommunistista ja siten valtio- ja maanpetoksellista. Edelleen se pyrki aktiivisesti vaikuttamaan tuomiovaltaan poliittisia rikoksia käsittelevien oikeudenkäyntien yhteydessä.¹⁷ Ensio Hiitonen on aikalaisnäkökulmaa edustaneessa, poleemisessakin teoksessaan käsitellyt oikeuslaitoksen puolueellisuutta poliittisten rikosten tuomioiden jakamisessa ja EK:ta tätä puolueellisuutta tukevana tutkintaelimenä, jonka toimintatavat eivät läheskään aina kestäneet päivänvaloa.¹⁸

Sitten koululaitos. Kiinnostus kasvatuksen ja koulutuksen historiaan on kasvanut tällä vuosikymmenellä. Koulu kiinnostaa yhtäkkiä kaikkia.¹⁹ Koska koululaitoksesta on vuosien saatossa julkaistu leegio tutkimuksia, historiikkeja

¹⁶ Ks. esim. Lackman 2007, 184–189; Hietaniemi.

¹⁷ Mäkelä, Jaakko: Valtakunta vai kansakunta – Repressio vai integraatio? Itsenäistyneen Suomen kontrollipoliitiikasta. Teoksessa Soikkanen, Timo (toim.): *Turun koulu. Juhani Paasivirran 70-vuotisjuhlakirja*. Turun yliopisto, Turku 1989; Björne.

¹⁸ Hiitonen, Ensio: *Vääryyttä oikeuden valekaavussa*. Vapaa Pohjola 1953.

¹⁹ Suomen peruskoululaisten loistava Pisa-menestys 2000-luvun alkupuolella ruokki varmasti suuren yleisön kiinnostusta myös kasvatuksen historialliseen taustaan. Yhtälailla suomalaisten koululaisten ”romahdus” viime vuoden Pisa-tuloksissa on pitänyt ”koulukysymykset” julkisuudessa.

ja muistelmia, on paikallaan määritellä, mitä minä tässä työssäni koululaitoksella tarkoitan. Koululaitoksella tarkoitan sekä keskusviraston että koulujen toimijoita. Tarkemmin: kouluhallitusta ja kansakouluntarkastajaa sekä opettajia. On siis syytä tarkastella sellaista aikaisempaa tutkimusta, joka koskettelee näitä kolmea.

Kuten edellä totesin, aikaisempaa kokonaisvaltaista tutkimusta koululaitoksen suhtautumisesta kommunistiseen lastenliikkeeseen ei ole eikä myöskään tutkimusta koululaitoksen ja EK:n vuorovaikutuksesta/viranomaisyhteistyöstä. Oman työni kannalta hyödyllinen, aikaisempi kouluhistoriallinen tutkimus jakaantuu oikeastaan kahteen: laajoihin, kasvatuksen ja koulutuksen historian yleisesityksiin sekä tutkimuksiin opettajista. Historialliset yleisesitykset²⁰ luovat sinänsä arvokasta ajankuvaa, mutta oman tutkimukseni kannalta merkityksellisintä antia ovat tutkimukset, jotka kuvaavat opettajien poliittista suuntautumista, koska näiden avulla voin tehdä päätelmiä opettajien suhtautumisesta kasvatettaviinsa.

Jukka Rantala on tutkimuksissaan keskittynyt opettajien arvomaailmaan ja heidän poliittiseen suuntautumiseensa erityisesti Suomen historian murroskohdissa, 1920- ja 1930-lukuvun taitteessa sekä ns. ”vaaran vuosina” 1944–1948.²¹ Tutkimuksissaan Rantala avaa erityisesti kouluhallituksen merkitystä opettajien poliittisessa asennoitumisessa: poliittisesti keskitietä kulkenut, kansakunnan yhtenäistämistä sisällissodan jälkeen korostanut kouluhallitus suitsi opettajien suuntautumista ääriilikkeisiin, niin oikealla kuin vasemmalla. Rantala jättää tutkimuksissaan kuitenkin vain maininnalle

²⁰ Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011; Kansakoulun kehitystä kuvaavat Halilan klassikko, Halila, Aimo: *Suomen kansakoululaitoksen historia, neljäs osa: oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939)*. WSOY, Helsinki 1950; Kasvatustyön näkökulmasta kirjoitettu Syväoja, Hannu: *Kansakoulu— suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977*. Ps-kustannus, Jyväskylä 2004; Helsingin kansakoulun virastohistoria, joka luo myös henkilökuvausta erityisesti koulutarkastajista. Somerkivi Urho: *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 29, 1977.

²¹ Rantala, Jukka: *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002; Rantala, Jukka: *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2010; Rantala, Jukka: *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajien kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.

opettajien suhtautumisen kommunistiseen kiihotukseen kansakoulussa eikä kuvaa esim. opettajiston eikä EK:n yhteistoimintaa sen tarkemmin.

Rantala on myös kuvannut opettajuutta opettajien itsensä luoman lähdeaineiston avulla. 1900-luvun alun kansakoulunopettaja kun oli ahkera pitämään yhteyttä opettajankoulutusseminaarien kurssitovereihinsa kirjeitse.²² Rantalan mukaan kansakoulunopettajista on kirjoitettu paljon, mutta opettajien oma ääni ei viranomaisaineistoja hyödyntävässä tutkimuksessa juurikaan kuulu.²³ Minä tunnistan myös tämän haasteen, mutta otan sen vastaan. Olen omalta osaltani yrittänyt tässä pro gradu –työssä antaa opettajien oman äänen kantaa – vaikka olenkin alkuperäisaineistona hyödyntänyt lähinnä sellaista arkistomateriaalia, joka on luokiteltavissa viralliseksi.

Ja vielä kommunistinen varhaisnuorisotoiminta. Kommunistista lastenliikettä on käsitelty osana suomalaisen kommunismin tutkimusta, mutta ei juurikaan poliisivalvonnan eikä koululaitoksen näkökulmasta. Suomaisen kommunismin vaiheet 1920-luvulta 1930-luvun alkuun perusteellisesti selvittänyt Tauno Saarela on tutkimuksissaan analysoinut ansiokkaasti suomalaisen kommunismin suhtautumista kouluun ja on tässä yhteydessä käsitellyt myös varhaisnuorisotoiminnan ja koululaitoksen suhdetta.²⁴ Saarelan tutkimusten näkökulma on suomalaisen kommunismin sanoissa ja teoissa – siis vastakkainen kuin tämän työn näkökulma.

Kommunistisesta varhaisnuorisotoiminnasta on kirjoitettu 1990-luvulla historiikki, jossa edelleen luodetaan kommunistisen lastenliikkeen toimintaa sen omista lähtökohdista käsin.²⁵ Kommunistisesta varhaisnuorisotoiminnasta on myös usein kirjoitettu osana kommunistista nuorisoliikettä. Tämä ei liene yllätys –

²² Rantala, Jukka: *Kansaa kasvattamassa*. Minerva Kustannus Oy, Jyväskylä 2005; Rantala, Jukka & Sääntti, Janne: *Kansanopettajana 1900-luvun Suomessa*. Teoksessa *Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Koulu ja menneisyys XLV*. Suomen Kouluhistoriallinen Seura 2007.

²³ Rantala & Sääntti, 146.

²⁴ Saarela 2008 ja 1996.

²⁵ Ålander, Esa: *Punaisen liinan lapset. Suomen Demokratian Pioneerien Liitto ja sen edeltäjät*. SDPL, Helsinki 1995. Ålander viljelee kirjassaan lukuisia yksityiskohtia, jotka kyllä kuvaavat sinänsä kelpoisesti ajan henkeä liikkeen näkökulmasta. Suhteet muihin yhteiskunnallisiin toimijoihin jäävät maininnan tasolle ”ohranasta” ja koululaitoksesta.

olihan julkinen kommunistinen lastenliike yhteistyössä salaisen nuorisoliikkeen kanssa jo 1920-luvun puolivälistä ja virallisestikin sen pioneerijaoston johtamana maanalaisena aikana 1930-luvulla. Erityisesti SKP:n salaisessa toiminnassa mukana olleet nuorisoliittolaiset aikalaiset ovat olleet ahkeria muistelijoina.²⁶

Etsivä keskuspoliisi ja kansakoululaitos kommunismia kukistamaan

Tutkimuksen tavoite ja kysymykset

Tutkimukseni lähtökohtana on selvittää etsivän keskuspoliisin ja koululaitoksen toimintaa kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan vuosina 1928–1934.

Kuvaan ja analysoin, millaista tuo toiminta oli ja mitä sillä tavoiteltiin. Toiminnalla tarkoitan sekä sanoja että tekoja. Mitä mahdollisesti tehtiin tai mitä mahdollisesti ajateltiin tai aiottiin tehtävän: aikeethan eivät läheskään aina muutu konkreettisiksi toimiksi. Tutkimusmenetelmäni on aatehistoriallinen, jos tällä tarkoitetaan Markku Hyrkkäsen tapaan käsittämisen historian tutkimista. Jotta voin ymmärtää ja selvittää ihmisten toimintaa, on minun pystyttävä näkemään tuon toiminnan ”taakse” ja pystyttävä ymmärtämään ja selvittämään ihmisten käsityksiä ja ajattelua.²⁷

Etsin vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

Minkälaisia valvontatoimenpiteitä EK kohdisti kommunistiseen lastenliikkeeseen ja mitkä olivat EK:n tavoitteet kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan estämiselle? Muuttuiko EK:n suhtautuminen kommunistiseen lastenliikkeeseen tutkittavana aikana ja jos muuttui niin miten ja miksi?

Entä mikä oli koululaitoksen suhde kommunistiseen lastenliikkeeseen ja mitkä olivat koululaitoksen tavoitteet? Oliko koululaitoksessa erilaisia intressiryhmiä?

²⁶ Parkkari.

²⁷ Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere 2002, 68–71.

Suhtautuivatko esimerkiksi opettajat kouluissa eri tavoin kuin keskusviraston toimijat – kansakouluntarkastaja ja kouluhallitus? Miten koululaitoksen ”kiinnostuksen aste” vaihteli ajassa?

Tämän työn läpi kulkee ”punaisena lankana” EK:n ja koululaitoksen yhteistyö suhteessa kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan. Oliko sitä ja kenen aloitteesta?

Rajaus: sisältö

Tutkimukseni näkökulma on etsivän keskuspoliisin ja koululaitoksen sanomisissa ja tekemisissä eikä kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan kuvaamisessa. Paikallisesti tutkimukseni keskiössä on EK:n ja koululaitoksen toiminta kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan estämiseksi *helsinkiläisten kansakoululasten ja kansakoulujen keskuudessa*.

Tarkoitan tässä työssä koululaitoksella suomenkielisten kansakoulujen opettajia pääkaupungin kansakouluissa sekä keskusviraston keskeisiä toimijoita – kouluhallitusta ja kansakouluntarkastajia. Helsingissä suomenkielisellä puolella toimi kaksi tarkastajaa²⁸.

Kansakoulujen johtokunnan²⁹ jätän työssäni sivurooliin ja lähinnä maininnalle, kun kerron kansakouluntarkastajien toimenkuvasta. Helsingissä johtokunta oli lähinnä päätöksiä kansakouluntarkastajan esittelystä tekevä virkamieselin eikä

²⁸ Tarkastajien toimenkuvasta ja työnjaosta ks. luku 3.

²⁹ Helsingissä oli vain yksi suomenkielisten kansakoulujen johtokunta, kun taas esimerkiksi maaseudulla oli jokaisessa koulupiirissä omansa. Kun koulupiirissä oli usein vain yksi koulu, niin käytännössä maaseudulla oli jokaisella koululla oma johtokuntansa. Maaseudulla koulujen johtokunnalla saattoi olla tiukempi ote opettajista kuin koulutarkastajalla – jo pelkästään maantieteellisten seikkojen vuoksi. Koulun johtokunnassa istuvat paikkakunnan mahtimiehet ja –naiset, kun taas kansakouluntarkastajalla oli laajempi piiri kouluja valvottavanaan. Kaikkiin kouluihin oli jo fyysisesti melko mahdotonta ulottaa tarkastusmatkoja kovin usein. Ks. esim. Halila, 332–336.

se puuttunut päivittäiseen koulutyöhön muuten kuin välillisesti, opettajien virkanimitykset vahvistavana elimenä.³⁰

Rajauksen Helsinkiin tein sillä perusteella, että kommunistinen varhaisnuorisoliike keskitti toimintaansa suuriin kansakoulukaupunkeihin ja erityisesti Helsinkiin. Toimintaa oli toki muissakin kaupungeissa – ja saattoi se olla paikoin vilkkaampaakin kuin pääkaupungissa – mutta EK:n valvonnan näkökulma oli Helsinki-keskeinen. Myös koululaitoksen edustajien aktiivisuus asian tiimoilta tuli hyvin esiin Helsingissä. Pro gradu –työn laajuuden huomioon ottaen ei myöskään kaikkia kaupunkeja vain voi yksinkertaisesti ottaa mukaan.

Rajaus: aika

”Vain muutos on pysyvää”, on kulunut iskulause, mutta paikallaan työni yhtenä ohjenuorana. Koska olen erityisen kiinnostunut siitä, miten EK:n ja koululaitoksen suhtautuminen kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan mahdollisesti muuttui, niin pyrin tarkastelemaan sellaista ajanjaksoa, jossa tuo muutos ehkä näkyisi.

EK:n ja kansakoululaitoksen suhteessa kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan on vuosina 1928–1934 hahmoteltavissa tietty kehityskaari, joka mukailee suomalaisen yhteiskunnan ja viranomaisten suhtautumista suomalaiseen kommunismiin yleisesti.

Vuonna 1928 EK saavutti siihenastiset ”suurimmat voittonsa” kommunisteista, kun se vangitsi miltei koko maanalaisen SKP:n Suomen johtohahmot.³¹ Jaakko Mäkelän mukaan itse asiassa jo vuoden 1928 kommunistijohtajien tuomiot tekivät sen, mitä lapuanliike sitten reilun vuoden päästä lähti tavoittelemaan.³²

³⁰ Tämän päätelmän voin tehdä Helsingin kansakoulujen johtokunnan pöytäkirjojen perusteella. Kokoukset olivat usein melko sopuisia, eniten keskustelua aiheuttivat opettajavalinnat ja opettajien palkkakysymykset. Ks. Ca: 61–65. Pöytäkirjat, johtokunnat (1929–1933). Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Helsingin kaupunginarkisto (Hka); Helsingin kansakoulun johtokunnan kokoonpanosta ja poliittisista voimasuhteista ks. Somerkivi, 464–466.

³¹ Saarela 2008, 94, 762; Lackman 2007, 298.

³² Mäkelä, 240.

Myös muut tutkijat ovat korostaneet vuoden 1928 merkitystä lapuanliikkeen saavutusten preludina.³³ Suomalaisen kommunismin lakkauttaminen kesällä 1930 pohjustettiin vuonna 1928.

EK:n menestyminen SKP:n maanalaisen organisaation lyömisessä ruokki innostusta toimintaan laajemmalla rintamalla kommunismin vastaisessa taistelussa. Siihen myötävaikutti myös yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin oikeistolaistuminen vapaussodan 10-vuotisjuhlien aikaan.³⁴ Järjestönuorten toiminnan vahvistuminen 1920-luvun lopulla ja erityisesti kesän 1928 6. edustajakokous, jossa liiton johtoon valittiin EK:lle tuttuja kommunisteja³⁵, ei varmasti mennyt viranomaisilta huomiotta. Niin ikään koululaitos joutui määrittelemään suhteensa kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan, kun suomalainen kommunismi käänsi katseensa kansakouluihin 1920-luvun lopulla.³⁶

Kun lapuanliike viranomaisten myötävaikutuksella lakkautti suomalaisen kommunismin kaikenlaisen julkisen toiminnan vuonna 1930, se vei toimintaedellytykset myös julkiselta kommunistiselta varhaisnuorisotoiminnalta. Legaalin toiminnan vaihtuminen illegaaliksi vaikutti myös EK:n ja koululaitoksen suhtautumiseen kommunistiseen lastenliikkeeseen. Vuodet 1930–1934 olivat kommunistisessa lastenliikkeessä maanalaisen pioneeritoiminnan aikaa ja EK:n sekä koululaitoksen tiukan, mutta vaihtelevan silmälläpidon aikaa. Vuosi 1934 on tutkimukseni päätepiste, koska silloin lasten pioneeritoiminta salaisena toimintana lakkautettiin.³⁷

³³ Esim. Lackman 2007, 214.

³⁴ Saarela 2008, 762.

³⁵ EK:n päällikön Esko Riekin näkemys. Ks. helmi 22 29. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII B6, 2667. EK–Valpo I, KA.

³⁶ Erityisen kiinnostuksen sai aikaan vuoden 1928 lopussa ja vuonna 1929 julkisuuteen noussut ”koulujen militarisointi”. Ks. lisää luku 4; Saarela 2008, 552–553.

³⁷ Parkkari, 230.

Lähteiden äärellä

Keskeinen tutkimusaineistoni perustuu alkuperäislähteisiin, jotka ovat Kansallisarkistossa ja Helsingin kaupunginarkistossa. Tarkemmin:

Kansallisarkistossa kommunistista varhaisnuorisotoimintaa käsittelevät EK:n asiakirjat (asiamapit ja toiminnassa mukana olleiden ydinihmisten henkilömapit) ja kouluhallituksen asiakirjat ("kommunistista kiihotusta" käsittelevät kiertokirjeet kouluille). **Helsingin kaupunginarkistossa** Helsingin kansakouluntarkastajan ja kouluhallituksen sekä kansakouluntarkastajan ja opettajien keskinäistä kirjeenvaihtoa. Hyödyllisiä ovat olleet myös kansakoulujen johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat. Kansakoulujen johtokunnan ja Helsingin opettajayhdistyksen pöytäkirjojen³⁸ anti oli niukempi. Niitäkin kyllä kävin läpi.

Olen tarkoituksella rajannut pois tarkastelusta EK:n asiakirjoista sekä kommunistista julkista että salaista **nuorisotoimintaa** käsittelevät asiamapit, koska näkökulmani on nimenomaan **varhaisnuorison**, eli alle 16-vuotiaiden toiminnassa. Koska EK arkistoi asiakirjoja useissa eri paikoissa ja monin eri jäljennöksin, voin olettaa, että tutkielman ulkopuolelle rajaamani asiamapit olisivat parhaimmillaankin tuoneet työhöni vain vähän uutta – enemmän sen sijaan jo nyt hyödyntämieni asiakirjojen duplikaatteja.³⁹

Edelleen olen hyödyntänyt Helsingin kaupunginarkistossa olevia kouluhallituksen kiertokirjeitä. Osin kirjeet ovat samoja kuin Kansallisarkistossa, mutta joitain eroavaisuuksiakin löytyi, kun tarkastelin kirjeitä "ristiin". Selitys lienee luonnollinen, sillä vuosien saatossa kirjeitä on hävinnyt, lähetetty eteenpäin osana jotain muuta kirjeenvaihtoa, arkistoitu väärin tai ylipäättään unohdettu arkistoida.

Kokeneemmat kollegat ovat joskus – jos nyt eivät ihan pelotelleet – niin ainakin varoitelleet etsivän keskuspoliisin asiakirjojen käytöstä historian tutkimuksessa.

³⁸ Opettajayhdistyksen pöytäkirjoja olen käyttänyt ainoastaan oheismateriaalina, joten niitä ei ole mainittu lähdeluettelossa.

³⁹ Tämä päätelmä on helppo tehdä käyttämieni aineistojen pohjalta: varhaisnuorisotoimintaa käsittelevät asiakirjat asiamapeissa sisältyvät usein myös liikkeen johtohenkilöiden henkilömappeihin ja päinvastoin.

On totta, ettei etsivän keskuspoliisin arkisto ole perinteinen viranomaisarkisto, jos mittarina pidetään tiedon luotettavuutta ja puolueettomuutta. Näinhän Suomessa on yleensä viranomaistietoa käsitelty. Poliittisen poliisin toiminnan luonteesta jo seuraa, että sen jäljelle jättämä tieto ei täytä perinteisen viranomaistiedon kriteerejä. Sen virkailijoilla oli omat poliittiset tarkoitusperänsä tiedon hankinnassa sekä sen tiedustelumateriaalin hankintatavat olivat moninaiset⁴⁰. Puhumattakaan siitä, että kaikenkarvaista tietoa hamstrattiin ja kätkettiin pahan päivän varalle – jos joskus vaikka tarvittaisiin. Asiakirjoja myös hävitettiin poliittisten suhdanteiden mukaan. Varsinaisia asiakirjaväärennöksiä ei tämä arkisto pitäne sisällään, mutta tarkoitushakuisuutta kyllä: yhdenlaiselta näyttävä asiakirja saattaakin tarkemmassa tarkastelussa osoittautua aivan muuksi.⁴¹

Edellä mainitun mielessä pitäen uskon pysyvänä selvillä vesillä. Kärjistäen voisin sanoa, että tämän työn kannalta EK:n asiakirjoista löytyvä ”historiallinen totuus” ei ole merkityksellistä, vaan EK:n näkemykset ja tulkinta totuudesta. Antoisia tässä mielessä ovat EK:n virkailijoiden, erityisesti päällikkö Riekin ja hänen läheisimpien työtovereidensa asiakirjojen marginaaliin kirjaillut kommentit. ”Ri” ja ”la”⁴² kommentoi, kyseli ja ohjeisti reunamerkinnoissään ahkerasti. Kimmo Rentola totesi väitöskirjassaan, että asioiden ja tapahtumien *kuvaajana* EK—Valpon arkisto puoltaa paikkaansa.⁴³ Haaste on sen sijaan, ettei asiakirjoista voi suoraan lukea, miksi jotain tehtiin tai jätettiin tekemättä, sanottiin tai jätettiin sanomatta. Se pitää päätellä. Olen tässä työssäni yrittänyt noudattaa tätä periaatetta.

⁴⁰ Ks. lisää luvusta 2.

⁴¹ Rentola, Kimmo: *Tiedustelun historian ongelmia*. Suomalaisen tiedeakatemian vuosikirja 2009, 52—56; Nevalainen, Pekka: *Etsivän keskuspoliisin ja valtiollisen poliisin aineisto henkilöhistorian lähteenä*. Genos/68, 1997, 146—153, 189—190. http://www.genealogia.fi/genos/68/68_146.htm.

⁴² Tarkoittivat päällikkö Riekiä. Vastaavia ”roomalainen numero ja kirjain” –yhdistelmiä käytettiin EK:n pääosastolla monista muistakin keskeisistä virkailijoista. Tiedot näistä perustuvat asiakirjaan: Kiertokirje etsivän keskuspoliisin osastopäälliköille. Salainen. Etsivän keskuspoliisin päällikkö Helsingissä toukokuun 18 p:nä 1934. N:o 2877/I. Amp XXII Etsivä keskuspoliisi (valtiollinen poliisi): E 1 EK:n organisaatio (piirijako ym.), (2846). EK—Valpo I, KA.

⁴³ Rentola 1994, 13.

”Lisäapuja” EK–Valpon arkiston lähdekriittiseen tarkasteluun olen saanut naapuriarkistosta. Aina kun on ollut mahdollista, olen verrannut EK:n asiakirjoista löytyvää tietoa koululaitoksen asiakirjojen tietoihin Helsingin kaupunginarkistossa.

Työni rakentuu pääkohdiltaan kronologisesti, toki lukujen sisäisesti paikoin teemoittain. Aluksi esittelen luvuissa 2 ja 3 tutkimusongelmani keskeiset toimijat niiden yhteiskunnallisessa kontekstissa. Näiden lukujen laajahko käsittelytapa puoltaa paikkaansa, koska sekä EK:n että koululaitoksen ydintehtävän ymmärtäminen 1920–1930-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa luo pohjan sen ymmärtämiselle, miten ne yhdessä ja erikseen kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan suhtautuivat ja sitä vastaan toimivat. Luvussa 2: **Riekin ”lafka” ja kommunismin pelko** käyn läpi EK:n tehtävän ja suhteen suomalaiseen kommunismiin yleisesti ja luvussa 3: **Isänmaalliset kasvattajat ja kansakunnan eheyttäjät** pohdin koululaitoksen roolia yhteiskunnallisen eheyttämisvaateen näkökulmasta. Luvuissa 4–6 käsittelen kronologisesti EK:n ja koululaitoksen toimintaa kommunistista varhaistoimintaa vastaan. Luvussa 4: **Kommunistinen ”rekryyttikoulu” joutuu ahtaalle** tutkimuksen keskiössä on EK:n kohdistama valvonta julkiseen järjestönuorten liittoon vuosina 1928–1930 ja käsittelen siinä myös koululaitoksen heräävää kiinnostusta ”kommunistista kiihotusta” kohtaan. Luvussa 5: **Koulurauhaa hinnalla millä hyvänsä** käsittelen koululaitoksen ja EK:n toimintaa kommunistista varhaistoimintaa vastaan erityisesti niiden yhteistoiminnan näkökulmasta vuosina 1930–1933, jolloin kommunistinen lastenliike toimi illegaalisti ”maan alla”. Keskeisenä teemana tässä luvussa ovat koululaitoksen edustajien esittämät vaatimukset EK:n toiminnalle. Luvussa 6: **Etsivä keskuspoliisi määrää tahdin** jatkan EK:n ja koululaitoksen toiminnan tarkastelua illegaalia lastenliikettä vastaan vuosina 1933–1934 näkökulman vaihtuessa koululaitoksen vaatimuksista EK:n ennakoivaan valvontaan. Luvussa 7: **Rikkomaton koulurauha** vastaan johdannossa esittämiini kysymyksiin ja kokoon yhteen työni johtopäätökset.

2 RIEKIN ”LAFKA”⁴⁴ JA KOMMUNISMIN PELKO

Vuonna 1919 perustetun etsivän keskuspoliisin perustehtävä oli taata sisäinen turvallisuus: sen tuli estää valtion itsenäisyyttä ja laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan suunnattujen hankkeiden toteuttaminen. Tämä tarkoitti toimintaa ääriliikkeitä, kommunismia ja oikeistoradikalismia, vastaan. Näin ohjesääntötasolla. Käytännössä EK oli poliittinen poliisi, jonka työnä oli puolustaa vuoden 1918 lopputuloksena syntynyttä valkoista Suomea. Ääriliikkeiden torjunta suuntautui 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa käytännössä vasemmalle. Vasta vähitellen 1930-luvulla EK kiinnostui myös oikeistosta.⁴⁵

Käytän tässä tutkimuksessa etsivästä keskuspoliisista nimitystä poliittinen poliisi, koska se vastasi EK:n virkailijoiden käsitystä omasta organisaatiostaan.⁴⁶ EK:n valvontatoimiston esittelijän Freedy Kekäläisen sanoin EK:n ydintehtävä oli

”valvoa poliittista elämää maassa, tutkia ja saattaa syyttäväviranomaisille poliittisluonteisia juttuja”.⁴⁷

Aina askeleen edellä

EK:n päälliköksi vuonna 1923 valittu Esko Rieki⁴⁸ oli heti virkaan astuttuaan ryhtynyt tarmokkaasti uudistamaan etsivän keskuspoliisin toimintaa.

EK:n työssä oli tärkeintä tietojen hankkiminen vastustajista ja ennen Riekiä tiedonhankinnan keskiössä oli ollut kuulustelu. Tämä menetelmä oli myös alkeellisin ja tehottomin. Kuulusteltavan ei luonnollisestikaan täytynyt puhua totta eivätkä taitamattomien kuulustelijoiden usein käyttämät keinot – uhkailu ja

⁴⁴ Lafka-sanaa käytettiin EK:ssa yleisesti, kun puhuttiin omasta virastosta. Esim. Lackman 2007, 183.

⁴⁵ Lackman 2009, 204, 225–227; Lackman 2007, 470.

⁴⁶ Lackman 2007, 212.

⁴⁷ Kekäläisen määritelmä EK:n tehtävästä, käsinkirjoitettu 3.10.35, ilmeisesti (tentti)vastauspaperi EK:n sisäisestä koulutustilaisuudesta, henkilömappi (hmp) A:4405 Kekäläinen, Freedy (Freedy). EK–Valpo II, KA.

⁴⁸ Rieki oli Suomen poliittisen poliisin sotia edeltävän ajan pitkäaikaisin päällikkö, virassa 1923–1938.

painostus – tuottaneet haluttua tulosta. Toki taitava kuulustelija saattoi saada kuulusteltavasta paljonkin irti.⁴⁹ Riekin tultua päälliköksi kuulustelumetodeja kyllä kehitettiin edelleen ”psykologisen vaikuttamisen” suuntaan mutta toiminnan ytimeen nousi tiedustelutoiminta. Ei Rieki tietenkään poliittista tiedustelua keksinyt, mutta kunnostautui erityisesti sen kehittäjänä. Riekin toimintafilosofia taistelussa poliittista rikollisuutta vastaan perustui ennakointiin ja ennaltaehkäisyyn. Isänmaan itsenäisyyttä ja yhteiskuntarauhaa uhkaavat elementit suitsittiin parhaiten olemalla aina askeleen edellä.⁵⁰

Ennaltaehkäisy edellytti järjestelmällistä tiedustelutoimintaa, jonka onnistuminen vaati laadukasta tietoa jakavien ilmiantajien hankintaa. Tiedottaja⁵¹ olisi rekrytoitava erityisesti kommunisteja lähellä olevista henkilöistä. Poliittisesta luotettavuudesta oli voitava joustaa, jos tiedottaja toisi ”isännälleen” arvokasta tietoa. Tämä tarkoitti sitä, että tovereistaan lavertelevien ”vasikoiden” omia rikkomuksia piti katsoa sormien läpi. Maan etu menisi tällaisissa tapauksissa lain kirjaimen edelle.⁵²

Valtio valtiossa

1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa EK oli nimensä mukaisesti Riekin ”lafka”. Se oli onnistunut vakiinnuttamaan asemansa hallituksen poliittisen kontrollin välineenä ja itsenäisenä sisäpoliittisena toimijana. Viraston ja ennen kaikkea sen päällikön Esko Riekin vaikutusvallan kasvun mahdollisti EK:n menestyminen ydintehtävässään, kommunistisen rikollisuuden selville saamisessa, tai paremminkin tietyn poliittisen toiminnan sellaiseksi leimaamisessa⁵³. Toimittaja ja tietokirjailija Jukka Rislakki on värikkäin

⁴⁹ Lackman 1994, 33–34.

⁵⁰ Lackman 2007, 175, 179–180.

⁵¹ EK:n käyttämistä ilmiantajista käytettiin nimitystä tiedottaja ja tiedustelija. Lackmanin mukaan nämä eivät alun perin tarkoittaneet samaa asiaa. Tiedustelija oli ”vasikka” taikka ”kalvi”, esim. kommunisti, joka toimitti tietoa omista tovereistaan. Tiedottaja taas oli esimerkiksi poliisi, joka tuntemattomana seuraili tapahtumia kadunkulmissa tai poliittisissa tilaisuuksissa. Ks. esim. Lackman 2007, 170. Käytännössä EK:n virkailijat käyttivät molempia nimityksiä sekaisin, kun he tarkoittivat kommunistisia ilmiantajia. Tässä työssä käytän yhdenmukaisesti tiedottaja-termiä vakiintuneen tutkimuskäytännön mukaisesti. Esim. Rentola 1994, 674–675.

⁵² Lackman 1994, 49–50.

⁵³ Mäkelä, 238.

sanankääntein kuvannut EK:ta ”sisä- ja ulkopoliittiseksi toimijaksi ja vaikuttajaksi, joka joutui suuruudenhulluuden valtaan”.⁵⁴

Päällikkövaltainen hallintomalli ei sekään ollut EK:lle haitaksi. Etsivään keskuspoliisiin oli pitkin 1920-lukua kohdistunut niin uudistamis- kuin supistamisaineita eri tahoilta. Tilanne vakiintui EK:n ohjesääntöuudistuksen myötä vuonna 1927, jolloin viraston päälliköstä tehtiin sisäasiainministeriön alaisen poliisitoimiston ylimääräinen esittelijä. Riekin vaikutusvalta kasvoi, kun hän sai itse esitellä päätettävät asiat sisäministeriölle ja yleensä sisäministeriö toimi EK:n esittelyn mukaisesti.⁵⁵ Vuoden 1927 EK:n ohjesääntöuudistuksen myötä myös viraston rahoitus vakiintui. Aikaisemmin kuukauden välein myönnetty määräraha tuli säännölliseksi menoeräksi valtion budjettiin. Näin rahoituksen säännöllistymisen myötä oli EK:ssa ”helpompi hengittää”. Tosin EK säilyi vuoden 1927 jälkeenkin väliaikaisena laitoksena, sillä se vakinaistettiin vasta 1930-luvun lopulla, Riekin jo jätettyä virkansa.⁵⁶

Päällikkövaltaisuudella oli myös kääntöpuolensa. EK:n toimintamahdollisuudet olivat riippuvaisia päällikön suhteista valtiovaltaan, erityisesti sisä- ja pääministeriin sekä myös presidenttiin. Tosin 1920-luvun lopun ja 1930-luvun alkupuolen oikeisto-keskustalaisten hallitusten aikana tämä ei ollut merkittävä ongelma, sillä Riekin henkilökohtaiset suhteet niin ministereihin kuin presidentteihinkin olivat hyvät. Olipa sisäministereinä suoranaisia Riekin ystäviäkin, jotka suojelivat EK:n päällikön asemaa vaikeina aikoina.⁵⁷ Riekin onnistui luoda toimivat suhteet myös Väinö Tannerin sosiaalidemokraattiseen hallitukseen (1926–1927), vaikka hän itse sitä aluksi epäilikin.⁵⁸ Kiteyttäen: EK

⁵⁴ Rislakki, Jukka: *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Love Kirjat, Helsinki 1982, 39.

⁵⁵ Esim. Lackman 2007, 167–168. Matti Lackman on käsitellyt asiaa myös jokaisessa kolmessa suojelupoliisin historiategoksessa. Laajimmin kuitenkin tässä Riekin elämäkerrassa.

⁵⁶ Lackman 2009, 212. Ensio Hiitonen on kirjassaan korostanut EK:n toiminnan tarkoitushakuisuutta, koska se hänen mukaansa ajoitti merkittävimmät paljastuksensa aina eduskunnan budjettikäsittelyjen yhteyteen. Hiitonen, 510.

⁵⁷ Tällaiseksi on mainittu esim. Kivimäen pitkäaikaisen hallituksen (1932–1936) sisäministeri Y.V. Puhakka. Lackman 2007, 471. Riekin piti yhteyttä maan korkeimpaan johtoon, ei vain virallisesti, vaan myös epävirallisesti. Tästä todistivat Lackmanin mukaan presidentin ja keskeisten ministerien puhelinnumerot Riekin henkilökohtaisessa puhelinmuistiossa. Lackman 2007, 299.

⁵⁸ Hietaniemi, 110; Lackman 2007, 167.

toimi vallan ytimessä päällikkö Riekin virallisten ja epävirallisten suhteiden avulla.

Jos EK:lla olikin sen päällikön suhteiden myötä suora yhteys maan ylimpään johtoon, niin miten siltä sujui yhteistyö muiden viranomaisten kanssa? Aikaisemman tutkimuksen pohjalta voin olettaa, että yhteistyö sujui mallikkaasti, kunhan se eteni EK:n tahdissa. Tuija Hietaniemi on tutkimuksessaan kuvannut oivallisesti Riekin tapaa toimia tavoitteidensa saavuttamiseksi. Riekin onnistui vakiinnuttaa EK:n rooli poliisihallinnossa ja sen määräävä asema väritti lopulta kaikkea yhteistyötä. Hyvänä esimerkkinä tästä oli EK:n tehtävä uusien poliisien luotettavuusarviointien tekijänä. Matti Lackman on kirjoittanut Riekistä viranomaisen keskinäisen ”yhteistyön kannattajana”, mutta heti kun toiselle puolelle asettui yhtä vahvatahtoinen kumppani, niin yhteistyö vaikeutui.⁵⁹

Tämän työn kannalta kiinnostavia ovat tietysti Riekin suhteet koululaitoksen edustajiin. Minkälaista yhteistyötä EK ja sen päällikkö harjoittivat koululaitoksen kanssa? Riekin operoi korkeimmalla mahdollisella tasolla. Kun koululaitoksen kanssa kohdattiin, niin Riekin yhteyshenkilöt olivat opetusministeri tai kouluhallituksen ylin johto. Usein nämä henkilöt olivat samat, mikä helpotti yhteydenpitoa.⁶⁰

Kaikki tiet vievät Moskovaan

Suomalaisen kommunismin vastainen taistelu oli EK:n tärkein, ja oikeastaan ainoa tehtävä, 1920–1930-luvun Suomessa. Se on tullut selväksi. Mutta mitä oli se suomalainen kommunismi ja kommunistit, joita poliittinen poliisi vastusti?

⁵⁹ EK:n ja Riekin keskeisestä asemasta poliisiorganisaatiossa ja poliisihallinnon yhteistyöstä Riekin johtamana ks. Hietaniemi, esim. 125–127. Esiintyy kantavana teemana kirjassa läpi koko EK:n ja Riekin toimikauden 1920–1930-luvulla; Riekistä ”yhteistyön kannattajana” ks. Lackman 2007, 168; yhteistyökyvyttömyydestä muiden vahvojen miesten kanssa, ks. ed., 185, 472.

⁶⁰ Kouluhallituksen ylin johtaja Oskari Mantere (toimikausi 1924–1942) oli tuttu mies Suomen hallituksissa. Mantere toimi 1920–1930-luvulla usean hallituksen ministerinä. Pääministerinä 1928–1929 ja opetusministerinä 1932–1936 Kivimäen hallituksessa.

Ei liene liioiteltua sanoa, että EK otti miltei yksinoikeudekseen määritellä, mikä oli kommunistista eli rikollista toimintaa ja se määritelmä oli lavea.⁶¹

Jaakko Mäkelä on tutkimuksessaan itsenäistyneen Suomen kontrollipolitiikasta pitänyt EK:n vuoden 1928 SKP:n maanalaisen organisaation pidätyksiä ratkaisevana tekijänä viranomaisten menestykselle ja siten EK:n suhtautumiselle kommunismin vastaisessa taistelussa. Kun SKP:n Suomen pääorganisaattori Jalmari Rasi saatiin kiinnijäättyään yhteistyöhön EK:n kanssa, voitiin hänen paljastustensa pohjalta määrittää suomalaisen kommunismin kaikki maanpäällinen toiminta vain salaisen SKP:n julkisivuksi. Ja koska SKP:n toiminta oli Suomessa kiellettyä, niin kaikki siihen liittyvä toiminta voitiin rikosoikeudellisesti tuomita.⁶² Lars Björne on poliittisia oikeudenkäyntejä käsittelevässä väitöskirjassaan kuvannut asiaa oikeuden näkökulmasta. Hän on lanseerannut käsitteen ”ketjuuntumisperiaate”, jonka mukaan aiemmin kommunistisesta eli rikollisesta toiminnasta syytetyn järjestön lakkauttamistuomio riitti kaiken myöhemmän toiminnan leimaamiseksi tämän aikaisemman järjestön jatkoksi.⁶³ Voin kärjistetysti sanoa, että tämä periaate avasi EK:n virkailijoille lähes rajattoman mahdollisuuden todistella mitä tahansa ääriivasemmiston toimintaa kommunistiseksi.

Sen lisäksi että EK monopolisoi oikeuden kommunistisen toiminnan määrittelyyn, se pyrki ohjailemaan oikeudellista syytetoimintaa sekä vaikuttamaan oikeuden päätöksiin ja myös arvostelemaan niitä.⁶⁴ Edelleen EK pyrki vauhdittamaan kommunismin lakkauttamista omia kanaviaan pitkin. Tässä eivät varmastikaan olleet haitaksi päällikkö Riekin hyvät suhteet Turun hovioikeuden syytjäviranomaiseen, kanneviskaaliin Olavi Honkaan.⁶⁵

⁶¹ Laajimmillaan EK ymmärsi suomalaisella kommunismilla ja kommunisteilla kaikkea toimintaa ja kaikkia henkilöitä oikeistososialidemokratiasta vasemmalle. Suppeammin taas Suomen kommunistisen puolueen (SKP) jäsenyyttä. Näiden sanojen määrittelystä ja vaikeudesta yleisesti ks. Saarela 1996, 15–17; Saarela 2008, 22 ja Rentola 1994, 541.

⁶² Mäkelä, 249.

⁶³ Björne, 101–107.

⁶⁴ Björne esim. 24, 343–345, kulkee keskeisenä teemana teoksessa.

⁶⁵ Mäkelä 250; suhteista Honkaan Lackman 2007, 293–234; Tauno Saarela on kuvannut tutkimuksessaan aikalaiskertomuksia EK:n kuulustelijoiden rehentelyistä omasta vaikutusvallastaan, Saarela 2008, 421.

EK:n ja kommunismin suhde yleisesti ei ole tämän tutkimuksen aihe, mutta sen ”logiikan” taustoitus on keskeinen edellytys, jotta voin ymmärtää EK:n toimintaa kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan. Siksi haluan vielä tämän luvun lopuksi haluan nostaa esiin lyhyen kiteytyksen EK:n suhtautumisesta suomalaiseen kommunismiin. Miten minä olen asian aikaisemman tutkimuksen pohjalta nähnyt. Se ei luonnollisestikaan kata koko problematiikkaa, mutta tämän työn tarpeisiin sen on tässä vaiheessa riittävä. Ensinnäkin EK:lla oli kova tarve todistaa suomalainen kommunismi Neuvosto-Venäjältä käsin toimivan SKP:n johdon samanmieliseksi jatkeeksi, vaikka näin ei aina olisi uskottukaan. Ja tästä seurasi, että oli tarve saattaa laittomaksi määritelty toiminta syytteeseen, koettiin se uhaksi tai ei.

Oman ”lafkan” tehtävä oli selvä – kommunismin vastainen taistelu aina ja kaikissa tilanteissa, oli se tarpeellista tai ei.

Olen itsekkin tutustunut monipuolisesti alkuperäislähteisiin, joiden pohjalta aikaisemmat tutkimukset ovat luoneet kuvaa EK:n ja suomalaisen kommunismin suhteesta. Mielestäni oiva, vaikkakin kapulakielinen, kiteytys tästä suhteesta on tehty EK:n valvontapäällikön Kaarlo Löfvingin suulla vuonna 1933:

”En puutu siihen puoleen asiasta, onko kommunistinen liike salaisena voimistumassa, taantumassa vai polkeeko se paikallaan, sillä kysymyshän oli yhä uusien ja tehokkaampien keinojen löytämiseksi kommunismin vastustamiseksi välittämättä siitä ovatko ne tuiki välttämättömiä vai eikö.”⁶⁶

⁶⁶ EK:n päällikkötason sisäinen palaveri, jossa piti miettiä uusia keinoja kommunismin vastustamiseksi Riekin toimeksiannosta. Läsnä olivat päällikkö Esko Rieki, apulaispäällikkö, tuomari Ville Bang, toimistopäällikkö, tuomari Aarne Rinne, toimistopäällikkö Jalmari Sinivaara ja valvontapäällikkö Kaarlo Löfving. Löfvingin muistio kokouksesta 20.3.1933. Hmp A:4407 Löfving, Kaarlo Oskar. EK–Valpo II, KA. EK:n virkailijoiden tehtävänimikkeet ja virka-asemat tässä ja jatkossa perustuvat suojelupoliisin arkiston tietoihin: Amp XXII Suojelupoliisi 1949–1959: K Henkilökuntaa koskevaa. EK:n ja Valpo I:n henkilökunta ja niihin pyrkineitä (2). Suojelupoliisin arkisto, KA.

3 ISÄNMAALLISET KASVATTAJAT JA KANSAKUNNAN EHEYTTÄJÄT

Jos EK:n tehtävä olikin näkyvästi puolustaa sisällissodan voittajien Suomea, niin koululaitoksen tehtävä oli oppivelvollisuuskoulun avulla eheyttää sodan jakama kansa. Eheyttämisvaateen taustalla oli varmasti aito huoli yhteiskunnan jakautumisesta pysyvästi kahteen leiriin, mutta joidenkin tavoitteena oli myös ehkäistä uuden kapinasukupolven kasvaminen.⁶⁷ Käytännössä eheyttäminen tarkoitti häviäjien puolen integroimista porvarilliseen ”valkoiseen Suomeen” ilman täydellisiä poliittisia oikeuksia.⁶⁸ Tasa-arvoinen Suomi antoi odottaa itseään, sillä myös koululaitos heijasti vallitsevaa yhteiskunnallista arvomaailmaa. Isänmaallisuus, kristillisyys ja siveys olivat 1920- ja 1930-luvun kouluopetuksen keskeisiä tukipilareita.⁶⁹

Opettajat kasvattavat työläislapsia

Ensimmäisen tasavallan kansakoulu ei nimestään huolimatta ollut vielä koko kansan koulu. Vuonna 1921 voimaan saatetun yleisen oppivelvollisuuden jalkauttaminen kävi hitaasti, etenkin syrjäseuduilla.⁷⁰ Edelleen kansakoulusta ei perustamisensa jälkeen tullut koulutusjärjestelmän mukaista yleistä pohjakoulua oppikoululle. Oppikouluun aikovien ylempien yhteiskuntaluokkien lasten vanhemmat suhtautuivat pitkään nurjamielisesti kansakouluun ja laittoivat lapsensa oppikoulujen yhteyteen perustettuihin taikka yksityisiin ”valmistaviin kouluihin”, joiden kulta-aikaa oli 1920-luku ja 1930-luvun alku.⁷¹ Helsinkiläisten kansakoulujen oppilaat tulivat vielä 1920–1930-luvulla pääsääntöisesti työläisperheistä. Esimerkiksi vuonna 1930 suomenkielisistä kansakoululaisista

⁶⁷ Halila, 15; Peltonen, 231–232.

⁶⁸ Tuomaala, Saara: Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), 99.

⁶⁹ Somerkivi, 170; Hannu Syväoja on kirjassaan *Kansakoulu— suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866—1977*, 117 oivallisesti analysoinut, kuinka valkoisen Suomen vahvat yhteisöaatteet isänmaallisuus, kirkko ja talonpoikaisuus olivat koulukasvatuksen eettisten ihanteiden taustalla.

⁷⁰ Oppivelvollisuuslain mukaan oppivelvollisuus oli toteutettava kaupungeissa 5 vuoden ja maaseudulla 16 vuoden siirtymäajan jälkeen. Anomuksesta siirtymäaikaan sai lykkäystä. Vuonna 1937 harvaanasutuilla seuduilla oli vielä 267 koulupiiriä vailla kansakoulua. Ks. esim. Halila, 20–24; 30–34.

⁷¹ Somerkivi, 82–84.

oli Somerkiven mukaan työväestön lapsia 69 %, pikkuliikkeenharjoittajien, palvelusmiesten yms. lapsia 24 % ja ylempien yhteiskuntaluokkien edustajien, virkamiesten ja suurliikkeenharjoittajien lapsia vain 7 %.⁷²

Minkälaisia olivat sitten opettajat, jotka ensimmäisen tasavallan kansakouluissa työväestön lapsia kasvattivat? Opettajien sosiaalista taustaa ja asemaa sekä poliittista suuntautumista tutkineiden kasvatuksen historioitsijoiden näkemykset voisin kiteyttää aluksi jotenkin seuraavasti:

Opettaja oli alipalkattu kutsumusammattilainen, mutta yleensä yhteisönsä arvostama. Hän oli isänmaalliset, siveelliset ja etenkin kristilliset arvot sisäistänyt mallikansalainen ja tuhattaituri, joka joutui tasapainottelemaan eri suunnista tulevien ristiriitaisten vaatimusten ja toiveiden välillä. Miehenä hän oli sosiaalisen nousun kokenut luokkaretkeläinen, joka oli lähtöisin maaseudun maanviljelijäväestöstä. Naisena hän oli aluksi jopa ”alenevan säätykierron” uhriksi joutunut säätyläisneiton, myöhemmin 1900-luvun alkupuolelta virkamies- tai kauppiasperheistä sekä muista alemman porvariston perheistä lähtöisin oleva naimaton nainen.⁷³ Poliittisesti hän tunnusti valkoista väriä, mikä oli mielenkiintoista, sillä olivathan koulu ja työväenliike alun perin edistäneet samaa asiaa: kaikille yhteistä kansakoulua ja oppivelvollisuutta. Myös opettajien taloudellinen asema oli lähempänä työväestöä kuin porvaristoa. Kristilliset opettajat kuitenkin vierastivat ennen kaikkea työväenliikkeen aatteen, sosialismin, uskonnonvastaisuutta.⁷⁴

⁷² Somerkivi, 405; Ks. myös Halila, 257. Maaseudulla jakauma oli luonnollisesti toisenlainen: talonpoikaisväestön lapset olivat enemmistönä kansakoulussa, keskimäärin yli 50 % tuli talonpoikaisväestöstä. Tilastot eivät kuitenkaan ole yhteismitallisia, koska maaseuduilla kansakoulua käytiin, useasti koulumatkojen pituuden mukaan myös ns. supistettuna ja kiertokoulunakin. Halila, 52–55.

⁷³ Turkulainen koulutussosiologi Risto Rinne on tutkinut laajasti suomalaisten kansakoulun opettajien sosiaalista taustaa ja yhteiskunnallista asemaa 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle. Ks. Rinne, Risto: *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:135, Turku 1989, esim. 103–104, 107; Rantala 2010, 120–121; Syväoja on kirjassaan kuvannut opettajaa erilaisten vaatimusten ristipaineessa ja ikään kuin *toiveiden tynnyrinä* (termi MH), 266–267.

⁷⁴ Rantala 2010, esim. 8; 105–106; Sama 2011, 286; opettajien ja vanhan työväenliikkeen yhteyksistä ks. Lappalainen, Antti: *Helsingin opettajayhdistyksen historia. Yhdistyksen toiminta syntyvaiheista lakkauttamiseen*. Helsinki 1985, 32–33.

Edellä esittämäni kiteytys on luonnollisesti yksinkertaistus, jota on tarkasteltava 1920-1930-luvun yhteiskunnallisessa kontekstissa. Se tarjoaa kuitenkin mielenkiintoisen tarkastelukulman erityisesti opettajien ja oppilaiden sekä heidän vanhempiansa suhteeseen. Pohdin seuraavassa hieman lähemmin ensimmäisen tasavallan opettajien arvomaailmaa ja poliittista suuntautumista. Näiden ymmärtäminen on keskeistä, kun myöhemmin tarkastelen opettajien suhtautumista kommunistiseen lastenliikkeeseen: Miten esimerkiksi koulun ja kodin erilainen arvomaailma vaikutti opettajien ja oppilaiden väliseen kanssakäymiseen sekä opettajien halukkuuteen asettua työläislasten maailmankuvaa vastaan.

Koulutussosiologi Risto Rinne lanseerasi käsitteen ”mallikansalainen” tarkoittamaan kansakoulunopettajaa, joka omalla esikuvallaan näyttäisi, minkälainen elämäntyöli kelpoisella kansalaisella olisi. Ei liian rikas, ei liian kaupunkilainen, ei liian herra.⁷⁵ Henkinen pätevyys – ahkeruus, hurskaus, nuhteettomuus, uskollisuus esivallalle, nöyryys ja sovinollisuus yhdistyi ruumiin mallikelpoisuuteen.⁷⁶ Opettajan tuli siis olla myös fyysisesti pätevä.

Mallikansalaisen ideaali juurrutettiin opettajiin silloisissa opettajankoulutuslaitoksissa, seminaareissa, joihin päästäkseen hakijan oli osoitettava soveliaisuutensa kansan kasvattajaksi lukuisin eri todistuksin ja suosituksin. Näistä tärkeimpiä olivat nuhteettomuudesta kertovat mainetodistukset sekä käytös- ja luotettavuustodistukset. Loistavalla koulutodistuksella ei tehnyt paljoakaan, elleivät edellä mainitut olleet hyviä. Isänmaallis-kristillinen eetos eli vahvana seminaariopetuksessa ja työväenliikkeen tunkeutuminen seminaareihin estettiin kiinnittämällä erityistä huomiota opettajaopiskelijoiden harrastuksiin. Esimerkiksi suojeluskunta- ja Lotta-toiminta olivat mitä soveliaimpia harrastuksia.⁷⁷ Jukka Rantalan mukaan opettajaseminaareilla oli suuri merkitys oikeanlaisen poliittisen suuntautumisen varmistamisessa: ne selittivät pitkälti sen, miksi opettajat lähes yksissä miehin

⁷⁵ Rinne, 70.

⁷⁶ Rantala 2011, 279–287.

⁷⁷ Rantala 2010, 121; opettajien harrastustoiminnasta ja seminaarien toverikuntien merkityksestä yhtenäisen seminaarihengen luojina ks. Rinne, 178–183.

ja naisin kannattivat 1920–1930-luvun Suomessa porvarillisia puolueita. Näin tekivät myös monet vähälukuiset työväentaustasta lähtöisin olleet opettajat. Seminaarit olivat osa moninkertaista varmistusjärjestelmää, joka takasi kateederille päätyvän yksimielisen joukon. Luonnollisesti myös kotikasvatus vaikutti opettajien aatteelliseen suuntautumiseen. Opettajiksi rekrytoiduttiin 1900-luvun alkupuolella pitkälti talonpoikaisista oloista ja työväestön jälkeläiset olivat marginaalissa.⁷⁸

Vasemmistolaisiksi tunnustautuneet opettajat olivat siis harvassa 1920–1930-luvun Suomessa. Jukka Rantala on osuvasti todennut, että viimeistään ”kansalaissodan jälkiselvittelyt johtivat kansakoulunopettajistossa pienellä liekillä palaneen työväenaatteen hiipumiseen.”⁷⁹

Tämän luvun lopuksi on paikallaan kääntää katse vielä Helsinkiin.

Kaupunkikansakoulun opettajan asema erosi joiltain osin maalaiskollegan vastaavasta. Minkä kaupungin kansankynttilä voitti palkkauksessa, sen hän hävisi arvostuksessa. Kaupungin kansakoulunopettajat olivat alemman sivistyksen vartijoita. Ylemmstä eli varsinaisesta sivistyksestä huolehtivat muut: esimerkiksi oppikoulunopettajat ja yliopistoväki. Maaseudulla taas opettajalla oli sivistysmonopoli.⁸⁰

Helsingin imu oli kuitenkin suuri. Sen opettajanpaikoista kilvoiteltiin mitä rajuimmin, ei vain paremman palkan (kaksinkertainen lakisääteiseen opettajan palkkaan verrattuna), vaan myös pääkaupungin tarjoamien laajempien näkymien vuoksi: omat ja perheen työnsaantimahdollisuudet jatkossa, mahdollisuudet harrastaa ja opiskella. Koska hakijoita pääkaupungin opettajanvirkoihin oli paljon, kaupungilla oli mistä valita. Pääkaupunkiin opettajaksi valitulla olikin 1930-luvulla tavallista kansakoulunopettajantutkintoa korkeampi koulutus. Monilla oli yleisesti useampiakin yliopistollisia arvosanoja

⁷⁸ Rantala 2010, 121, 123–124.

⁷⁹ Rantala, 2002, 173–174.

⁸⁰ Rantala 2010, 120–121.

eri aineissa tai peräti filosofian kandidaatin tutkinto.⁸¹ Helsinkiläisopettajan korkea kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma löi varmasti oman leimansa opettajien ja oppilaiden suhteisiin.

Kansakouluntarkastaja valvoo ja tukee

Kaupungin kansakouluntarkastaja palveli kahta herraa: hän oli sekä kunnan virkamies että valtion harjoittaman opettajanvalvonnan väline. Hän oli keskusviraston eli kouluhallituksen viestinviejä kentällä ja käytännössä käytti ylintä valtaa kouluissa. Isoissa kaupungeissa kansakouluntarkastaja valvoi kansakoulun johtokunnan toimintaa, vahvisti tai oli vahvistamatta sen päätöksiä. Mm. opettajien virkavaalien vahvistaminen kuului hänen toimialaansa. Helsingin kaupungin kansakouluntarkastajan toimenkuva oli olla eräänlainen toiminnanjohtaja.⁸²

Suhde opettajiin oli kehittynyt autonomian ajan säädöksiä kytäävästä reviisorista opettajan työn ohjaajaksi, nykykielellä ”sparraajaksi”.⁸³ Parhaimmillaan koulutarkastajat olivat opettajia puolustavia ja heitä kasvatuksellisissa tavoitteissa tukevia, pahimmillaan virheitä etsiviä, omaa etuaan vaalivia ja välinpitämättömiä. Ja tähän väliin mukaan mahtui monenlaista menijää niin kuin elämään yleensäkin.⁸⁴

Alun perin suurissa kaupungeissa oli yksi tarkastaja, mutta työmäärän kasvaessa paineet toisen tarkastajan viran perustamiseksi kasvoivat. Helsingissä tarkastustoiminnan uudelleenjärjestely tarkoitti, että suomenkielinen

⁸¹ Somerkivi 421,426; Lappalainen 76–77.

⁸² Somerkivi 461–462; Halila 345–350. Kaupunkien ja maaseudun kansakouluntarkastajien hallinnollinen asema kunnallisen ja valtiollisen rajapinnassa oli useasti erilainen, mutta sen analysointi tarkemmin on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Riittää, kun totean, että kaupungeissa kunnallisen itsehallinnon tradition vahvuuden vuoksi kansakouluntarkastajan viran järjestely aiheutti ajoittain väantöä kaupunkien ja valtiovallan kesken.

⁸³ Rantala 2011, 292–294 ja Syväoja, 82–84.

⁸⁴ Somerkivi luonnehtii kirjassaan helsinkiläisiä kansakouluntarkastajia, heidän työtapojaan ja persoonallisuuspiirteitä, 450–462.

kansakoululaitos sai varsinaisen tarkastajan ja apulaistarkastajan vuonna 1908 (tehtävänimike muutettiin ”toiseksi tarkastajaksi” vuonna 1928).⁸⁵

Helsingin kansakoululaitoksessa varsinaisen tarkastajan virkaa hoiti Matti Pesonen ja apulaistarkastajan eli toisen tarkastajan virkaa (Johan) Alfred Jotuni. Työnjakoa herrojen välillä voisi kuvata niin, että Pesonen johti tarkastusinstituution toimintaa ja Jotuni oli eräänlainen ”pedagoginen kenttätarkastaja”⁸⁶. Nykykielellä: Pesonen veti suuria linjoja ja Jotuni tutki yksittäisiä tapauksia (kurinpito, valvonta, koulujen työvälineet). Pesonen ei pikkutarkkana miehenä kuitenkaan aina malttanut olla sekaantumasta yksittäistapauksiin. Voin jo nyt paljastaa, että tämän tutkimuksen yhtenä tärkeänä henkilönä on kansakouluntarkastaja Matti Pesonen, jonka ympärille moni asia kuvainnollisesti kiertyy. Jotta voisin ymmärtää Pesosen tavoitteita ja motiiveja, on syytä tässä lyhyesti tutustua hänen henkilöönsä, uraansa ja arvomaailmaansa. Esittelen lyhyesti tämän alaluvun lopuksi myös Alfred Jotunin, jonka rooli tässä tutkimuksessa jää vain maininnalle.

Filosofian maisteri Matti Pesonen⁸⁷ oli työskennellyt Helsingin kansakouluntarkastajana vuodesta 1908. Mies oli ollut monessa mukana: uskonnon opettajana Norssissa, oppivelvollisuuskomitean sihteerinä sekä kahdesti kansanedustajana, autonomian aikana nuorsuomalaisten ja 1920-luvulla kokoomuksen kansanedustajana. Pesonen nai Pohjanmaalta kotoisin olevaan Malmivaaran (Malmberg vuoteen 1905) pappissukuun. Hänen arvomaailmansa pohjasi voimakkaasti kirkolliseen herännäisyyteen: herännäisyysliikkeen johtohahmoihin kuulunut Wilhelmi Malmivaara oli hänen appensa ja Pesonen usein nähty puhujavieras herättäjäjuhlissa. Matti Pesosesta elämäkerran kirjoittanut Pentti Taipale luonnehti: ”Rakas appeni oli herännyt mies.”⁸⁸

⁸⁵ Somerkivi, 452–453. Ruotsinkielinen puoli organisoitiin omaksi tarkastusalueekseen. Näin Helsingissä oli yhteensä 3 tarkastajaa tutkimukseni ajankohtana. Tämän tutkimuksen piirissä on vain suomenkielinen puoli, johdannossa määrittelemäni mukaisesti.

⁸⁶ Somerkivi, 458.

⁸⁷ (S. 1868 Säämingissä Pohjois-Savossa, k. 1957 Ylistarossa, Pohjanmaalla).

⁸⁸ Taipale, Pentti: *Salatun voiman mies, Matti Pesosen elämä ja toiminta*. Herättäjä-Yhdistys r.y. Lapua 1980, 8.

Vanhemmiten Matti Pesosen suunta kävi poliittisesti enemmän oikealle: hän ymmärsi lapuanliikkeen tavoitteen kommunismin juurimisesta, vaan ei kuitenkaan hulinoimia. Eläkkeelle jäätyään (1935) hän yritti eduskuntaan IKL:n riveistä, siinä kuitenkaan onnistumatta.⁸⁹

Nuoremman polven kansakouluntarkastaja Urho Somerkivi kuvaili Pesosta ”vakavaksi ja tarkaksi työn mieheksi sekä ryhdikkääksi persoonallisuudeksi”. Häntä pidettiin ”ankarana esimiehenä, jossa kuitenkin eli kuiva, lämmin huumori”.⁹⁰ Taipale yhtyi Pesos-elämäkerrassaan Somerkiven luonnehdintaan ankaruudesta, mutta korosti myös Pesosen reiluutta: hän tuki ja puolusti opettajia ulkoapäin tulleissa vaikeuksissa.⁹¹

Jos Matti Pesonen olikin riviopettajan näkökulmasta pelottava ja kunnioitusta herättävä, niin Alfred Jotuni⁹² oli mies opettajien mieleen. Filosofian maisteri Jotuni oli alun perin maantiedon opettaja, jota on luonnehdittu vapaamieliseksi – tätä kuitenkaan tarkemmin erittelemättä. Jotuni oli kirjailija Maria Jotunin isovelj, lieneekö tällä ollut vaikutusta asiaan? Jotuni järjesti myös opettajille erinäisiä vapaamuotoisia virkistysretkiä niin koti- kuin ulkomaille.⁹³ Jotuni jää tässä tutkielmassa Pesosen varjoon jo ihan siitäkin syystä, ettei hänen toiminnastaan juurikaan löydy tietoja Helsingin kansakouluntarkastajan arkistosta. Raportointivastuu oli varsinaisella tarkastajalla ja Jotunin allekirjoituksella varustetut asiakirjat ovat laskettavissa yhden käden sormilla.⁹⁴

⁸⁹ Taipale, suhteesta lapuanliikkeeseen ks. 300–303.

⁹⁰ Somerkivi, 456.

⁹¹ Taipale, 188.

⁹² (S. Kuopiossa 25.11.1878, k. Helsingissä 9.10.1934).

⁹³ Somerkivi, 459.

⁹⁴ Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkistossa olevat johtajien ja opettajankokousten pöytäkirjat (1930–1933), kirjoitusteet (1929–1933) ja saapuneet kirjeet (1929–1935), Hka.

Kouluhallitus kulkee keskitietä

Kouluhallitus oli ollut kansakoulun perustamisesta lähtien koulutoimen ylin valtiollinen vallankäyttäjä. Sisällissodan jälkeen sen suurena tehtävänä oli yhdistää sodan jakama kansa oppivelvollisuuskoulun avulla. Yleisen oppivelvollisuuden aikaansaaminen oli pitkä prosessi, joka oli alkanut jo 1800-luvun lopussa säätyvaltiopäivien aikaan, mutta jonka toteuttamista pidettiin nyt kansallisen eheyttämisen elinehtona. Oppivelvollisuuden synnyttämisen kätilöinä toimivat pedagogit ja koulupoliitikot, edistyspuolueen Mikael Soininen ja Oskari Mantere, jotka johtivat myös kouluhallitusta. Syystä on sanottu, että oppivelvollisuuden toteuttaminen oli erityisesti edistyspuolueen projekti.⁹⁵

Jukka Rantala on tutkimuksissaan korostanut kouluhallituksen roolia kansakunnan eheyttäjänä: oppivelvollisuuslaki sinänsä ei ollut autuaaksi tekevä asia, vaan koululaitos piti saada tuntumaan puolueettomalta. Miten muuten vanhemmat olisivat uskaltaneet lähettää jälkikasvunsa entisten vihollisten kanssa samalle opintielle? Oli kouluhallituksen tehtävä varmistaa, että koulu yhdistäisi eikä jakaisi yhteiskuntaa edelleen.⁹⁶ Opettajien oikeanlainen poliittinen asennoituminen varmistettiin valvonnan keinoin – avainroolissa olivat edellä kuvaamani kansakouluntarkastajat, kouluhallituksen käskyläiset kentällä. Puoluepolitiikan tuominen kouluihin oli kiellettyä ja kouluhallituksen onnistui hillitä ääri-ilmiöiden pesiytymistä kouluihin erityisesti oikeistoradikalismien vuosina.⁹⁷

Kouluhallituksen vaikutusvaltaa kuvaa mielestäni hyvin aikaisemman tutkimuksen luonnehdinta opetusministeriön (kouluhallituksen ”esimies”) roolista suhteessa kouluhallitukseen. Opetusministeriötä on kutsuttu ”eräänlaiseksi postitoimistoksi kouluhallituksen ja valtioneuvoston välillä”.⁹⁸ Tämän työn

⁹⁵ Arola, Pauli: *Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingin yliopisto kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191, Helsinki 2003, 141 ja 148; Tuomaala, 99.

⁹⁶ Rantala 2002, esim. 174, kouluhallituksen eheyttämispolitiikka esiintyy kantavana teemana läpi kirjan.

⁹⁷ Rantala 2010, 8–9.

⁹⁸ Rantala 2010, 17–18.

kannalta on tietysti oleellista, mikä oli kouluhallituksen rooli, kun koululaitoksessa käytiin kommunistista varhaistoimintaa vastaan 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa ja miten se toimi yhteistyössä etsivän keskuspoliisin kanssa tuona aikana.

4 KOMMUNISTIEN ”REKRYTTIKOULU” JOUTUU AHTAALLE

Kommunistinen varhaisnuorisotoiminta joutui entistä voimakkaammin EK:n silmälläpidon alaiseksi vuonna 1928. Vauhtia tähän otettiin jo 1920-luvun puolivälistä, jolloin EK jo tiesi, että järjestönuorten liitto ja lakkautettu kommunistinen nuorisoliike, sosialistinen nuorisoliitto, olivat pitäneet yhtä.⁹⁹ Ja molemmilla oli EK:n mukaan yhteys myös laittomaan maanalaiseen toimintaan. Valvontapäällikkö Kaarlo Löfving osasi kertoa, että järjestönuorten liitto ja sosialistinen nuorisoliitto ottivat ohjeensa kommunistiselta nuorisointernationaalilta.¹⁰⁰ Erityisen tarkasti seurattiin järjestönuorten alaosastoa Helsingissä, jonka johdossa olivat EK:lle ”tunnetut kommunistit”, Hellä Järveläinen ja Paavo Kivikoski.¹⁰¹

Niin ikään koululaitoksen suhde kommunistiseen lastenliikkeeseen nousi esiin julkisuudessa 1920-luvun lopussa. Suomalaisen kommunismin edustajat syyttivät opettajia ja kouluhallitusta syrjivästä suhtautumisesta järjestönuoria kohtaan.¹⁰² Opettajat ja kouluhallitus eivät yleisesti lähteneet ottamaan kantaa julkisuudessa esitettyihin väitteisiin. Ja miksi olisivat – järjestelmä oli koulun puolella, syytösten olisi pitänyt olla todella vakavia ja yksilöityjä, että niihin olisi puututtu.

⁹⁹ Julkinen sosialistinen nuorisoliitto lakkautettiin ns. marraskuun leikkauksen (1925) perusteella ja samalla pidätettiin myös järjestönuorten sihteeri ja puheenjohtaja. Myöhemmin EK:ssa harmiteltiin useampaankin otteeseen, kun jo tuolloin ei vaadittu järjestönuorten liiton lakkauttamista. Parkkari, 133–134 (marraskuun leikkauksesta); Lackman, 200 (pidätyksistä ennaltaehkäisevänä toimintana); EK:n harmittelusta ks. Ilmoitus VIII Ilm. N:o 629.19.4.26; Amp VIII B2: Työväen järjestönuorten liitto. Kirjeet, julistukset, (2666); lausunto sisäasiainministeriölle järjestönuorten rahankeräysanomuksesta: Salainen. tammi-27. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII B6, 2667. EK–Valpo I, KA.

¹⁰⁰ Löfvingin käsinkirjoitettu, allekirjoittamaton (mutta Löfvingin käsialaa – MH) tiedonanto, jossa viitataan laajemmin pääosaston tiedonantoon no. 99, 30/1-26. Amp VIII A. yleistä, (2666). EK–Valpo I, KA.

¹⁰¹ Ilmoitus. VIII. Ilm. N:o 398. 27.10.25. Hmp A:394a Kivikoski, Paavo Asser. EK–Valpo II, KA. Paavo Kivikoski vangittiin niin ikään sosialistisen nuorisoliiton lakkautuksen yhteydessä. Parkkari, 295.

¹⁰² Saarela 2008, esim. 548–552 ja 556.

Järjestönuoret etsivän keskuspoliisin silmätikkuna

EK:n järjestönuorten valvonta otti loikan eteenpäin 1920-luvun lopulla, kun päällikkö Rieki saattoi todeta järjestönuorten liiton 6. edustajakokouksen henkilövalintojen vahvistaneen sen mitä EK oli jo pitkään epäillyt: julkinen kommunistinen lastenliike oli vain salaisen SKP:n ja erityisesti sen nuorisotoiminnan ”rekryyttikoulu”.¹⁰³

Järjestönuorten 6. edustajakokouksessa kesällä 1928 päätettiin EK:n näkökulmasta paljon muutakin pahaenteistä, mikä voitiin tulkita kommunistisen kiihotuksen lisääntymiseksi. Järjestöpukujen käyttöönotto ja varhaisnuorten lehden, henkitoreista herätetyn Punalipun kustannustoiminnan haltuunotto sekä toiminnan rukkaaminen ”lapsilähtöisemmäksi” partiolaistoiminnan malliin saivat järjestönuorten jäsenmäärän nousuun, mikä oli ehkä huolestuttavaa EK:n näkökulmasta¹⁰⁴. Järjestö olisi eittämättä otettava tarkempaan seurantaan ja erityisesti sen johdosta olisi saatava lisää tietoja.

EK:n valvonta ja tietojenkeruu oli yleensä henkilökeskeistä: epäilyttäviä henkilöitä, seurattiin ja heistä raportoitiin.¹⁰⁵ Näin oli luonnollisesti myös järjestönuorten liiton kanssa. Erityisesti liiton sihteeri Niilo Kavenius oli ”vanhojen syntiensä” takia luupin alla.¹⁰⁶ Kaveniuksen sanomiset ja tekemiset raportoitiin tarkasti, mutta mies pysyi vapaalla jalalla.

¹⁰³ Esko Riekin toimeksiannosta valvontapäällikkö Kaarlo Löfvingin laatima lausunto: helmi 22 29. Sisäasiainministeriölle. *Rekryyttikoulu* oli EK:n virkailijoiden lanseeraama käsite. Amp VIII B6, 2667. EK–Valpo I, KA.

¹⁰⁴ Ålander 46–49; Erityisesti järjestöpukuja käytettiin todisteena lastenliikkeen kommunistisuudesta varsinkin kesällä 1930, liiton lakkauttamista vaativissa perusteluissa: ks. touko- 30. Sisäasiainministeriölle. Allekirj. V.B. (= Ville Bang, MH). Amp VIII B6, 2667. EK–Valpo I, KA.

¹⁰⁵ Nevalainen, 146–153, 189–190; Rislakki, 70–71: laajimmillaan joka kymmenes suomalainen oli kortistoitua. Ensin tehtiin henkilökortti ja kun tietoa alkoi karttua lisää, niin sitten henkilömappi. Henkilömapeissa ja aiheen mukaan koostetuissa asiamapeissa on runsaasti ”tuplia” eli tieto ei todellakaan pysähtynyt yhteen paikkaan. Näin myös tässä työssä.

¹⁰⁶ Kavenius oli EK:lle tunnettu mies vuodesta 1918 lähtien. Hänet tuomittiin silloin ”osallisuudesta kapinaan”. Istui Hennalan vankileirillä 3 kk ja armahdettiin. Rikosrekisteri. Etsivän Keskuspoliisin Turun Alaosasto. Turku. Hmp A:1121 Kavenius, Niilo Albert. EK–Valpo II, KA. Myöhemmin hän istui Tammissaareissa valtiopetustuomiota vuosina 1924–1927, ehdonalaiskortti NK, Ilm. 14/3-27 Turun alaos. Hmp A:1121. EK–Valpo II, KA; Saarela, 113.

Seuratessaan järjestönuorten toimintaa EK laittoi suuren painon lehtikirjoittelulle. Lehdistöseurannassa olivat kaikki merkittävät EK:n kommunistisina pitämät lehdet, mutta myös porvarilehtien ja sosiaalidemokraattien aviiseja seurattiin tarkkaan ja käytettiin hyväksi, kun rakennettiin kuvaa järjestönuorten liiton kommunistisuudesta.¹⁰⁷ Lehtileikkeitä kommentoitiin, alleviivattiin ja siteerattiin tarkkaan ja niissä esitettyjä lausumia kerättiin talteen todistusaineistoksi toiminnan kommunistisuudesta. Myös järjestönuorten viralliset asiakirjat ja viranomaisille laatimat julkiset kirjelmät tutkittiin tarkkaan.¹⁰⁸ EK:n virkailijoiden käsityksiä asioiden tärkeydestä voi päätellä lehtileikkeisiin ja asiakirjoihin tehdyistä lukuisista alleviivauksista, huutomerkeistä ja kommenteista.

Vaikka lehdistöseuranta oli EK:n keskeinen työtapaa kaikessa valvontatyössä, niin varovasti arvelen, että se saattoi olla varhaisnuorisotoiminnan valvonnassa isossa roolissa siksikin, ettei järjestönuorien toiminnasta raportoivia ilmiantajia ollut välttämättä saatu hankittua. EK:n laajassa, varhaisnuorisoliikettä käsittelevässä asiamappikokonaisuudessa lehtileikkeet ja järjestönuorten viralliset yhdistysasiakirjat ovat lukuisat ja ilmiantajilta saatu tieto vähäisempää. Luonnollisesti tiedottajista ei huudeltu julkisuudessa eikä edes ”lafkan” sisällä, mutta yleensä, jos tieto oli saatu esimerkiksi järjestön sisältä tiedottavalta henkilöltä, niin siitä kyllä kerrottiin.¹⁰⁹

Kaiken EK:n järjestönuoriin kohdistaman valvonnan tavoitteena oli saada sellaiset todisteet kasaan, joilla tämä rekryyttikoulu voitaisiin saada syytteeseen ja järjestönä lakkauttaa. Helppoa se ei 1920-luvun lopun lainsäädännön mukaan ollut, mutta yrittämättä jättämisestä ei EK:ta voitu syyttää.

Vuoden 1930 ns. kommunistilakien pystyttäminen on yleensä katsottu erityisesti lapuanliikkeen painostuksen aikaansaamaksi ja kyllähän se sitä olikin. Mutta

¹⁰⁷ Työväenjärjestöjen Tiedonantaja (TT) näistä suurimpana. Ks. erityisesti amp VIII A, 2666. EK–Valpo I, KA.

¹⁰⁸ Ks. esim. Esko Riekin toimeksiannosta valvontapäällikkö Kaarlo Löfvingin laatima lausunto: helmi 22 29. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII B6, 2667. Myös Liekki – 16 – 18.4.30 ”Lasten rintamalta”. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA. Näitä tietoja käytettiin erityisesti kesällä 1930, kun liitto lakkautettiin.

¹⁰⁹ Amp VIII Varhaisnuorisoliike Suomessa 1910–1940. EK–Valpo I, KA.

EK:n menestyminen taistelussa suomalaista kommunismia vastaan 1920-luvun lopulla ja ilmapiirin yleinen oikeistolaistuminen sai maan johdon miettimään, miten kommunistien vaikutusvaltaa entisestään vähennettäisiin.¹¹⁰ Sekä keväällä 1928 ja uudelleen vuonna 1929 hallituksen keskeiset ministerit ja EK:n päällikkö kokoontuivat presidentti Relanderin luokse miettimään, miten silloisen lainsäädännön avulla olisi voitu vieläkin enemmän kommunisteja tuomita. EK oli vetänyt ”suuren nuottansa”, kun se oli pidättänyt lähes koko maanalaisen SKP:n Suomen organisaation ja rautaa oli taottava suhteessa muihinkin kommunistisina pidettyihin järjestöihin ja henkilöihin. Aika oli otollinen.¹¹¹

EK:n olisi yritettävä venyttää lainsäädäntöä ja tehostettava järjestönuorten valvontaa, ettei pääsisi käymään aikaisemman kaltaisia noloja erehdyksiä: Vuonna 1925 EK:lla oli sanojensa mukaan ollut sosialistisen nuorisoliiton imussa mahdollisuus saada lakkautetuksi myös järjestönuorten liitto, mutta sitä ei syystä tai toisesta ollut tehty. Tekeväle sattuu ja keväällä 1926 molemmat päällikkö Rieki ja apulaispäällikkö Bang myönsivät, että valvonnassa oli tehty virheitä ja vahingossa järjestönuorten liitto sai jäädä toimimaan. ”Varhaisnuorisotyö pääsi marraskuussa vahingossa sivu” ja ”..on ek:ssä ”lastensuojelu” heikkoa ollut” kirjaili Rieki ilmoituksen reunukseen.¹¹² Näyttää siltä, että vuotta myöhemmin Rieki ei enää ainakaan ylemmilleen halunnut tuota erehdystä myöntää, harmitteli vain että ”erinäisistä syistä” järjestönuorten liittoa ei lakkautettu.¹¹³

Valvonnan tehostaminen tarkoitti myös sitä, että yhtään tiedonpalasta, vinkkiä tai huhuakaan ei saisi ampuja alas tutkimatta, sillä koskaan ei voisi tietää, mistä löytyisi arvokas johtolanka. Tästä näkökulmasta poliittisen poliisin kaikenlaisten lippulappusten arkistointi on ymmärrettävää. Kyse ei ollut ”suuruudenhulluuden

¹¹⁰ Lackmanin mukaan jo sosialistisen nuorisoliiton lakkauttamisen yhteydessä Rieki yritti ensimmäisen kerran vaikuttaa ylempiinsä (esittelijäneuvos Heilimo sisäasiainministeriössä), jonkinlaisen lainmuutoksen tarpeellisuudesta, jotta kommunistiset kansanedustajat saataisiin pois eduskunnasta, Lackman 2007, 200–201.

¹¹¹ Lackman 2007, 205–209. Lackmanin mukaan erityisesti presidentti Relander oli sitä mieltä, että lainsäädäntöä olisi pyrittävä muuttamaan, jos olemassa oleva lainsäädäntö jätti melko ahtaan toimintakentän suhteessa kommunistiseen toimintaan.

¹¹² Tulkintani Riekin ja Bangin merkinnöistä asiakirjan marginaalissa: Ilmoitus VIII Ilm. N:o 629.19.4.26; Amp VIII B2, 2666. EK–Valpo I, KA.

¹¹³ Salainen. tammi-27. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII B6, 2667. EK–Valpo I, KA.

valtaan joutumisesta”¹¹⁴ kuten Jukka Rislakki epäili, vaan EK:n näkökulmasta järkevästä toiminnasta. Koskaan ei voisi tietää, milloin joku merkityksetön lappunen voisi kääntää tuomioistuinten syyttäjien päät.

Esimerkki tällaisesta vähäisestä tiedonmurusesta voisi olla ”Voittamisen taito” –lehtinen, jonka eräs järjestönuorten ohjaaja Kerttu Riihinen oli antanut yhdelle sotamiehelle Uuno Haloselle työväentalolla. Tämä yksi hallussa pidetty lehtinen poiki molemmille valtionpetossyytteen Viipurin hovioikeudessa. EK:n juristit Rinne ja Bang kävivät asiasta keskustelua. Kumpikin oli sitä mieltä, että tuomio molemmille tulisi, sitä vastoin juridisten perusteiden riittävydestä – ja tulkintani mukaan myös oikeutuksesta – miehillä oli vastakkaiset mielipiteet. Rinteen mukaan olisi ”hauska nähdä hovin päätöstä” ja jos näin pienestä tuomio saataisiin, niin johan EK:n kannattaisi yrittää ”..pieniä tapauksia syytteeseen. Eiköhän jo yhden Proletaarin hallussapito riittäisi.” Bang sen sijaan perusteli Rinteelle pitkät pätkät siitä, kuinka syytteessä ei ollut mitään naurettavaa vaan toiminta oli ihan selvästi kommunistista.¹¹⁵

EK:n valvontatoimet eivät keskittyneet aluksi niinkään kansakouluihin tai lapsijäseniin vaan liikkeen johtohahmoihin. Se ei ollut kiinnostunut siitä, mitä lapset kouluissa tekivät tai mitä opettajat tekivät. Alkuvuonna 1929 julkisuuteen noussut ”koulujen militarisointi” –keskustelu pakotti EK:n kiinnittämään huomionsa kouluihin.

Militarisointia vai maanpuolustuskasvatusta?

Sekä kommunistisen lastenliikkeen että EK:n katseet kääntyivät kouluihin alkuvuonna 1929, kun vaatimukset maanpuolustuskasvatuksen antamiseksi kouluissa alkoivat. Erityisesti suojeluskuntien poikatyön virittyä 1920-luvun lopulla, kasvoivat ”valkoisen Suomen” vaatimukset maanpuolustuskasvatuksen

¹¹⁴ Rislakki, 39.

¹¹⁵ Lehdistöseuranta Karjala no 244. 20.12.1929, jonka liitteenä on toimistopäällikön, tuomari Aarne Rinteen ja apulaispäällikön, tuomari Ville Bangin käymä kirjallinen keskustelu, päiväämätön. VIII B: Työväen järjestönuorten liitto. Johto, jäsenluku, järjestäjät, (2666), EK–Valpo I, KA.

ottamisesta oppiaineeksi kouluihin.¹¹⁶ Erityisesti järjestönuoret ottivat asian vastustamisen omakseen – olihan kommunistinen nuorisointernationaalikin vaatinut lasten järjestöjä ottamaan sodanvaaran torjumisen kouluissa tärkeimmäksi tehtäväkseen syksyllä 1928. Saarelan mukaan järjestönuorten kiinnostus asiaan virisi kuitenkin kotikutoisemmin: koulujen militarisoinnin¹¹⁷ vastustamisen saivat aikaan esitykset oikealta.¹¹⁸

Keskustelu koulujen militarisoinnista ja maanpuolustuskasvatuksesta alkoi paradoksaalisesti Rauhanliitosta joulukuussa 1928, kun se teki esityksen kouluhallitukselle rauhankasvatuksen aloittamiseksi kouluissa. Pian tämän jälkeen puolustusvoimien yleisesikunta antoi kilpailevan ehdotuksensa maanpuolustuskasvatuksen järjestämiseksi kouluissa.¹¹⁹ Järjestönuorten liitto pyysi kumpaakin kirjettä kouluhallituksesta käyttöönsä, mutta ei sellaisia saanut, vaan porvarilliselta lehdistöltä arvosteluryöpyä niskaansa.¹²⁰

EK luonnollisesti kuunteli herkällä korvalla järjestönuorten kampanjointia koulujen militarisointia vastaan, mutta mitään konkreettisia tai välittömiä toimenpiteitä tästä kuulolla pysymisestä ei seurannut. Ellei sitten oteta huomioon virkailijoiden huolellisia alleviivauksia järjestönuorten liiton toimintakertomuksiin, koulujen militarisoinnin vastustamisesta kertoviin kohtiin. Toimintakertomusliturgian mukaisesti järjestönuorten liiton sihteeri Niilo Kavenius luettelee niissä toimenpiteitä, joita liitto militarisoinnin vastustamiseksi teki. Paljon puheita ja yksi lentolehtinen porvarilehdistön myllytystä vastaan

¹¹⁶ Saarela 2008, 554; Vasara, Erkki: *Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997, esim. 640.

¹¹⁷ Järjestönuorille, kuten suomalaisen kommunismin muillekin edustajille, kyse oli sodan lietsomisesta, nimensä mukaisesti koulujen militarisoinnista eikä maanpuolustuskasvatuksesta. ”Valkoisen” ja ”punaisen” Suomen kasvatustyön eroista ja suhteesta isänmaahan, ks. esim. Vasara, 528–529.

¹¹⁸ Saarela 2008, 554.

¹¹⁹ Koulujen militarisointi –debatista erityisesti: Vasara, 645–647, on selostanut asiaa laajasti suojeluskuntapiirien näkökulmasta ja käsitellyt myös koululaitoksen eri tahojen suhtautumista asiaan; Saarela, 554–557, on käsitellyt asiaa suomalaisen kommunismin näkökulmasta; Syväoja on tarkastellut laajasti koulun näkökulmaa, erityisesti eri oppisisältöjen ja –aineiden sisältämän maanpuolustushenkisyyden näkökulmasta. esim. 204–208.

¹²⁰ Ålander, 58–59.

vaikutti varmasti vaatimattomalta.¹²¹ Tai sitten EK oli tiedustelutietojensa avulla saanut selville, että järjestönuorten sihteeri Kavenius oli haluton mihinkään vastakkainasetteluun tai suoraan toimintaan kouluissa, missä hän itse asiassa toimi vastoin SKP:n johdon tahtoa. Moskovan miehet kun suunnittelivat jo 1920-luvun lopussa salaisia koulusoluja muodostettavaksi kouluihin. Suunnitelmat jäivät paperille.¹²² Jonkinlaista yksityisyritteliäisyyttä ja halua viritellä koulutoimintaa liiton sihteerin ”ohi” saattoi myös tapahtua. EK:n tiedustelutoiminnan myötä ”ratsattiin” helsinkiläinen asunto, josta takavarikoitiin kommunistista materiaalia, mm. järjestönuorten liittotoimikuntaan keväästä 1929 kuuluneen Paavo Kivikosken ja länsisuomalaisen toverin kirjeenvaihto. Kirjeessään ”hyvälle toverille” Kivikoski kyseli, miten siellä ovat saaneet kouluryhmiä koulujen sisälle muodostettua, kun oli näin ”porvarilehdestä” lukenut.¹²³ Länsisuomalaisen toverin vastausta ei arkistomateriaalista löydy, mutta sellainen on täytynyt tulla, koska toinen vastauskirje löytyy. Siinä Kivikoski kannusti toveriaan:

”Suuntanne kyseessä olevassa työssä on hyvä.. Toivon, että kirjoitat aina joskus miten toimintanne edistyy, sillä työstä, joka siellä on saatu alulle, ei meillä ole yleisempää kokemusta ja on siis mielenkiintoista seurata. Jatkakaa vaan, vainosta huolimatta, vainot on todisteena siitä, että ollaan oikealla linjalla.”¹²⁴

Näyttää kuitenkin siltä, että vielä vuonna 1929 EK kiinnitti huomattavasti enemmän huomiota järjestönuorten liiton kampanjointiin työssäkäyvien lasten oikeuksien puolesta kuin toimintaan kansakoululasten keskuudessa. Myös valistustyön kohdistaminen lasten vanhempiin ja yleiseen työväen mielipiteiden muokkaamiseen sai EK:n asiakirjoissa monta huolestunutta huutomerkkiä ja alleviivausta.¹²⁵ Enemmän kuin koulujen militarisointi.

¹²¹ Toimintakertomus S.T. Järjestönuorten liiton toiminnasta ajalta 1.1.29–31.12.29. Amp B, 2666. EK–Valpo I, KA.

¹²² Saarela 2008, 556–557.

¹²³ Kirje Paavo Kivikoskelta ”Hyvälle toverille” 18/12 -29. Amp VIII C, 2667. EK–Valpo I, KA.

¹²⁴ H.T:lle Helsingissä 3 p:nä tammik. 1930. Amp VIII C, 2667. EK–Valpo I, KA.

¹²⁵ Ks. Toimintakertomus S.T. Järjestönuorten liiton toiminnasta ajalta 1.1.29–31.12.29. Amp B, 2666. EK–Valpo I, KA.

Kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan historian laatineen Esa Ålanderin tulkinnan mukaan järjestönuorten toiminnasta koulujen militarisointia vastaan alkanut oikeistolehtien hyökkäys vasta herätti viranomaiset toimimaan järjestönuoria vastaan.¹²⁶ Itse uskon, että kyseessä oli ennemminkin monen tekijän summa: yleinen oikeistolaistunut ilmapiiri yhdistettynä vahvoihin mielikuviin ja tosiseikkoihinkin kommunistisen lastenliikkeen vahvistumisesta sekä oman ”lafkan” tehtävän toteuttaminen – kommunismin vastustaminen.

Entä sitten kohun keskelle joutunut koululaitos? Järjestönuoret löysivät koulujen militarisointikeskustelussa jälleen yhden todisteen koululaitoksen puolueellisuudesta. Se että liitto ei saanut kouluhallitukselta pyytämiään asiakirjoja, oli merkki kouluhallituksen yksipuolisuudesta, varsinkin kun samaan aikaan julkisuuteen oli vuodettu kyseisiä asiakirjoja ja porvarilehdistö hyökkäsi järjestönuoria vastaan.¹²⁷

Opettajien isänmaallis-kristilliseen eetokseen kuuluivat sanomattakin selvänä maanpuolustukselliset arvot. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että koululaitoksessa olisi ollut haluja ottaa maanpuolustuskasvatusta omaksi oppiaineekseen puolustusvoimien vaatimusten mallin mukaisesti¹²⁸ tai että koululaitos olisi ollut erityisen ”sotaisa”. Päinvastoin. Tuore sota oli vielä muistissa, kun maalaiskansakoulujen opetussuunnitelmakomitea päätti vuonna 1925, että kansakoulujen historian opetuksessa painopisteen tulisi olla rauhan töitä korostavissa tapahtumissa eikä sodissa.¹²⁹ Niin ikään opetuksessa tuli korostaa maanpuolustustahtoa ja rauhankasvatusta!¹³⁰ Voisi melkein kysyä, mistä oikein kiisteltiin, kun näihin asioihin oli kiinnitetty opetussuunnitelmassa jo huomiota. Kouluhallituksen johto oli sitä paitsi maltillisten edistyspuoluealaisten käsissä, jotka olivat ottaneet tehtäväkseen varmistaa koululaitoksen sopivuuden

¹²⁶ Ålander, 59.

¹²⁷ Saarela 2008, 554–555; Vasara, 646; Ålander, 58.

¹²⁸ Vasara, 646: puolustusvoimien haikailema maanpuolustusopetus olisi pitänyt sisällään mm. kemiassa tutustumista taistelukaasuihin ja kaasunsuojeluun sekä maantiedossa Suomen asemaan aggressiivisen suurvallan naapurissa.

¹²⁹ Myös kaupungit noudattivat tätä opetussuunnitelmaa: Halila 178–179; Vasara 640, 643.

¹³⁰ Castrén, Matti J.: Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Castrén, M. et al.: *Historia koulussa*. Yliopistopaino, Helsinki 1992, 37–38.

koko kansalle.¹³¹ Totuus näyttää tietysti toisenlaiselta paperilla kuin todellisuudessa ja varmasti järjestönuorilla oli syytäkin epäillä koululaitoksen puolueettomuutta, esimerkiksi oppisisältöjä ja opettajia vasemmiston arvomaailman syrjimisestä.

Epäilyt kouluhallituksen ”rähmällään olosta” puolustusvoimien vaatimusten edessä eivät sen sijaan minua vakuuta. Aikaisempi tutkimus on osoittanut, kuinka kouluhallitus reagoi asiaan lähinnä tekemättä mitään eikä mitään toimenpiteitä ainakaan näytetty julkisuuteen asti tuodun. Keskustelu asiasta oli kuitenkin avattu ja kouluhallituksessakin alkoi kuulua 1930-luvun loppupuolella toisenlaisia äänenpainoja.¹³² Vuonna 1929 asia ei kuitenkaan edennyt.

Kalevi Kalemaa väittää kuitenkin Rauhanliitosta kertovassa kirjassaan, että kouluhallitus olisi kannattanut puolustusvoimien ehdotusta. Kalemaan mukaan kouluhallitus oli lähettänyt kouluille oman kirjeensä, jossa se edellytti historian ja maantiedon opetuksessa kerrottavan maamme uhanalaisesta asemasta ja venäläisten hyökkäyshalusta sekä kemian opetuksessa käsiteltävän sodassa käytettäviä kaasuja ja suojautumista niitä vastaan.¹³³ Kalemaan kuvaaman mukaista kirjettä en ole löytänyt kouluhallituksen arkistosta Kansallisarkistosta enkä suomenkielisten kansakoulujen kanslian arkistosta Helsingin kaupunginarkistosta. Myöskään edellä mainitsemani muu tutkimus ei tällaista kirjettä tunne, vaan nimenomaan korostaa kouluhallituksen toimimattomuutta asiassa.¹³⁴ Kalemaan kirjassa ei ole lähdeviitteitä, vaikka sellaisia voisi toivoa olevan vähintäänkin lainausmerkkeihin laitetuissa teksteissä. Voin siis vain arvailla, mistä tuo väite on peräisin. Epäilen, että Kalemaa sekoittaa kaksi asiaa keskenään ja tarkoittaa ”kouluhallituksen omalla kirjelmällä” sitä alkuperäistä puolustusvoimien yleisesikunnan kirjettä, joka on sellaisenaan ehkä

¹³¹ Rantala 2002, 174; Castren, 36.

¹³² Vasara, 646–647, 653; Syväoja, 207–208; Somerkivi, 206. Opettaja Oskari Väänänen aikalaiskirja kuvaa kouluhallituksen asemaa ”penkin ja seinän väliin” joutumiseksi, Väänänen, Oskari: *Nuoriso aseissa. Maanpuolustuskasvatus Euroopan eri maissa*. Gummerus, Jyväskylä 1941, 264–265.

¹³³ Kalemaa, Kalevi: *Suomalaisen rauhanliikkeen juuria*. Rauhan Kirjallisuuden Edistämisseura, Helsinki 1981.

¹³⁴ Esim. Vasara, 646–647; Syväoja, 207–208.

kouluhallituksesta lähtenyt tiedoksi tai nähtäväksi kentälle.¹³⁵ Tätä voisin perustella sillä, että hän kuvailee kouluhallituksen ”omaa” kirjettä samoin kuin puolustusvoimien lähettämää kirjettä on kuvailtu.¹³⁶ Tosin tällaisesta jatkolähetetystä kirjeestäkään en ole merkkiä löytänyt.

Oman näkemykseni mukaan kouluhallitus on saattanut toimia sekä Rauhanliiton että puolustusvoimien näkökulmien asianajajana tasapuolisesti ja ”kulisseyssä” enemmän kuin aikaisempi tutkimus on olettanut. Kesällä 1930 kouluhallituksen ylijohdajan sijainen, kansanopetusosaston päällikkö A.J. Tarjanne nimittäin lähetti kansakoulujen oppiennätyksiä¹³⁷ laativalle taholle jäljennökset sekä Rauhanliiton että puolustusvoimien yleisesikunnan lähettämistä kirjeistä ”harkintanne mukaan huomioon otettaviksi yllä mainittua tehtäväänsä suorittaessa”.¹³⁸

Keskustelu koulujen militarisoinnista vaimeni vähitellen 1930-luvun vaihteessa julkisuudessa, mutta ”koulukysymys” nousi esille yhä voimakkaammin. Tarkastelun keskiöön nousivat väitteet opettajien mielivallasta ja painostuksesta erityisesti järjestönuoria kohtaan.¹³⁹

Opettajat syrjivät työläislapsia?

Koululaitoksen ja suomalaisen kommunismin suhde oli ristiriitainen. Toisaalta koulu opetti tietoja ja taitoja, joita työväestö tarvitsi kohentaakseen asemaansa. Toisaalta pelättiin sen ideologista valtaa.¹⁴⁰ Koulun ja kodin erilainen arvomaailma saattoikin olla jatkuva ristiriitojen aiheuttaja. Se mikä oli opettajille kasvattamista isänmaallisuuteen ja yhteisiin arvoihin, oli työläisläisten vanhemmille oman maailmankatsomuksen tuomitsemista. Tauno Saarela on

¹³⁵ Kouluhallituksella oli joskus tapana lähettää tällaisia ”tiedoksi” kirjelmiä ilman että ne sisälsivät mitään toimenpidekehotuksia tai että ne ottivat esim. kantaa kirjeessä esitetyn puolesta.

¹³⁶ Kalemaa, 76. Ks. vertailu puolustusvoimien kirjeeseen Vasara, 646.

¹³⁷ Opetussuunnitelman ”sisällöt” ts. se, mitä missäkin aineessa opetetaan ja miten paljon.

¹³⁸ Kouluhallituksen kirjekonsepti 1930, elokuun 30 päivänä. Lehtori K. Oksalalle. 4782. Da. Kirjekonseptit 1930. Kouluhallituksen kansanopetusosaston II arkisto (Kha), KA.

¹³⁹ Toimintakertomus S.T. Järjestönuorten liiton toiminnasta ajalta 1.1.–31.5.30. Amp B, 2666. EK–Valpo I, KA.

¹⁴⁰ Saarela 2008, 539–540.

oivallisesti todennut, että suomalaisen kommunismin kritiikki kohdistui ”epäkohtiin, joita kansalaissodan jälkeisen Suomen yhtenäistämisvaateet aiheuttivat”.¹⁴¹

Suomalaisen kommunismin julkisuudessa esittämä arvostelu opettajien puolueellisuudesta juonsi juurensa sisällissodan aikaan, jolloin suuri osa opettajista asettui valkoisten puolelle, vastoin punaisen ennakkokäsitystä: olivathan opettaja taloudellisen asemansa puolesta lähellä työväestöä.¹⁴² Suomalaisen kommunismin edustajien esittämä pahin arvostelu opettajia kohtaan laimeni 1920-luvun kuluessa, kunnes 1920-luvun loppupuolella kommunistisen lastenliikkeen edustajat nostivat uudelleen esiin opettajien mielivallan.¹⁴³

Kesällä 1928 järjestönuorten liiton sihteeri Niilo Kavenius kehotti vanhempia ilmiantamaan syrjintää harjoittavat opettajat koulujen johtokunnalle, kansakouluntarkastajalle tai kouluhallitukselle.¹⁴⁴ Mitä tämä mielivalta sitten käytännössä kommunistisen lastenliikkeen edustajien mukaan oli? Jos jätän ulkopuolelle yleisen kouluopetuksen sisältöjen puolueellisuuden tai sen että porvarillinen koulu edusti toista arvomaailmaa, niin konkreettisesti opettajien mielivalta tarkoitti puuttumista oppilaiden järjestäytymisoikeuteen ja sen käyttämistä lyömäaseena lapsia kohtaan. Se tarkoitti myös oppilaiden koulun ulkopuolisen toiminnan kontrolloimista. Järjestönuoria kiellettiin esimerkiksi käymästä liiton kokouksissa tai työväentaloilla. Pahimmillaan järjestönuorten liiton jäsenyyttä käytettiin oppilasarvioinnissa yhtenä kriteerinä – eli järjestönuoriin kuulunut lapsi sai samalla osaamisella huonomman arvosanan kuin siihen kuulumaton. Myös kouluavustuksia olisi evätty ja uskonnonvapauslakia rikottu. Järjestönuorten liittopuvun käyttöä yritettiin myös kieltää. Järjestönuoriksi tiedettyjä ja työväestön lapsia muutenkin olisi opettajien

¹⁴¹ Saarela 2008, 539–540.

¹⁴² Rantala 2002, 15–17.

¹⁴³ Saarela 2008, 550–551.

¹⁴⁴ Saarela 2008, 550–551.

taholta nöyryytetty. Klassista koulukiusaamista nykypäivän näkökulmasta siis.¹⁴⁵

Olivatko opettajat sitten niin mielivaltaisia ja puolueellisia kuin syytettiin? Kuinka laajasta ongelmasta oli kyse? Entä mikä oli opettajien puolustus? Työväen muistelukerrontaa tutkinut Ulla–Maija Peltosen mukaan työväen muistelmista välittyy voimakas ristiriita koulun ja kodin arvomaailman välillä. Muistelijat kertovat järjestelmällisestä ideologisesta painostuksesta sekä lapsia että heidän vanhempiaan vastaan.¹⁴⁶ Kertomuksia voi toki tulkita toisinkin, opettajille myötäsukaisemmin: Vaikka muistelijat kertovat heitä syrjivistä, välillä jopa sadistisista opettajista, niin osassa muisteluista muistetaan kiittää myös puolueettomasti ja asiallisesti suhtautuneita opettajia, olipa oppilas minkälaisesta kodista tahansa. Muistelijat puhuvat myös opettajista, jotka olivat hyviä ja synnynnäisiä kasvattajia.¹⁴⁷

Kaunokirjallisuudesta tuttuja tarinoita opettajista on kosolti – esimerkiksi äärimmäinen, Väinö Linnan *Pohjantähti*-trilogian oikeistolaisen opettajan arkkityyppi, Pentti Rautajärvi, jollaisia ihan sellaisenaan tuskin laajamittaisesti esiintyi. Opettajien kouluhallitusvetoinen kontrollijärjestelmä onnistui suitsimaan pahimmat ylilyönnit ja estämään opettajien suuntautumisen ääriilikkeisiin.¹⁴⁸

Myös opettajien oma ääni on vaiennut suhtautumisesta lapsiin poliittisen suuntautumisen mukaan. Valkoista väriä tunnustettiin kollegoiden kesken kirjoitetuissa kirjeissä, Rantalan mukaan yllättävänkin suoraan, mutta niissä käydyt ”poliittisen keskustelut” eivät paljastaneet opettajan omaa suhtautumista

¹⁴⁵ Saarela 2008, 549–550; Kesän 6. edustajakokouksessa käytiin asiasta vilkasta keskustelua, josta Työväenjärjestöjen Tiedonantaja raportoi. T. tiedonantaja N:o 126 30.7 - 28: ”järjestönuorten liiton kuudes edustajakokous”. Amp VIII B1: Työväen järjestönuorten liitto. Liittokokoukset (2666). EK–Valpo I, KA; Kun yhteiskunnallinen tilanne 1930-luvun alussa kiristyi ja kouluissakin suhtautuminen tiukkeni, niin järjestönuoret turvautuivat myös juridiseen apuun. Niilo Kavenius pyysi Pekkalan & Salon asianajotoimistolta neuvoja, miten lasten vanhempien tulee toimia syrjintätapauksissa. Neuvo oli sama kuin pari vuotta aiemmin: kantelu koulun johtokunnalle tai kansakouluntarkastajalle. Tilaisuuksien järjestämislupa. Uskonnonvapauslaki ja koulut. Lasten kuuluminen järjestöihin. Työväen järjestönuorten liiton liittotoimikunnan lausuntopyyntö Pekkalan & Salon asianajotoimistolta, päiväämätön (vastauksesta voi päätellä, että kirje on vuoden 1930 alusta, tammi–helmikuulta. Amp VIII B2, 2666. EK–Valpo I, KA.

¹⁴⁶ Peltonen, 234–237, 284 sekä tekstinäytteet 373–375.

¹⁴⁷ Peltonen, kertomukset kouluista ja opettajista, tekstinäytteet 32–35, 373–375.

¹⁴⁸ Esim. Rantala 2010, 108.

lasten tai heidän vanhempiensa poliittiseen suuntaukseen. Ainoastaan yleisellä tasolla saatettiin asiaa sivuta, esim. mainita, kuinka oli ymmärrettävää että ”toveri” –sanaa ei enää käytetty kuvaamaan opettajakollegoita¹⁴⁹. Koulukurista puhuttiin paljon, mutta silloinkin lapset olivat joko ”pahatapaisia” tai ”kurittomia”, eivät ”kommunistipenskoja”.¹⁵⁰ Toisaalta, luonnollista lienee, etteivät opettajat tällä tavalla olisivat halunneetkaan tulla leimatuiksi, edes opettajakollegoidensa silmissä.

Opettajien tehtävä oli integroida ja eheyttää oppilaat ”valkoisen Suomen” arvomaailmaan, kun taas suomalaisen kommunismin edustajat näkivät tämän indoktrinaationa ja oman maailmankatsomuksensa tuomitsemisena. Järjestönuorten näkökulmasta oli vaikea ymmärtää, miksi järjestöpukua ei saanut koulussa käyttää tai kokouksissa käydä, kun samaan aikaan suojeluskunta-aate sai näkyä kouluissa vapaasti. Opettajien näkökulmasta taas poliittinen järjestötoiminta, jollaisena järjestönuorten toimintaa pidettiin, ei kuulunut kouluihin. Suojeluskuntatoiminta ei sen sijaan ollut poliittista, vaan isänmaallista toimintaa.¹⁵¹ Myös koulun ulkopuolisen toiminnan valvomiseen opettajat saattoivat löytää oikeutuksen kaupungin kansakoulujen ohjesäännöstä, jonka mukaan ”opettajain on valvottava oppilaiden käytöstä sekä koulussa että, mikäli mahdollista, koulun ulkopuolella.”¹⁵²

Opettajien syyttämisessä oli liikkeellä myös paljon kuulopuheita, liioittelua ja poliittista tarkoituksenmukaisuutta. Luokkahuoneessa tapahtunutta oli vaikea osoittaa todeksi, minkä myös järjestönuoret itsekin tunnustivat. Keväällä 1930 kertomukset opettajien lisääntyneestä painostuksesta kulkivat suusta suuhun. Mutta järjestönuorten liittotoimikunta ei kuitenkaan ollut saanut ”tämänlaisista

¹⁴⁹ Rantala 2005, 35.

¹⁵⁰ Vaietuista ja käsitellyistä asioista ks. Rantala 2005, 17–21.

¹⁵¹ Saarela 2008, 467; Vasara, 539 (suojeluskuntien ”epäpoliittisuus”), 590 (opettajien suojeluskuntalaisuus) 700 (suojeluskunnat elimellinen osa sotien välisen Suomen henkistä ilmasto).

¹⁵² Helsingin kaupungin kansakoulujen ohjesääntö. Kouluhallitus. Kansanopetusosasto Helsingissä, 13 p:nä huhtikuuta 1928. No 1917. Ec: 15 –27. Kouluhallituksen kiertokirjeet (1916–1928). Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka.

tapauksista kyllin yksityiskohtaisia tietoja joten se ei ole voinut yhtä tapausta lukuun ottamatta ryhtyä asiaa ratkaisevasti käsittelemään”.¹⁵³

Asioiden käsittely saattoi toisinaan törmätä siihen tahoon, jolle asiasta oli valitus tehtävä. Helsingin kansakouluntarkastaja Matti Pesonen tapasi sanoa opettajista valittavalle henkilölle: ”Esittäkää tämä valitus kirjallisesti”. Usein valitus pysähtyi siihen. Tämä luonnollisesti lisäsi opettajien luottamusta keskusviraston kouluedustajaan. Ei niinkään oppilaiden vanhempien.¹⁵⁴ Liekö mainitunlainen toiminta ollut syynä siihen, että tutkittavana ajankohtana opettajien virkavirhesyytökset näyttivät ainakin Helsingissä olleen vähäiset. Itse asiassa en ole löytänyt yhtään syytöstä opettajien puolueellisesta suhtautumisesta järjestönuoriin Helsingin kansakouluntarkastajan arkistosta.¹⁵⁵ Se että mitään en ole löytänyt, ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö valituksia mahdollisesti olisi ollut. Ja todennäköistäkin se on. Kansakouluntarkastaja on vain saattanut lähettää valituksen eteenpäin ylemmilleen. Toisaalta kirjoiteista tällaisia eteenpäin lähetettyjä valituksia ei löydy ja tarkastaja Pesonen oli pedantti ja lain kirjainta noudattava mies, myös arkistoinnissa.

Lopuksi. Voin olettaa, että mielivaltaa esiintyy aina. Opettaja on aina ollut itsenäinen vallankäyttäjä, joka on yksin luokahuoneessa oppilaiden kanssa. Oppilaiden arvomaailmasta tai poliittisesta suhtautumisesta riippumatta. J-P Roosin mukaan myös keskiluokkaisten perheiden lapset ovat kokeneet koulussa nöyryytyksen tunteita. 1920–1930-lukujen ”valkoisessa Suomessa” työväen kokemus koululaitoksen puolueellisuudesta liittyi kuitenkin vahvasti sekä lasten että vanhempien kokemukseen koko yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuudesta.¹⁵⁶ Pahoja ylilyöntejä ei ehkä aina ollut, mutta se ei lohduta niitä, jotka mielivaltaa kokivat. Tämä olisi miltei erillisen tutkimuksen paikka! Tässä työssä voin vain raapaista pintaa ja yrittää ymmärtää, kuinka opettajien arvomaailma ja poliittinen suuntautuminen vaikuttivat siihen, kuinka

¹⁵³ Toimintakertomus S.T. Järjestönuorten liiton toiminnasta ajalta 1.1.–31.5.30. Amp B, 2666. EK–Valpo I, KA.

¹⁵⁴ Taipale, 189.

¹⁵⁵ Virkavirhesyytökset. Ea: 37–43. Saapuneet kirjeet (1929–1935). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja, Hka.

¹⁵⁶ Peltonen, 237.

innostuneita he olivat ”kommunistista kiihotusta” koulussa näkemään ja siihen puuttumaan.

Voin myös olettaa, että yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristymisen ja lapuanliikkeen lanseeraamien ajatusten myötä myös tavallisten opettajien suhtautuminen ”kommunistikiihotukseen” jyrkkeni. Vaikka harva kansakoulunopettaja lähti ”Lapuan tielle”, niin liikkeen markkinoimilla teeseillä – yhteiskunnan tervehdyttämisellä ja kommunismin juurimisella – oli opettajissakin myönteinen kuulijakunta.¹⁵⁷

”Rekryyttikoulu” lakkautetaan

Kesän kynnyksellä 1930 etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki harmitteli ystävälleen kirjailija Jalmari Finnelle, että kommunisteille ei vielä ollut annettu hänen toivomaansa lopullista iskua:

”Kommunismi ei nyt tarvitsisi kuin armonpiston, sillä niin laamallaan se on vuosien kuluessa tekemistämme leikkauksista ja säikähdyksissä kansan syvästä suuttumuksesta.”¹⁵⁸

Rieki ei turhia toivonut. Jo kesällä 1930 koitti aika, jolloin valtiovalta ja lapuanliike yhdessä lakkauttivat suomalaisen kommunismin julkisen toiminnan. Kommunistisina pidetyt järjestöt, yhdistykset ja sanomalehdet lakkautettiin sekä kommunisteina pidetyt henkilöt pidätettiin ja saatettiin syytteeseen joko valtio- tai maanpetoksesta. Näin saapui tiensä päähän myös julkinen kommunistinen lastenliike, järjestönuorten liitto, jonka lakkauttamiseen EK:n valvontatoimenpiteet olivat 1920-luvun puolivälistä lähtien tähdänneet.

Kun julkinen toiminta lamaantui täysin, otti salainen SKNL lasten toiminnan organisoitavakseen. Tässä ei sinänsä ollut mitään uutta. Olihan julkinen järjestönuorten liitto ollut nuorisoliittolaisten ohjauksessa jo 1920-luvun

¹⁵⁷ Rantala 2011, 287.

¹⁵⁸ Lackman 2007, 213.

puolivälistä lähtien.¹⁵⁹ Uutta oli se, julkiset toimintaedellytykset oli viety ja jäseniä piti värvätä salaa.

Järjestönuorten liiton ”loppulaskennan” voi katsoa alkaneen talvella 1930. Sisäpoliittisen tilanteen kiristyessä hyväksyttiin eduskunnassa joulukuussa 1929 yhdistyslain muutos, jolla haluttiin nopeuttaa laittomina pidettyjen järjestöjen lakkauttamista. Lakiin sisällytettiin optio maaherroille: oikeus väliaikaisesti kieltää lainvastaisesta toiminnasta epäillyn yhdistyksen toiminta.¹⁶⁰ Tämä maaherrojen mahdollisuus tuli heti kovaan käyttöön – käytännössä kaikki julkinen kommunistinen toiminta lakkasi kuin seinään kesällä 1930, vaikka ns. kommunistilait vahvistettiin vasta syksyllä 1930.

Asiat etenivät nopeasti kevättalvella 1930. EK:n kiristynyt valvonta sai järjestönuoret varautumaan pahimpaan: miten jatkaa toimintaa salaisena ja lapsia vaarantamatta, jos liitto lakkautettaisiin. Järjestönuorten liiton johto ja SKNL järjestivät tätä vastaista toimintaa suunnitelleen kokouksen maaliskuussa. Agendalla oli lasten turvallisuuden takaamisen lisäksi salaisen pioneeritoiminnan suunnittelu¹⁶¹. Järjestönuorten kokouksesta kertoma kiertokirje ”vainoista” saavutti EK:n reaaliajassa. Riekkari raportoi siitä saman tien sekä esimiehelleen sisäministerille että opetusministerille. Matkaan lähti myös viimeisintä tietoa järjestönuorten mahdollisesta aktivoitumisesta kouluissa: järjestönuorten liitto kun oli hankkinut toimintaohjeet Pekkalan ja Salon asianajotoimistosta, miten toimia kouluissa, jos opettajat puuttuisivat lasten järjestötoimintaan.¹⁶²

Koululaitos ryhtyi nyt myös oma-aloitteiseen toimintaan ”kommunistisen kiihotuksen” poistamiseksi kouluista. Ja poistolistalla olivat kirjat. Kouluhallituksen kiertokirje asiasta kehotti koulujen johtajaopettajia ja

¹⁵⁹ Vanha nuorisoliittolainen Nestori Parkkari laski järjestönuorten 1920-luvun lopulla vahvistuneen toiminnan nimenomaan SKNL:n ansioksi. Parkkari, 226–227. SKP:lle raportoinnista ks. Ålander, 57.

¹⁶⁰ Saarela 2008, 766–767.

¹⁶¹ Parkkari, 229–230; Ålander 60–61 (lähinnä Parkkaria referoiden).

¹⁶² Riekin tilannekatsaus kommunistisesta kiihotuksesta. Maalis 27 30. Herra Opetusministerille. Amp VIII B6. EK–Valpo I, KA.

kansakouluntarkastajia viipymättä tarkastamaan koulujen oppilaskirjastot ja poistamaan sieltä kaikki ”laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan tähdätyt ja kirkkoa pilkkaavat kirjoitelmat”. Käsky kävi myös uusien kirjojen ennakkotarkastukseen ennen kuin niitä oppilaille luettavaksi annettaisiin. Näin siksi, koska ”eräästä kansakoulusta” oli löytynyt sopimaton kirja, ”*Meidän lasten kirja*”.¹⁶³ Suomen Työmies –lehti osasi kertoa, että ”porvarien ja hallituksen kauhuna” ollut kirja oli Väinö Vuorion kirjoittama ja nimensä mukaisesti – lasten runo- ja tarinakirja. Opetusministeri Kukkonen piti tätäkin kirjaa eduskunnassa pidettävien palopuheiden veroisina.¹⁶⁴ Lieneekö syynä ollut ennen kaikkea – ei niinkään kirjan sisältö – vaan sen tekijä, joka oli ollut suomalaisen kommunismin johtohahmoja?

EK:lle oli järjestönuorten liiton valvonnasta kertynyt vuosien varrelta runsaasti materiaalia ja uusien kommunistilakien myötä apulaispäällikkö, juristi Bangin oli helpompi kuin aiemmin löytää oikeudessa pitävät perustelut järjestön lakkauttamiselle. Näkemykseni mukaan EK alkoi valmistella todisteita järjestönuorten liiton lakkauttamista varten pian yhdistyslain muuttamisen jälkeen talvella 1930. Sen oli tarkoitus saada järjestönuorten liitto lakkautettavaksi jo kevättalvella, samaan aikaan SKNL:n vetoisten¹⁶⁵ opintoyhdistysten kanssa, mutta vielä silloin se ei onnistunut. Bangin mukaan ”täysin lainvaatimia todisteita järjestönuorten liiton toiminnan rikollisuudesta etsivä keskuspoliisi ei kuitenkaan vielä opintoyhdistyksiä koskevissa tutkimuksissa saanut haltuunsa.”¹⁶⁶

Kesän korvalla oltiin Bangin mukaan todisteiden hankinnassa kuitenkin jo voiton puolella. EK oli kesäkuun alussa, heti järjestönuorten 7. edustajakokouksen jälkeen takavarikoinut järjestönuorten liiton arkiston ja kuulustellut liiton sihteerin

¹⁶³ N:o 492. Kouluhallitus. 1930 helmikuun 26 päivänä. Kiertokirje suomenkielisten kansakoulujen johtajaopettajille sekä kansakouluntarkastajille. Dc:

1 Kiertokirjeet (1929–1933). Kha, KA.

¹⁶⁴ ”Meidän lasten kirja” porvarien ja myöskin hallituksen kauhuna. Suomen Työmies No 23/27.2 -30. Amp VIII B4: Työväen järjestönuorten liitto. Valistus ja kiihotustyö (2667). EK–Valpo I, KA. Kukkonen puheista eduskunnassa, ks. Saarela 2008, 766.

¹⁶⁵ Tämä oli EK:n tulkinta, ks. seur. viite.

¹⁶⁶ Kesä 17 30. SISÄASIAINMINISTERIÖLLE. V.B. Amp VIII B6, 2667. EK–Valpo I, KA. Opintoyhdistysten lakkauttamisesta ks. Saarela 2008, 767.

Niilo Kaveniuksen ja puheenjohtajan Hellä Järveläisen. Nämä oli kuitenkin päätetty päästää menemään ”muiden kiireellisten virkatoimien takia” eikä jatkokuulustelua ollut voitu järjestää koska nämä muiden ”huomattavien kommunistien” tavoin piileskelivät. Todisteita oli muutenkin niin paljon, ettei ”lakkauttaminen tuomioistuimessa kohdanne esteitä”.¹⁶⁷ Bang oli oikeassa. Järjestönuorten liiton toiminta lakkautettiin käytännössä kesällä 1930 ja raastuvanoikeuden virallinen lakkauttamispäätös tuli voimaan tammikuussa 1931.¹⁶⁸ Keskeistä raastuvanoikeuden päätöksen perusteluissa oli vetoaminen järjestönuorten toiminnan ”vilkkaisiin Venäjä-kytköksiin”. Näiden perusteella oli raastuvanoikeuden mielestä tullut ”riittävästi todistettua”, että järjestönuorten liitto oli harrastanut laillisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen tähtäävää vallankumouksellista toimintaa lasten ja varhaisnuorison keskuudessa.¹⁶⁹

Totesin tämän luvun alussa, että EK:n järjestönuoriin kohdistaman valvonnan tavoitteena oli saada lasten kommunistinen järjestötoiminta lakkautettua. Ensisijalla olivat nimenomaan järjestöjen lakkautukset, toissijaista oli tässä vaiheessa toiminnassa mukana olleiden henkilöiden tuomitseminen. Kunhan julkiset järjestöt saataisiin lakkautettua, kommunistiselta kiihotukselta katkeaisi terävin kärki. Näin uskottiin. Toki tunnettujen kommunististen tekijämiesten pidättäminen oli tärkeää, mutta jos priorisoida täytyi, niin järjestys oli tämä.¹⁷⁰

EK:n uskosta järjestöjen voimaan kertoi myös valvontapäällikkö Löfvingin reunamerkintä asiakirjassa, kun Kemin osasto keväällä 1931 lähestyi pääosastoa Niilo Kaveniusta koskevan tiedustelutiedon kanssa : ”Asialla ei ole enää merkitystä kun järjestönuorten liitto lakkautettu.”¹⁷¹

¹⁶⁷ touko- 30. SISÄASIANMINISTERIÖLLE. Allekirj. V.B. ja Kesä 17 30.

SISÄASIANMINISTERIÖLLE. V.B. Amp VIII B6, 2667. EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁸ Riekin kirje opetusministerille 3.2.1931. Amp VIII D, 2668. EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁹ Lyhennysote pöytäkirjasta, joka tehtiin Helsingin kaupungin Raastuvanoikeuden kuudennella osastolla rikosasioita käsiteltäessä tammikuun 31 päivänä 1931. Amp VIII B 8 T.J.L:n lakkauttaminen (2667). EK-Valpo I, KA.

¹⁷⁰ Tämä on selvästi pääteltävissä lukuisista kommunistien toimintaa käsittelevistä asiamappikokonaisuuksista. Ks. esim. Tilastoa etsivän keskuspoliisin toiminnasta v. 1930. (30/11 saakka). Amp XXII H 1 Tilastollisia tietoja e.k:n toiminnasta, (2869). EK-Valpo I, KA.

¹⁷¹ Etsivän keskuspoliisin pääosastolle. Etsivän keskuspoliisin Kemin Edustus. Maaliskuun 29 p:nä 1931. N:o 293. Hmp A:1121. EK-Valpo I, KA.

5 KOULURAUHAA HINNALLA MILLÄ HYVÄNSÄ

EK:lle riitti siis järjestönuorten liiton lakkauttaminen. Se oli päässyt tavoitteeseensa. Varhaisnuorisotoiminnan valvonta jäi vähemmän tärkeiden töiden listalle. EK:lla oli kädet täynnä töitä myös tärkeämpien ”aikuisten” kommunististen järjestöjen lakkauttamisen kanssa.¹⁷² Salaisena, SKNL:n organisoimana varhaisnuorisotyö ei ollut vielä päässyt sellaiseen vauhtiin, että se olisi Riekin ”lafkaa” huolestuttanut.¹⁷³

Entä sitten koululaitos? Kouluissa ryhdyttiin kiinnittämään enemmän huomiota ”kommunistiseen kiihotukseen” vasta keväällä 1930, kun kansakoulujen kirjastoista löytyi ”kiellettyjä kirjoja”. Kesällä kouluhallitus jatkoi (ehkä uuden opetusministerin Paavo Virkkusen innoittamana) opettajien herättelyä asiaan, sillä pian Svinhufvudin hallituksen nimittämisen jälkeen kouluhallituksesta lähti opetusministeriön puumerkillä varustettu tiukkasävyinen käsky ”kommunistisen kiihotuksen” estämiseksi kouluissa. Se velvoitti kansakouluntarkastajat toimittamaan asiasta tutkimuksen joko itse tai viranomaisten avulla sekä raportoimaan tuloksista *suoraan opetusministeriöön* (kurs. MH).¹⁷⁴

Tässä on ehkä syytä pysähtyä hetkeksi pohtimaan opetusministeriön roolia kirjelmöinnin alullepanijana. Kerroin aiemmin luvussa 3 kouluhallituksen vahvasta asemasta koululaitoksessa ja siitä kuinka opetusministeriötä pidettiin lähinnä kouluhallituksen postitoimistona valtioneuvostoon päin. Tässä kyseisessä tapauksessa näyttäisi kuitenkin siltä, että opetusministeri Virkkunen oli aloitteellinen. Pitkäaikainen eduskunnan puhemies ja kokoomuspuolueen poliittisesti vanhoillinen Virkkunen ei ehkä ollut kouluhallituksen edistykselliselle

¹⁷² Ks. esim. tilastotietoja etsivän keskuspoliisin toimesta vuosina 1932 ja 1933 sekä luettelo lakkautettavaksi ehdotetuista kommunistisista järjestöistä vv. 1930, 1931 ja 1932. Amp H1, 2869. EK–Valpo I, KA.

¹⁷³ Kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan kohdistetut valvontatoimenpiteet vähenivät selvästi järjestönuorten liito lakkauttamisen jälkeen. Tämä käy ilmi toimintaa koskevasta asiamappikokoelmasta VIII. EK–Valpo I, KA. Myös Parkkari käsittelee toiminnan uudelleenkäynnistämisen vaikeuksia, 229–230, 234–235.

¹⁷⁴ N:o 502. Kouluhallitus. Helsingissä heinäkuun 28 päivänä 1930. Kiertokirje kaikille kansakouluntarkastajille sekä kansanopistojen ja työväenopistojen johtajille. Dc: 1 Kiertokirjeet. Kha, KA.

ylijohtajalle Oskari Mantereelle kaikkein mieluisin esimies. Halila sanoi tämän kauniisti: ”Paavo Virkkusta moderni kansakouluaate ei aina tuntenut omaksi miehekseen”¹⁷⁵

Kiertokirjeen lähettämisen jälkeen alkoi tapahtua. Helsingin kansakouluntarkastaja Matti Pesonen teki työtä käskettyä ja otti kouluhallituksen kiertokirjeen esityslistalle heti seuraavassa johtajaopettajien kokouksessa. Nämä raportoivat, minkälaiseen ”kommunistiseen toimintaan” heidän koulujensa lapsia oli saatu houkuteltua.¹⁷⁶ Yhteenvetona kokouksen keskustelusta voin sanoa, että pääsääntöisesti oli kyse oppilaiden koulun ulkopuolisesta kerho- yms. toiminnasta, joka nähtiin kommunistisena. Mitään toimenpiteitä tai toimintasuunnitelmaa tästä keskustelusta ei vielä seurannut. Vain kehoitus johtajaopettajille tarkkailla tilannetta kouluissa ja raportoida Pesoselle.

Mielenkiintoista on, että kansakoululaitoksen vaatimukset koulurauhan takaamiseksi ja kommunistisen kiihotuksen suitsemiseksi nousivat voimakkaimmin esiin silloin kun suomalainen kommunismi oli käytännössä lyöty maahan. Jos EK ei nähnyt kommunistista varhaisnuorisotoimintaa kovinkaan suurena uhkana, niin miksi sitten koululaitos?

Kuten jo aiemmin vihjasin, niin tutkimustyöni edetessä kävi ilmi, että EK–Valpon arkistolähteissä yhä tiheämmin vuodesta 1931 esiintyvä henkilö, Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen olisi tärkeä henkilö pro gradu –työni kannalta. En kuitenkaan ihan heti hahmottanut, kuinka keskeinen hänestä tulisi. Matti Pesonen oli merkittävä¹⁷⁷ koulutarkastaja Helsingissä ja näyttää siltä, että juuri hän oli se taho, joka — vimmaisestikin — ajoi

¹⁷⁵ Halila, 365. Virkkunen yritti opetusministerinä myös puuttua koulujen autonomiaan ja velvoittaa kouluhallitusta antamaan määräyksen uskonnon opetuksen lisäämiseksi kansakouluissa, jolloin kouluhallitus joutui ministeriä tällaisen määräyksen lainvastaisuudesta valistamaan: Somerkivi 239–240. Virkkunen olisi niin ikään halunnut palauttaa käyttöön ruumiillisen kurituksen sallimisen kouluissa: Rantala 2005, 17.

¹⁷⁶ Pöytäkirja, tehty kokouksessa suomenkielisten kansakoulujen kansliassa 29 p:nä elokuuta 1930. Saapuvilla olivat kaikki suomenkielisten kansakoulujen johtajat ja molemmat tarkastajat. Cc: 19—23 Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat (1930–1933). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka.

¹⁷⁷ Halila, 350.

viranomaisia yhteen varhaisnuorten kommunistikiihotuksen estämiseksi helsinkiläisissä kansakouluissa 1930-luvun ensi vuosina.

”Pieniä viherjäisiä lappuja”

Syksyn 1930 ”hiljaiselon” jälkeen EK:n ja koululaitoksen tiet kohtasivat toden teolla tammikuussa 1931. Kommunistinen lastenliike pääsi tuolloin isosti otsikoihin, kun usean helsinkiläisen kansakoulun pihalta löydettiin pieniä vihreitä lappusia, jotka julistivat ”työläis-lasten” fasismin vastaista toimintaa.

Viranomaisten tietoon asian saattoi ensimmäisenä Kallion kansakoulun johtajaopettaja Komulainen.¹⁷⁸ Ilmoituksia asian tiimoilta tuli samaan aikaan harvakseltaan myös muista alueen kansakouluista: Vallilasta, Eläintarhasta ja Kaisaniemestä. Voin siis olettaa, että kyseessä oli kommunistisen lastenliikkeen taholta suunniteltu, keskitetty operaatio, joka ajoitettiin päivälle, jona raastuvanoikeus käsitteli järjestönuorten liiton lakkauttamista.¹⁷⁹

Esko Rieki raportoi tapahtuneesta pian opetusministerille:

”Vaikka lappusten levittäminen sikäli kuin tiedustelussa on käynyt selville, näyttää tapahtuneen ulkoapäin eikä koululaisten itsensä toimesta, niin sitä on pidettävä sellaiseen kommunistiseen lastentyöhön mm. kouluissa, johon Suomen Kommunistista Nuorisoliittoa velvoittaa viime syksynä Venäjällä pidetyn konferenssinsa päätöslauselma lastenliikkeestä”¹⁸⁰

Tästä kirjeestä käy hyvin ilmi, miksi kommunistinen lastenliike tässä vaiheessa kiinnosti EK:ta: jäljet johtivat Moskovan miesten luokse. Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, kuinka vähäinenkin koulujen pihamaille levitetty

¹⁷⁸ EK–Valpon arkistossa on tukuittain lehtileikkeitä ko. asiasta, sekä vasemmistolaiset että porvarilliset lehdet olivat kiinnostuneita siitä. Ks. esim.: Ilmoitus n:o 6. Koskeva Kallion ja Eläintarhan kansakouluille levitettyjä lentolehtisiä. Helsingissä 2/2 -31. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁷⁹ Riekin allekirjoittama kirje: helmi — 3 31. Herra Opetusministerille. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁸⁰ Riekin allekirjoittama kirje: helmi — 3 31. Herra Opetusministerille. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

agitaatiomateriaali sai EK:n sanomisissa ja tekemisissä melko suuren roolin. Näin siis keväällä 1931.

Riekin lähettämistä tunnollisista tilannekatsauksista huolimatta, hän sai ylemmiltään käskyn selvittää opetusministeriölle, mitä EK aikoi tehdä työrauhaa häiritsevän ”kommunistikiihotuksen” vaimentamiseksi. Tämän selvityspyynnön liitteenä on tarkastaja Pesosen ahkera kirjelmäinti opetusministeriöön asian tiimoilta keväällä 1931: 2.2, 4.3, 22.4. ja 29.4.¹⁸¹ Pesonen toimi joka kerta ja välittömästi sen jälkeen, kun jonkinäköistä ”kommunistista kiihotustoimintaa”, esim. laittoman materiaalin tuomista kouluun, oli tapahtunut. Tämän voin päätellä sekä EK:n ilmoituksista että suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkiston kirjeenvaihdosta¹⁸². Jos kohta Rieki ei tuntenut¹⁸³ Matti Pesosta aiemmin, niin viimeistään nyt mies tulisi tutuksi.

Riekin muistio opetusministeriölle jakaantuu kahteen osaan: selittelyihin ja toimenpide-ehdotuksiin, joilla kommunistisen lastenliikkeen toiminta saataisiin vähenemään kouluissa. Muistiosta välittyy kommunismin ja kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan vähättely:

”... ettei yhteiskunnallinen sairaus, kommunismi meillä Suomessa ole esiintynyt koulun piirissä likimainkaan siinä määrässä kuin useissa muissa maissa ja että sivistyneistö, siihen luettuna kansakoulun opettajisto, on muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta isänmaallista väkeä.”

¹⁸¹ Selvitys prosessista, päiväämätön ja allekirjoittamaton. (Tämän kirj. huom. asiayhteydestä voi päätellä, että tämä on Riekin laatima toukokuussa -31.) . Liitteenä Riekin muistioon sisäasiainministeriölle: Touko- 31. 1047/1. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII D, 2668. EK-Valpo I, KA. Tässä alaluvussa esittelemäni Riekin ajatukset ovat tästä muistiosta, ellen toisin mainitse.

¹⁸² Ks. esim. kirjeet 9 helmi 31, 4 maalisk 31; 29 huhti 31, kaikki opetusministeriölle. Da: 54–59 kirjetoisteet, tarkastaja (1929–1933). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka.

¹⁸³ Rieki ja Pesonen olivat eri piirien ja eri sukupolven miehiä. Rieki oli syntynyt yli 20 vuotta myöhemmin kuin Pesonen ja kirjoitti ylioppilaaksi, kun Pesonen aloitti kansakouluntarkastajana. Rieki liikkui maallisissa yliopistopiireissä, Pesonen sen sijaan herännäisyysliikkeessä. Täysin mahdotonta ei tietenkään ole, etteivätkö olisi joskus ainakin toisistaan kuulleet — olihan molemmilla kytköksiä kokoomuspuolueen johtoon.

EK:n päällikön mukaan myöskään helsinkiläisissä kansakouluissa ei tiedetty olevan kommunistisia opettajia. Koulujen henkilökunta oli oma lukunsa ja Riekin mukaan henkilökuntaa palkattaessa oli syytä varmistua heidän ei-kommunistisuudestaan. Tässä EK pystyi hänen mukaansa auttamaan, kunhan vain rekrytoitavien henkilöjen tiedot kouluista sille kerrottaisiin.

Kantavana teesinä esiintyi aina oman ”lafkan” puolustaminen keinolla millä hyvällä ja syyllisen etsiminen muualta. Ensimmäisenä lähtökohtana oli edellä esitetty kommunismin vaarattomuus (julkisen toiminnan lakattua). Toisena aikaisempaan toimintaan vetoaminen: kommunistista valistustoimintaa oli koulujen pihoilla aikaisemminkin harjoitettu ”ilman että tämä sai tietävästi koulumiehiä havahtumaan”. Ja viimeisenä se keskeisin: jos koulu laiminlyö ilmoitusvelvollisuutensa, niin EK ei voi toimia.

Rieki vieritti vastuun ”kiihotustyön” estämisestä kouluille: Isänmaallinen kasvatustyö, luja koulukuri ja kaikista tapauksista ”viipymätön ilmoittaminen” EK:lle, niin asiat sujuisivat:

”Koululaitoksen intresseissä myöskin lienee se, että yksin poliisitoimin ei sopine eikä voida koulukurin alaisiin tapauksiin puutua..”

Työrauha taattava

Kansakouluntarkastaja Matti Pesosta ei EK:n Riekin suulla antama selvitys tyydyttänyt. Reilun puolen vuoden päästä helmikuussa 1932 tunnollinen virkamies muutti toimintatapaansa ja ohitti normaalin virkatien. Pesonen aloitti suoran yhteydenpidon puhelimitse EK:hon. Riekiin hän ei puheyhteyttä ilmeisesti saanut mutta viraston kakkosmieheen, apulaispäällikkö Ville Bangiin kylläkin.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Apulaispäällikkö, tuomari Ville Bang, myöh. Pankko oli Riekin ”vasen käsi” ja lainopillinen neuvonantaja. Tässä luvussa lähteenä käytetty seuraavaa (ellei muuta mainittu): Bangin allekirjoittama muistio puhelinkeskustelusta kansakouluntarkastaja Pesosen kanssa 20/2 -32. Amp VIII D, 2668. EK-Valpo I, KA.

Koulutarkastajan keskeisenä huolenaiheena näyttää olleen poliisin tehottomuus. Hänen mukaansa mitään ei ollut saatu aikaan, vaikka ”kommunistinen kiihotustoiminta” oli jatkunut jo toista vuotta. Tämä ei kyllä täysin pitänyt paikkaansa. EK oli pidättänyt pioneeritoimitsijoita edellisen vuoden lopulla ja valvontaa koulujen lähistölläkin oli järjestetty.

Riekin edellisvuoden kirjeestä opetusministeriöön oli myös seurannut ainakin jonkin tason yhteistyötä suoraan EK:n ja koulujen opettajien kesken.

”Tutkimuksen suorittamista nuorten koululaisten keskuudessa vahingollisena vältettävä ja on etsivä keskuspoliisi asianomaisten opettajien kanssa sopinut, että opettajat vaan tarkkailemalla hiljaisuudessa pyrkisivät toteamaan jos joku oppilaista syyllinen, jonka jälkeen etsivä keskuspoliisi [ulottaa] tarkkailun kotiväkeen.”

Homma siis toimi ilman Pesostakin, joka oli tästä yhteistyöstä joko tietämätön tai vain esitti sellaista. Epäilen jälkimmäistä. Pesonen oli itse se, joka piteli langanpäitä käsissään. Hänen aktiivinen raportointinsa opetusministeriöön ja kouluhallitukseen sekä keväällä että syksyllä 1931 oli käynnistänyt tämän yhteistyön koulurauhan takaamiseksi.¹⁸⁵ Lisäksi Pesonen oli lähettänyt joulukuussa 1931 kiertokirjeen kansakoulujen opettajille, missä hän edellytti raportointia, ei vain ”kiihotustoimista” kouluissa, vaan myös EK:n toimenpiteistä¹⁸⁶

Lopulta apulaispäällikkö Bang otti esiin EK:n usein käyttämän argumentin siitä, että tällaista koulujen piholla järjestettävää toimintaa ei voitaisi koskaan täysin lopettaa ”..kun kommunisteilla on reservinsä ja Venäjältä täytetään aukkoja.” Ja omana käsityksenään esitti, että uskoi Pesosenkin vihdoon ymmärtäneen, että ”SKP:n mitättömimmätkin rippeet pystyvät lentolehtisiä tiputtelemaan ja että kaikkien tällaisten tapausten paljastaminen on sula mahdottomuus.”

¹⁸⁵ Ks. esim. kirjeet 9 helmi 31, 4 maalisk. 31; 29 huhti 31, kaikki opetusministeriölle. Da: 54–59 kirjetoisteet, tarkastaja (1929–1933). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka.

¹⁸⁶ 10 jouluk. 31. 465. Johtaja Terhenvuolle. Da: 54–59 kirjetoisteet, tarkastaja (1929–1933). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka.

Vaan ei tainnut Pesonen ymmärtää. Hän nimittäin jatkoi soittelua suoraan EK:hon useamman kerran ihan parin päivän välein. Pesonen yritti tavoitella myös Riekkiä, mutta en lähde arvaamaan, saiko Pesonen hänet langan päähän. Luultavasti ei. Mitään muistiota tuollaisen puhelinkeskustelun sisällöstä ei ainakaan ole, ainoastaan Riekin itsensä närkästynyt toteamus kouluhallituksen kansanopetusosaston kouluneuvokselle Airilalle, kuinka Pesonen on ”jopa vielä mennyt niinkin pitkälle, että on minun apulaiselleni ja minulle soittanut”.¹⁸⁷

Vastentahtoista ja vaikeaa yhteistyötä

Aivan keskeistä poliisin ja koulun jatkoyhteistyön kannalta oli, että talvella 1932 orastava yhteistyö vaikeutui, kun kommunikointi EK:n ja kansakouluntarkastaja Pesosen kesken meni ongelmalliseksi. EK koki joutuneensa epäasiallisen arvostelun kohteeksi. Homma meni niin sanotusti henkilökohtaiseksi.

Kärhämä alkoi edellä kuvatusta tuomari Bangin ja Pesosen keskustelusta. Bangin mukaan Pesonen oli EK:n toimintaa kyseenalaistaessaan epäillyt ”ihan vakavissaan EK:n henkilökunnan luotettavuutta”. Tästä Riekki hermostui. Muistion marginaaliin on käsin kirjoitettu: ”20.2.32 soitti Kukkonen [opetusministeri] la:lle [Riekki] ja lupasi valistaa Pesosta tällaisesta tyhmyydestä”. Pesosta odotti siis opetusministerin puhuttelu epäasiallisesta suhtautumisesta etsivään keskuspoliisiin. Riekkikin oli vain ihminen. Hän kirjoitti Bangin muistioon huomautuksen Pesosesta: ”sietää ojennuksen”.¹⁸⁸

EK ei hyvällä katsonut, kun joku ulkopuolinen arvosteli sen toimintaa. Uskallan jopa väittää, että Riekin erityinen herkkänahkaisuus saattoi johtua ensinnäkin siitä, että Riekki oli tottunut asioimaan vertaistensa kanssa. Tässä tapauksessa se tarkoitti opetusministeriä tai kouluhallituksen ylintä johtoa, ei vähäistä kansakouluntarkastajaa. Toiseksi Riekin suhtautumiseen saattoi vaikuttaa

¹⁸⁷ 22.2.32 Etsivä Tuomen käsinkirjoitettu raportti; 23.2.32 Mäkelän raportti lisätty samaan paperiin; Esko Riekin muistio keskustelusta kouluneuvos Airilan kanssa 30.1.1933. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁸⁸ Bangin allekirjoittama muistio puhelinkeskustelusta kansakouluntarkastaja Pesosen kanssa 20/2 -32. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

kevättalven sisäpoliittinen tilanne lapuanliikkeen käynnistämän Mäntsälän kapinan muodossa ja siitä seurannut Riekin arvostelu liiallisesta kapinallisten ymmärtämisestä.¹⁸⁹ Oman asema saattoi olla vaakalaudalla, mutta resursseja piti käyttää saman, vähäpätöisen asian perusteluun yhä uudestaan ja uudestaan. Kansakouluntarkastaja puolestaan koki, ettei häntä otettu tosissaan: EK:n olisi pitänyt raportoida suoraan hänelle jokaisesta tapahtumasta ja toimenpiteestä.

Opetusministeri Kukkosen lupaaman Pesosen puhuttelun lopputulosta en lähde arvailemaan, mutta vaikka sellainen olisikin järjestetty, niin ei se ainakaan auttanut. Tarkastaja Pesonen jatkoi ”kommunistikiihotuksen” vastaisten toimenpiteiden peräämistä.¹⁹⁰

EK ei ollut tilivelvollinen Pesoselle vaan sisäministeriölle. Riekki jatkoi Pesosesta riippumatta selvityksiä yhteistoiminnasta opettajien kanssa. Kesän 1932 muistiossa sisäministeriöön hän kuitenkin jälleen vierittää syytä yhteistyön hedelmättömyydestä opettajille:

”Tällaista yhteistoimintaa EK onkin .. koettanut aikaansaada pyytämällä mm. tietoa epäilyksenalaisten lasten nimistä, vanhemmista, asunnoista j.n.e. mutta se on yleensä rauennut opettajiston taholta esitettyihin epäilyksiin, että asianosaisen koulun tai laitoksen maine siitä kärsii.”¹⁹¹

Samaan aikaan kun kiistely kansakoulutarkastaja Pesosen kanssa kävi kuumimmillaan, niin EK:n kiinnostusta kommunistista lastentoimintaa kohtaan lisäsivät merkit pioneeritoiminnan järjestelmällisemmästä organisoitumisesta. Tiedusteluteitse oli tihkunut tietoja, että SKP suunnitteli pioneerisolujen

¹⁸⁹ Riekin arvostelusta Mäntsälän kapinan yhteydessä ks. Lackman 2007, esim. 278–279.

¹⁹⁰ Mm. Jäljennös. Helsingin kaupungin Suomenkielisten kansakoulujen Tarkastaja — Helsingissä, 8 p. Maaliskuuta 1932. N:O 66. Opetusministeriölle. Allekirj. Matti Pesonen. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁹¹ Riekin muistio sisäministeriölle. Päiväämätön. Arv. kesä 1932. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

perustamista kouluihin.¹⁹² Kyse oli siis muustakin kuin vain materiaalin levittämisestä koulujen pihoille taikka iskulauseiden maalaamisesta piharakennusten seinille.

Jos edellä esitetty olikin Esko Riekin ”peliä”¹⁹³ saada opetusministeriö patistamaan opettajia tiiviimpään yhteistyöhön, niin hän onnistui siinä. Ministeriö lähetti syksyllä 1932 kouluhallituksen välitettäväksi kiertokirjeensä, jossa ministeri Kukkonen miltei Riekin sanoin vaati, että opettajat velvoitetaan tiiviimpään yhteistyöhön, mm. antamaan luvan lasten kuulusteluihin. Kun tieto tästä saavutti Riekin, hän kirjaili opetusministeriön kiertokirjeen marginaaliin: ”jopas auttoi”.¹⁹⁴ Tulkitsen, että Riekki vakuuttui saaneensa ujutettua oman tavoitteensa ministeriön ohjeistukseen. Poliisia ei voitaisi syyttää koulujen autonomiaan kajoamisesta.

Opettajat tekevät työtä käskettäessä

Sillä aikaa kun kansakoulutarkastaja piti pedanttisella kirjelmöinnillään keskushallinnon kiireisenä, EK:n virkailijat ja kansakoulun opettajat jatkoivat orastavaa yhteistyötään. Edellä kerroin, kuinka EK:n virkailijat vierittivät syyn yhteistyön tuloksettomuudesta opettajien niskoille. Kouluista kyllä raportoitii ”kiihotustapauksista”, mutta pitemmälle menevä yhteistyö ei kantanut hedelmää: opettajat halusivat varjella koulun mainetta.¹⁹⁵ Opetusministeriön ja kouluhallituksen ohjeistuksen myötä kouluissa todella

¹⁹² Ilmoitus 31/5 -32, etsivä Sihvonen. Koskee Vallilan kansakoulun eteiskäytävän seinäkirjoitusta. Ks. myös Jäljennös kommunistisen pioneerityön ohjeista kouluille. Opetusministeriölle. (Elo 26 32. 7529/IV). Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA. Parkkari on kirjassaan kuvannut pioneeritoiminnan käynnistelyä maanalaisena kautena ristiriitaisesti: toisaalta jo vuoden 1931 alussa entiset järjestönuorten ohjaajat organisoivat pioneerityötä SKNL:n keskuskomitean mandaatilla, toisaalta yhteydet keskuskomiteaan olivat poikki vielä keväällä 1932, 229–230, 234–237. Kovaa meni, vaikka kaikki johtohenkilöt istuivat vankilassa! Tauno Saarela on osuvasti todennut tutkimuksissaan (Saarela, 1996 ja 2008), kuinka suomalainen kommunismi oli liike jossa sanat ja teot eivät aina käyneet yksiin. Parkkarin kirjan kuvauksessakin lienee kyse siitä.

¹⁹³ Pelillä tarkoitan tässä myös sitä, että Riekin tavoitteena oli saada yhteistyö opettajien toimimaan niin, että Riekki saisi Pesosen pois niskastaan.

¹⁹⁴ Valtioneuvosto. Opetusministeriö. Helsingissä 21 p:nä syyskuuta 1932. N:o 1586. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁹⁵ Riekin muistio sisäministeriölle. Päiväämätön. Arv. kesä 1932. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

ryhdistäydettiin yhteistyöhön EK:n kanssa. Joistain lapsista annettiin poliisin tietoon kotiosoitteita ja lupia kuulusteluun aikuisen läsnä ollessa.¹⁹⁶ Erityisesti loppuvuosi 1932 oli yhteistyön kannalta tuloksellinen: Miltei kaikki kantakaupungin ja Pitkäsillan ”tuon puolen” merkittävät kansakoulut (6 kpl) raportoivat EK:lle ”kommunistisista kiihotustapauksista”. Ja neljällä koululla käytiin kuulustelemassa lapsia. Saldona näistä kuulusteluista saatiin niukasti kättä pidempää: yksi vinkki painokoneen omistavasta helsinkiläispojasta, joka haettiin sittemmin kuulusteluihin EK:hon ja ilmianto Kallion koulun ”pioneeriharjoituksissa” käyvistä lapsista.¹⁹⁷

Tulkitsen, että ”kommunistikiihotuksesta” raportointi ei ollut opettajille erityisen vastenmielinen mutta ei mieluisakaan tehtävä, ennemmin yhdentekevä: he yksinkertaisesti noudattivat kouluhallituksen ja sen käskynhaltijan ohjeita. Pesonen edellytti omalla ja kouluhallituksen suulla jatkuvaa raportointia koulurauhan häiritsemisestä.¹⁹⁸ Opettajat olivat lakia noudattavia ja harvassa olivat ne kerrat, kun yksissä naisissa ja miehissä oli kouluhallitusta vastaan asetuttu.¹⁹⁹

Tunnollista raportointia seurasi aina loppukaneettina oman koulun ja omien oppilaiden puolustus.²⁰⁰ Eivät meidän oppilaat vaan ne ulkopuoliset! Omien oppilaiden voimakkaassa puolustuksessa oli kyse monista seikoista: lasten suojelemisesta ja vilpittömästä uskosta omien oppilaiden ”syyttömyyteen”, mutta myös halusta suojella koulun mainetta: jos olisi myönnetty, että koulujen

¹⁹⁶ Ilmoitus n:o 22. Koskee Eläintarhan koulussa jaettuja lehtisiä. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁹⁷ Snellmanin koulusta ilmoitus kiihotusmateriaalista 1.11.32; Sama päivä myös Tehtaankadun kansakoulusta tullut ilmoitus; Ilmoitus N:o 28. 2.11.32 Koskee Punavuoren kansakoululle levitettyjen lentolehtisten suhteen toimitettuja kuulusteluja. Teht. antoi Penttilä; Ilmoitus n:o 22. Koskee Eläintarhan koulussa jaettuja lehtisiä; Ilmoitus N:o 38. 28.11.32. Koskee lentolehtisten levittämistä Vallilan suomal. kansakoululle; Ilmoitus n:o 46. 28.11.32. Koskee Kallion kansakoulun pihamaalta löydettyjä komm. lehtisiä. Teht. antoi tuom. ". Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

¹⁹⁸ Esim. K. Herra Tarkastaja M. Pesoselle. Helsingissä toukokuun 8 p:nä 1932 allekirj. Terhenvuo. Ea:37–43 saapuneet kirjeet (1929–1935). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka.

¹⁹⁹ Itsenäisyyden ajalla aiemmin kerran, Rantala 2010, 55.

²⁰⁰ K. Herra Tarkastaja M. Pesoselle. Helsingissä toukokuun 8 p:nä 1932 allekirj. Terhenvuo. Ea: 37–43 saapuneet kirjeet (1929–1935). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka; Ilmoitus n:o 6. Koskeva Kallion ja Eläintarhan kansakouluille levitettyjä lentolehtisiä. Helsingissä 2/2 -31. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

omat oppilaat olisivat vastuussa, olisi samalla myönnetty oma kyvyttömyys ylläpitää koulurauhaa.

Suhteet oppilaiden vanhempiin pitivät opettajien ”tuntosarvet” myös herkkinä. Työläislasten vanhemmat ja suomalaisen kommunismin lehdistö syyttivät helposti opettajia lasten ahdistelusta nimenomaan poliittisin perustein. Tosin Helsingin kansakouluissa oppilaiden ja opettajien suhteet olivat pääsääntöisesti hyvät.²⁰¹ Uskallan arvella, että myös helsinkiläisopettajien laaja kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma teki opettajista moniarvoisempia ja suvaitsevaisempia kuin maan opettajisto oli keskimäärin. Haitaksi ei ehkä tässä ollut myöskään isojen kansakoulujen vertaiskontrolli: helsinkiläisissä kansakouluissa oli paljon opettajia, kun taas esim. maaseudulla oli yleensä yksi, kaksi opettajaa koulussa. Myös kansakoulun johtokunta oli Helsingissä puoluepoliittisesti monimuotoinen²⁰².

Häirikkö syrjään

Matti Pesonen ei edelleenkään ollut tyytyväinen. Lokakuussa 1932 järjestämässään opettajankokouksessa hän luki edellä mainitun yhteistoimintaan kehottavan kiertokirjeen ja sen perään merkitytti pöytäkirjaan oman lausumansa asiasta, josta ei ainakaan suoranaisesti käy ulkopuoliselle ilmi EK:n toiminnan arvostelu.²⁰³ Yllättäen, pian kokouksen jälkeen Pesonen antoi kuitenkin Kotimaa-lehdelle haastattelun, jossa hän suorin sanoin lyttäsi EK:n toiminnan:

”Alkaa vähitellen tuntua siltä, että etsivällä keskuspoliisilla on verraten vähän mahdollisuuksia hoitaa tätä asiaa. Olen sitä mieltä, että tämä kysymys, jos mikä, kuuluisi sisäministeriölle. Vai lieneekö sillä

²⁰¹ Perustelen tätä sillä, että Helsingin kaupunginarkistossa on vain vähän Helsingin kansakoulunopettajia koskevia virkavirhevalituksia: Ea:37–43 saapuneet kirjeet (1929–1935). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka. Ks. myös Matti Pesosen haastattelu: ”Koulun ja kodin on kokonaan vapauduttava materialismin painajaisesta.” Uusi Suomi – 275 – 12/10 -34. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²⁰² Somerkivi, 464.

²⁰³ Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opettajien kokous Töölöön kansakoulussa lokakuun 25 päivänä 1932. Cc 21, Hka.

lapualaisista niin paljon puuhaa, ettei se ennätä käydä kyllin tarmokkaasti kommunistien kimppuun.”²⁰⁴

Julkista viranomaisten arvostelua ei ilmeisesti keskusvirastossakaan enää hyvällä katsottu. Tuohon aikaan ei sisäistä likapyykkiä ollut tapana pestä julkisuudessa. Riekki soitti Pesosen haastattelun johdosta kouluhallituksen ylijohtaja Oskari Mantereelle, joka sanoi kirjoitusta sopimattomaksi.²⁰⁵ Tässä vaiheessa viimeistään Pesosesta oli tullut rasite ja siirtäminen syrjään alkoi. Kouluhallitus lähetti julkisen ulostulon johdosta Pesoselle kirjelmän, jossa se vaati selityksiä ja ennen kaikkea perusteluita Pesosen julkisuudessa esittämistä näkemyksistä ja väitteistä sekä edellytti tältä ”positiivista toimenpide-ehdotusta” asiassa.²⁰⁶ Pesosen näkemys EK:n toiminnasta tai siis hänen mukaansa, toimimattomuudesta, koulurauhan takaamiseksi on mielenkiintoinen:

”Koska lapuanliikkeen yhteydessä sattuneet tapahtumat ovat antaneet sisäasiainministeriölle poikkeuksellisen paljon työtä ja huolta, olen joutunut ajattelemaan, että ehkäpä siitä johtuu, ettei poliittisesta elämästä syrjässä olevan koulutyömme suojeleminen kommunistiselta kiihoitukselta ole saanut osakseen tehokkaampaa esivallan apua kuin mitä sille on annettu.”²⁰⁷

Pesosen mukaan EK siis väheksyi koulujen suojaamista. Pesosen positiivinen toimenpide-ehdotus oli vanhan kertausta: etsivät kouluille lapsia hienotunteisesti kuulustelemaan johtajaopettajan läsnä ollessa sekä ”pahimmin uhattujen” koulutalojen vartiointi.²⁰⁸

²⁰⁴ Kotimaa — 84 — 8.11.32. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA. Viittaus lapuanliikkeeseen saattoi heijastaa hänen omia sympatioitaan: Pesosella oli herännäisyyden kautta yhteyksiä lapualaisiin ja vuonna 1936 hän oli IKL:n kansanedustajaehdokkaana. Ks. Taipale, 280.

²⁰⁵ Sama kuin ed. Oikeistoliikkeiden seurannasta EK:ssa vastannut esittelijä Aaltonen oli kirjoittanut tiedon lehtileikkeeseen.

²⁰⁶ Kouluhallituksen lähettämää kirjettä ei ole ilmeisesti arkistossa säilynyt, mutta Pesosen siihen laatima pitkä vastaus löytyi, josta voi pitkälti päätellä lähettäjän kirjeen ”sävyn”. Kouluhallitukselle. 30 p. joulukuuta 1932. N:o 310. Da: 54–59. Kirjetoisteet, tarkastaja (1929–1933). Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja. Hka.

²⁰⁷ Sama.

²⁰⁸ Sama.

Tämä julkinen ulostulo oli Pesosen esimiehille ilmeisesti vain viimeinen pisara. Kouluhallituksessa oli tulkintani mukaan jo syyskuussa pedattu tämän asian siirtämistä kouluhallituksen kouluneuvos Airilalle. Hän soitti tuolloin Riekillä ja kyseli yksityiskohtia EK:n lähettämästä kirjeestä, joka kertoi kouluihin suunnitellusta pioneerityöstä. Riekki perehdytti Airilan asiaan ja kertoi samalla, että tuo kirjelmä oli kouluhallitukselle lähetetty nimenomaan Pesosen viranomaisiin kohdistaman arvostelun takia.²⁰⁹

Seuraavan ja viimeisen kerran Riekki kuuli Pesosesta tammikuun 1933 alussa, kun kouluneuvos Martti Airila saapui yksityisesti tapaamaan Riekkiä, asianaan koulutyötä häiritsevän kommunistisen kiihotuksen estäminen. Tästä tapaamisesta on olemassa harvinaisen suorasanaa ja epävirallinen muistio, jossa EK:n päällikkö vuodatti tuskastumistaan parin viime vuoden kohtaamisista tarkastaja Pesosen kanssa. Riekin mukaan tämä oli antanut toiminnallaan

”tuulta kommunistien siipien alle, sillä.. on tehnyt heille tästä vaikutukseltaan varmastikin aivan mitättömästä touhusta reklaamia, jonka johdosta kuuluukin aploodeja aina Venäjältä saakka.”²¹⁰

Kouluneuvos Airila myötäili Riekkiä ja kertoi, että hän halusi tulla paikalle, koska asia oli nyt hänen hoidossaan.²¹¹ Omat miehet olivat siirtäneet Pesosen syrjään.

Kouluneuvos Airila ja EK:n päällikkö Riekki sopivat jatkavansa yhteistyötä hyvässä hengessä: Riekki lupasi pitävänsä edelleen yhteyttä kouluihin ja jatkavansa omaa sisäistä tiedustelua ”ja se tärkeintä onkin”.

Ilmeisesti kuitenkin Airilan Riekillä esittelemä Pesosen kirjanpito ”kommunistisista kiihotustapauksista” Helsingin keskeisillä kansakouluilla vuosina 1931–1933 – yhteensä 32 kappaletta – sai miehen

²⁰⁹ Kaarlo Löfvingin laatima muistio Riekin puhelinkeskustelusta 26/9 -32. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²¹⁰ Esko Riekin muistio keskustelusta kouluneuvos Airilan kanssa 30.1.1933. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²¹¹ Sama.

mietteliääksi. Hän nimittäin kirjasi jatkotoimenpiteiksi valvonnan järjestämiseksi kouluille:

”Ic:n ja IV b:n [Helsingin osastopäällikkö Hugo Penttilä ja esittelijä Freedy Kekäläinen] on koetettava etsivien avulla tehdä voitavansa esim. juuri valvonnan järjestämiseksi ja I c ottakoon yhteyden poliisimestariin.”²¹²

²¹² Sama.

6 ETSIVÄ KESKUSPOLIISI MÄÄRÄÄ TAHDIN

Kouluneuvos Airilan vierailun jälkeen EK sai työrauhan kansakouluntarkastaja Pesosesta. Edessä oli paluu normaaliin työjärjestykseen. Kouluhallitus oli kyennyt hoitamaan asian niin, ettei ainakaan EK:ta enää häiritty.²¹³ Riekin oli muutenkin helpompi hengittää. EK:n toimintaan julkisuudessa kohdistettu arvostelu lapuanliikkeen ja Mäntsälän kapinamiesten liiasta ymmärtämisestä hiipui. Lackmanin mukaan Riekin menestyminen kommunismin torjunnassa ja vanhan esimiehen, T. M. Kivimäen valinta uuden hallituksen pääministeriksi auttoivat Riekkiä säilyttämään asemansa.²¹⁴ Haitaksi ei suinkaan ollut, että uusi esimies sisäasiainministerinä oli läheinen yhteistyökumppani ja perheystävä Y. V. Puhakka²¹⁵ tai että opetusministeriksi tuli Oskari Mantere, jonka kanssa Riekki oli työskennellyt läheisesti jo aiemmin. Riekki saattoi luottaa siihen, että saisi vapaat kädet toteuttaa itseään pioneeritoiminnan suitsemisessa.

Aika vaisua yhteistyötä

Päällikkö Riekin ja kouluneuvos Airilan yhteisymmärrykseen päättyneen palaverin konkreettinen jatkotoimenpide oli valvonnan tehostaminen kansakoulujen ympäristössä ”määräpäivinä”. Tämä tarkoitti sitä, että EK tiesi vanhasta kokemuksesta salaisen pioneeritoiminnan organisoivan materiaalin levitystä kouluille itselleen tärkeinä aatteellisina ”juhlapäivinä” tai poliittisen vastustajan merkkipäivinä. Tällaisia olivat esim. vappu tai vapaussodan 15-vuotismuistopäivä, joka oli juuri Riekin ja Airilan tapaamisen aikoihin. Noina päivinä yritettäisiin järjestää vartiointia kouluille. Vartiointin tuloksellisuudesta on vaikea päätellä mitään, sillä siitä en ole löytänyt mitään raportteja. Vartiointi jäi joko pelkäksi pitkäksi puheeksi Riekin tammikuiseen muistioon tai sitten sitä järjestettiin ja se oli todella tehokasta. Ilmoitukset kouluilta tyrehtyivät nimittäin

²¹³ Pesosesta ei EK:n arkistosta enää löydy merkintöjä, lukuun ottamatta EK:n lehdistöseurannassa mukana ollutta Uuden Suomen, kodin ja koulun vuorovaikutuksesta annettua haastattelua kansakoulun päivän johdosta lokakuussa 1934. ”Koulun ja kodin on kokonaan vapauduttava materialismin painajaisesta.” Uusi Suomi – 275 – 12/10 -34. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²¹⁴ Lackman 2007, 278–279.

²¹⁵ Lackman 2007, 325 kuvateksti.

samoihin aikoihin lähes kokonaan kevästä 1933 syksyyn 1934.²¹⁶ Epäilen kuitenkin enemmän ensimmäistä.

Se että ilmoituksia koulurauhan häirinnästä ei kouluilta tullut saattoi johtua monestakin eri seikasta yhtä aikaa. Ensinnäkin opettajat kouluilla saattoivat ottaa ehkäpä ”löysemmin rantein”, kun Pesonen ei enää vaatinut jatkuvaa raportointia.

Toiseksi, ”kommunistista kiihotusta” kyllä tapahtui, mutta koulujen vahtimestarit ja talonmiehet siivosivat ”roskat” pois pihoilta ennen koulupäivän alkua eikä raportointi tästä syystä tai toisesta saavuttanut EK:ta. Kouluhallitus oli nimittäin antanut helmikuussa 1933 suosituksen, että koulujen henkilökunta näin toimisi. Suositus ei kyllä sisältänyt ilmoittamisen laiminlyöntiä, vaan tähdensi että kustakin uudesta ”propagandan harjoittamisen ilmauksesta” kouluhallitus saisi tiedon. EK:lle raportoinnista se ei luonnollisesti puhunut mitään, sillä käsky kouluille kävi sivuutetun koulutarkastaja Pesosen kautta.²¹⁷

Kolmanneksi, salainen pioneeritoiminta saattoi olla vaikeuksissa EK:n kanssa ihan ilman koulujakin.

Etsivä keskuspoliisi niskan päällä

SKNL sai pioneeritoiminnan vauhtiin, muutenkin kuin lippulappusten pudottelun muodossa vasta kesällä 1932. Nyt kun kommunistisesta varhaisnuorisotoiminnasta oli salaisena aikana tullut SKNL:n pioneerijaos, niin lasten toiminnan menestyminen riippui pitkälti sen menestyksestä. Kun SKNL:n keskuskomitea saatiin toimimaan vasta keväällä 1932, niin miten toiminta olisi aiemmin voinut ollakaan muuta kuin ”lappusten tiputtelua” kouluille?²¹⁸

²¹⁶ ”EK ja kommunistinen kiihotus kouluissa.” 31.12.1933 laadittu yhteenveto toimenpiteistä; Käsinkirjoitettu lappu, jossa liitteenä 5 kpl ”Pioneerin” syyskuun 1934 numeroa. Löydetty kätkeytyinä Kallion koulun kivijalasta. Molemmat amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²¹⁷ Kouluhallitus Kansanopetusosasto Helsingissä, 9 päivänä helmikuuta 1933, no. 612. Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajalle. Ec: 28–36. Kiertokirjeet (1929–1937). Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, Hka.

²¹⁸ Parkkari, 237.

Ja kyllä EK:kin tämän tajusi. Vaikka Riekki ei pitänyt koululasten keskuuteen tapahtuvaa ”lappusten tiputtelua” koulutyötä häiritseväenä, niin pioneeritoiminnan soluttaminen ja pioneerien johtohenkilöiden kiinni saaminen oli sitäkin tärkeämpää. Riekin innostusta asiaan kuvaa hyvin ”keskustelu” jonka hän ja esittelijä Freedy Kekäläinen kävivät Kekäläisen tiedottajan kautta tulleen ilmoituksen marginaalissa. Kyseessä oli ”Untsi”-pioneeriohjaajan kokous Pasilassa, jossa ”mitään erikoisempia asioita ei keskusteltu.” Pitää vaan olla entistäkin varovaisempi ettei ”ohrana” saisi asioista vihiä”. Ilmeisesti kokouksen osanottajien viittaus ohraan sai Riekin kiinnostumaan tai maininta lehdistä, joita odotettiin saapuviksi. Riekki kirjoitti: ”näitä juuri pitäisi soluttaa ja paljastaa nyt tällaisesti. Yritys?” Kekäläinen vastasi: ”Kyllä hiljalleen hyvä tästäkin” ja mainitsi, että tätä juuri oli yrittänyt ko. tiedottajan kanssa.²¹⁹

Lieneekö ollut Kekäläisen tiedottajan vai vain muuten onnistuneen tiedustelutoiminnan ansiota, mutta jo kesällä 1933 EK iski kiinni pioneeritoimintaan, niin että se lamaantui ainakin vuodeksi.²²⁰ EK sai käsiinsä runsaasti materiaalia: lehtiä ja ohjelmajulistuksia sekä pidätti sekä pioneeri- että nuorisoliikkeen johtoa.²²¹ Nämä olivat tietysti yksi ja sama.

Kiinnostavaa EK:n kannalta olivat SKNL:n uudet linjaukset pioneeritoiminnassa, koska ne kertoivat EK:lle siitä, mihin suuntaan suomalainen kommunismi oli yleisemminkin linjaansa kääntämässä.

SKNL:n johto ymmärsi, että salaisena lasten toiminnasta ei koskaan saataisi todellista joukkojen toimintaa, vaan suunnan tulisi käydä julkisiin, laillisiin järjestöihin, joita voitaisiin käyttää hyväksi suunnitelmassa lapsille muutakin kuin poliittista toimintaa. Pioneerit olivatkin menettäneet jäseniään mm. partioon,

²¹⁹ Ilmoitus koskeva takäl. pioneereja 13.2.33 F.K. (Tiedottajalta). Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²²⁰ Etsivän keskuspoliisin pääosaston tiedonanto N:o 325. Helsingissä lokakuun 1 päivänä 1934. Amp VIII D, 2668, EK–Valpo I, KA. Myös Parkkarin mukaan näin oli, 243.

²²¹ Etsivän keskuspoliisin pääosaston tiedonanto no 291. Helsingissä 29.8.1933.; Pioneerijärjestön tehtävät. (Soluille). Julkaistu tiedonantona N:o 297/5.10.33. Amp VIII D, 2668, EK–Valpo I, KA.

jossa lapset kävivät kuulemma sen toimintamuodon vuoksi.²²² Tämä oli ensimmäinen uusi linjaus ja enteili jo tulevaa kansanrintamapolitiikkaa, jonka Komintern virallisesti paalutti vasta syksyllä 1934.

Toinen linjaus oli EK:llekin tuttu ja turvallinen, koulutyön merkitys pioneeritoiminnassa.

EK:n virkailijat ilmeisesti ottivat vaarin vastaisen varalle näistä tiedonjyvistä, vaikka valvontarintamalla olikin todella hiljaista EK:n antamien iskujen vuoksi. Jopa vastustaja harmitteli EK:n menestymistä:

”Nyt sattui uusi romahdus ja meni Nuori Kaarti, Nuori Bolshevikki ja elokuun julistus. Kirottu tuuri tosiaan, kun saa hissaila ohranalle. Nyt olemme taas sormi suussa. Ehkä sentään vähän ajan kuluttua selviydymme.”²²³

Syksyllä 1934 kun pioneeritoiminta taas vuoden hiljaiselon jälkeen näytti aktivoituvan, niin EK:n tiedonannossa muistutettiin, että ”pioneeritoiminta ansaitsee etsivän keskuspoliisin huomiota sen elpymisen ehkäisemiseksi”.²²⁴

EK:n ei silti juurikaan tarvinnut enää pistää paukkuja pioneeritoiminnan ehkäisemiseksi, sillä SKNL lakkautti sen toiminnan vuosien 1934–1935 vaiheessa, ”koska se vainojen kiristyessä vaaransi lapsia liikaa”.²²⁵ Olikohan noin? Ehkä päätökseen lakkauttaa lasten toiminta vaikutti kuitenkin Kominternin kansanrintamapolitiikan lanseeraus? Tätä mietittiin ehkä myös EK:ssa, jossa raportointi pioneeritoiminnasta näyttäisi päättyvän kevääseen 1935.²²⁶

²²² Etsivän keskuspoliisin pääosaston tiedonanto no 291. Helsingissä 29.8.1933.; Pioneerijärjestön tehtävät. (Soluille). Julkaistu tiedonantona N:o 297/5.10.33. Amp VIII D, 2668, EK–Valpo I, KA

²²³ EK:n takavarikoima kirje. Lähetetty 29/7 -33 kiertokirjeellä No 3144 alaosastoille. Jäljennös. Tavattu 22/7 -33 Erkki Gustafssonilta Helsingissä. Amp VIII D, 2668, EK–Valpo I.

²²⁴ Etsivän keskuspoliisin pääosaston tiedonanto N:o 325. Helsingissä lokakuun 1 päivänä 1934. Amp VIII D, 2668, EK–Valpo I, KA.

²²⁵ Parkkari, 231.

²²⁶ Ilm. rek. N:o 860/8.4.35. Amp VIII D, 2668, EK–Valpo I, KA.

Kouluistakaan ei enää tullut ilmoituksia syksyn 1934 jälkeen.²²⁷ Itse asiassa EK taisi ennakoida kommunistisen lasten toiminnan hiipumista jo vuoden 1933 lopulla, jolloin valvontatoimiston esittelijä Ilmari Sara laati yhteenvedon EK:n toimenpiteistä koulujen ”kommunistista kiihotusta” vastaan. Se oli tuloksellisuuden näkökulmasta karua luettavaa: Koko prosessi poiki kokonaista 3 kappaletta kuulustelupöytäkirjoja 4 epäillyn pojan osallisuudesta pioneeritoiminnan organisoimiseksi kouluissa.²²⁸

²²⁷ Käsinkirjoitettu, 8.10.34 päivätty lappu, jossa liitteenä 5 kpl ”Pioneerin” syyskuun 1934 numeroa. Löydetty kätkettyinä Kallion koulun kivijalasta; Ilmoitus. Koskee kommunistien seinämaalauksia Eläintarhan koululla 10.9.34. Molemmat amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²²⁸ ”EK ja kommunistinen kiihotus kouluissa”. 31.12.1933 laadittu yhteenveto toimenpiteistä. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

7 RIKKOMATON KOULURAUHA

Tässä otsikossa tiivistyy yksi vastaus tämän työn perimmäiseen kysymykseen. Mitä EK ja koululaitos toiminnallaan kommunistista varhaisnuorisotoimintaa vastaan tavoittelivat?

Koulurauhan tavoittelu ei kuitenkaan ollut ainoa, eikä aina edes tärkein syy toimia kommunistista lastenliikettä vastaan. Sekä EK:lla että koululaitoksella oli omat tavoitteensa, jotka kumpusivat esiin kummankin perustehtävästä 1920–1930-luvun Suomessa.

Sisällissodan jälkeinen Suomi oli rikki. EK:n tehtäväksi tuli korjata se sulkemalla ulos yhteiskunnasta se osa kansaa, jonka maailmankatsomus ei ollut sovitettavissa sodan voittajien arvoihin. Koululaitoksen tehtävänä taas oli eheyttää vihollisuuksien jakama kansa sivistyksen voimalla ja integroida hävinneet ”valkoisen Suomen” arvoihin.

Tarkastelen seuraavassa tämän työn päähenkilöitä, EK:ta ja koululaitosta, ensin kumpaakin vuorotellen ja lopuksi vielä yhdessä.

Ensin EK

EK:n kiinnostus kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan oli osa sen osoittamaa kiinnostusta suomalaiseen kommunismiin yleisesti. Kaiken valvonnan tavoitteena oli pohjimmiltaan todistaa lastenliikkeen olevan rajan takaa johdetun salaisen SKP:n Suomessa toimiva ”rekryyttikoulu” ja siten laiton. Kun yhteys Moskovan miehiin saataisiin todistettua ja lastenliike lopetettua, myös ”kommunistinen kiihotustyö” lasten parissa saataisiin loppumaan. Tai ainakin vähenemään.

EK:n suhtautumisessa kommunistiseen varhaisnuorisotoimintaan on tutkimukseni ajanjaksona nähtävissä selkeä muutos. Se kytkeytyy suomalaisen kommunismin oikeudellisen aseman muutokseen vuonna 1930, jolloin valtio

lapuanliikkeen vauhdittamana lakkautti kaiken suomalaisen kommunismin julkisen toiminnan, myös varhaisnuorisotoiminnan.

1920-luvun ”laillisena aikana” kommunistista varhaisnuorisotoimintaa oli organisoinut Työväen Järjestönuorten Liitto, jonka yhteydestä laittomaan SKP:hen EK:n päällikkö Rieki oli vuorevarma jo vuonna 1928. Tämä yhteys todisteltiin sillä, että järjestönuorten johtohenkilöt olivat kaikki ”tunnettuja SKP:läisiä” tai vähintäänkin vanhojen tekojen perusteella sellaisiksi epäiltyjä. Edelleen järjestönuorten liiton johtohenkilöiden syntilistaa kasvatti se, että liiton tiedettiin toimivan yhteistyössä salaisen SKNL:n kanssa.

EK:n järjestönuoriin kohdistamat valvontatoimet tähtäsivät kaikki samaan ja yhteen: miten onnistua saamaan sellaiset todisteet kasaan, joiden nojalla tämä kommunistien ”rekryyttikoulu” saataisiin lakkautettua ja bonuksena vielä mahdollisesti sen johtohenkilöt vangittua.

EK:n suhdetta järjestönuorten liittoon väritti 1920-luvun viime vuosina jatkuva harmittelu ja peräpeliin vilkuilu: EK:lla oli ollut tulkintansa mukaan mahdollisuus lakkauttaa järjestönuorten liitto jo vuonna 1925, samaan aikaan sosialistisen nuorisoliiton kanssa, mutta ”syystä tai toisesta” sitä ei ollut tehty. Näyttää siltä, että kyseessä oli puhdas vahinko, jonka paikkaaminen ei silloisen lainsäädännön nojalla onnistunut, vaikka kuinka yritettiin todisteita kerätä. Yrityksen puutteesta Riekin ”lafkaa” ei ainakaan voinut syyttää.

Kun järjestönuorten liitto saatiin kesällä 1930 lakkautettua, niin EK:n kiinnostus kommunistista varhaisnuorisotoimintaa kohtaan väheni, vaikka SKNL jatkoi sen toimintaa salaisena pioneeritoimintana. EK:ta ei näyttänyt edes häiritsevän, että järjestönuorten merkittävää johtoa käveli vapaana kaupungilla, vain sen takia, että ”muiden kiireellisten virkatoimien takia allekirjoittanut ei kerinnyt tällä kertaa pitemmältä häntä tutkia.”²²⁹ EK:ssa ehkä nähtiin, että joukkovoimaa ei ollut ilman järjestöjä: kiihotukselta katkeaisi terävin kärki, kun vain järjestöt saatiin

²²⁹ Nimeämätön kuulustelupöytäkirja 30.7.30. (MH: asiayhteydestä voin päätellä, että laatijana oli luultavasti Ville Bang.) Kuultavina olivat järjestönuorten liiton sihteeri Niilo Kavenius ja puheenjohtaja Hellä Järveläinen. Amp VIII B6, 2668. EK–Valpo I, KA.

lakkautettua. Kyse oli pitkälti myös priorisoinnista. Lasten toiminnan pysäyttämiseen kun riitti vähempikin.

EK:n järjestönuorten valvonta ei toiminnan julkisena aikana erityisesti painottunut kansakoululasten keskuuteen, vaikka EK joutuikin virittämään itsensä koulutaajuudelle sen jälkeen kun järjestönuorten liitto nosti esiin sille tärkeät koulukysymykset: koulujen militarisoinnin ja opettajien järjestönuoriin kohdistaman syrjinnän. EK oli kiinnostuneempi liiton työstä työssäkäyvien lasten puolesta puhujana kuin kansakoululasten oikeuksien puolustajana.

Kouluihin EK kuitenkin joutui kiinnostuksensa ”illegaalien ajan” ensi vuosina suuntaamaan, kun se yllättäen kohtasi koululaitoksen alati kasvavia vaatimuksia ”kommunistisen kiihotustoiminnan” lakkauttamiseksi helsinkiläisissä kansakouluissa. Koulurauhan nimissä.

EK:lle salaisella pioneeritoiminnalla oli ensisijaisesti välinearvo, sillä sitä valvomalla saatettaisiin päästä kiinni SKP:n johtohahmoihin. Pihoille propagandalappusia tiputtelevat harrastelijat eivät päällikkö Riekin mukaan kovin paljon koulurauhaa häirinneet, vaan ”paljon laajempaa ja vaarallisempaa kommunistista kiihoitusta on takavuosina kouluissa harjoitettu”.²³⁰

Tiedustelutoimintaa koulujen liepeillä pitäisi kuitenkin resurssien puitteissa jatkaa, koska sillä tavalla saatettaisiin kuitenkin saada johtolankoja jostain suuremmasta. Kalamiehet sanoisivat, että pikkukalat kiinnostivat vain, jos niiden mukana koukkuun jäisi isoja vonkaleita.

Tämä EK:n toimintatapa selittää myös osaltaan paikoin epäloogisena näyttäytynyttä suhtautumista kommunisteihin. Kun yhteys ”tekijämiehiin” oli näköpiirissä, niin silloin kiinnostus kommunistiseen lastenliikkeeseenkin oli suurempaa. Jos nähtiin, etteivät lappusia levittelevät nuoret kovin paljon vahinkoa saisi aikaan, aktiviteetti suunnattiin muualle. Työruuhkassa ja

²³⁰ Esko Riekin muistio keskustelusta kouluneuvos Airilan kanssa 30.1.1933. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

niukkojen resurssien puristuksessa se oli myös käytännön sanelema pakko. Kaikkea ei vain voitu valvoa, piti priorisoida.²³¹

Sitten koululaitos

Koululaitoksen julkilausuttuna tavoitteena kommunistisen lastenliikkeen toiminnan estämiseksi oli koulurauha. Siitä kaikki lähti.

Koululaitoksen näkökulmasta mitään varsinaisia koulurauhaongelmia ei kuitenkaan vielä kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan julkisena aikana ollut, vaan koululaitoksen kohtaamiset kommunistisen lastenliikkeen kanssa liittyivät yleiseen keskusteluun koulujen militarisoinnista ja opettajien kohdistamasta mielivallasta järjestönuoriin.

Kouluissa huolestuttiin kommunistikiihotuksesta vasta yhteiskunnallisen ilmapiiirin radikalisoituessa keväällä 1930, kun joidenkin koulujen kirjastoista löydettiin ”siveettömiä ja yhteiskuntajärjestyksen” vastaisia kirjoja. Mutta vasta syksyllä 1930 ja talvella 1931 ”kommunistisen kiihotuksen” estäminen ja koulurauhan turvaaminen tulivat opettajainkokousten agendalle. Aika pian kuitenkin selvisi, ettei koulurauhaa nyt niin kovasti häiritty. Opettajat kyllä tunnollisesti noudattivat kouluhallituksen käskyjä raportoida ”kommunistisesta kiihotustoiminnasta” varsinkin syksyllä 1932. Mistään arkistokokonaisuudesta ei kuitenkaan löydy viitteitä, että asiaa olisi opettajapiireissä pidetty erityisen suurena ongelmana. Itse opettajana tervehdin ilolla sitä, että opettajat näyttävät pääsääntöisesti puolustaneensa omia oppilaitaan mahdollisia syytöksiä vastaan ja suojelleensa oppilaita turhalta altistukselta virkavallalle. Kyse oli kuitenkin lapsista. Voi tuon tietysti tulkita toisinkin: opettajat suojelivat koulujen autonomiaa ja omaa sekä koulun mainetta. Jos olisi myönnetty, että omat oppilaat ovat osallisina laittomuuksiin, niin olisi myönnetty, ettei itse kyetä valvomaan omaa koulurauhaa. Kouluissa on kautta aikain oltu herkkiä yrityksille murtaa koulujen autonomiaa, niin silloin kuin nyt.

²³¹ Töiden kuormittavuus näkyy selvästi esim. EK:n tilastollisia tietoja sisältävästä asiamappi-kokonaisuudesta. Amp H1, 2869. EK–Valpo I, KA.

Jos opettajat eivät kokeneet koulurauhaa laittoman toiminnan taholta uhatuksi, niin mistä oli kyse?

Jäljelle jää tarinan yhdeksi päähenkilöksi valikoitunut kansakouluntarkastaja Matti Pesonen. Miksi hän näki kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan kouluissa niin suurena ongelmana, että joutui EK:n ja omien esimiestensä, kouluhallituksen kanssa ongelmiin?

Arkistomateriaalin ja olemassa olevan kirjallisuuden pohjalta piirtyy kuva tarkasta, tunnollisesta ja päättäväisestä virkamiehestä, jonka toiminnan punaisena lankana oli voimakas uskonnollinen maailmankatsomus. Matti Pesosen arvomaailma perustui herännäisyyteen – kommunistit olivat jumalattomia. Pesosen ehdottomuuteen saattoivat vaikuttaa myös traumaattiset kokemukset Helsingin ”punaisesta” kansakouluhallinnosta sisällissodan ajalta.²³²

Minkäänlainen uskonnollinen fanaattisuus hänestä ei kaiken lukemani pohjalta kuitenkaan välity, vaan pikemminkin vilpitön usko omaan asiaan. Diplomaatti hän ei todellakaan ollut: EK:n moittiminen julkisesti oli Riekillä sama kuin sodanjulistus.²³³ Oletan, että toisenlaisella lähestymistavalla hän olisi jopa saattanut saada EK:n miehet vahtiin koulujen pihoilta.

Ja vielä: EK:n ja koululaitoksen yhteistyö

Etsivän keskuspoliisin ja koululaitoksen yhteistyö kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan estämiseksi kouluissa oli lastenliikkeen julkisena aikana 1920-luvun lopussa käytännössä olematonta. EK hoiti järjestönuorten valvontaa omien toimintatapojensa mukaisesti ja tiedotti valtioneuvostolle

²³² Pesonen, Matti: *Ystäviä läheltä ja kaukaa. Muistelmia*. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1954, 39–42.

²³³ Riekki palasi Pesosen epäasialliseen käytökseen vielä kerran luottamuksellisissa keskusteluissa kouluneuvos Airilan kanssa. Riekki kutsui Pesosen puhetta ”suorastaan rikolliseksi”. Esko Riekin muistio keskustelusta kouluneuvos Airilan kanssa 30.1.1933. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

lähetetyissä tilannekatsauksissa myös opetusministeriä kouluissa tapahtuneesta ”kommunistisesta valistustyöstä”²³⁴ – silloin kun näki sen tarpeelliseksi. Koululaitos ei ollut yhtään EK:ta innostuneempi käynnistämään yhteistyötä, mikä kertoo osaltaan siitä, ettei järjestönuorten toiminta koulujen työrauhaa juuri häirinnyt. Ei ainakaan niin, että kouluissa olisi poliiseja apuun huudeltu.

Tilanne muuttui talvella 1931, kun koululaitos havahtui ”kommunistiseen kiihotukseen” koulujen pihoilla. EK ja koululaitos pääsivät, tai oikeastaan joutuivat, aloittamaan yhteistyön koulurauhan takaamiseksi kouluissa. Väkivaltakoneiston ja aatteellisen vallan edustajien yhteistoiminta oli pakon sanelema juttu ja sillä oli nimikin – kansakouluntarkastaja Matti Pesonen.

Merkillepantavaa on, että EK–Valpon arkiston varhaisnuorisotoimintaa käsittelevässä aineistossa ”tapaus Pesonen” sai huomattavan palstatilan. Erityisen mielenkiintoista on, kuinka se työllisti nimenomaan laitoksen ylintä johtoa – Riekkii itseään sekä apulais- ja osastopäälliköitä. Olen myös aikaisempien tutkielmieni yhteydessä käyttänyt useita erilaisia EK–Valpon kommunistivalvonnan asiamappikokonaisuuksia ja niissä en ole juurikaan törmännyt näin laajaksi paisuneeseen raportointiin näin pienestä asiasta.²³⁵ Kärjistetysti voisi sanoa, että yksi mies sai mahtavan Riekin ”lafkan” ainakin hetkeksi varpailleen.

EK:n ja koululaitoksen yhteistyöhalukkuutta Pesosesta riippumatta, voisi kuvata sanalla itseriittoinen: Kumpikin oli periaatteessa valmis yhteistyöhön toistensa kanssa, mutta omilla ehdoillaan. Riekkille yhteistyö tarkoitti sitä, että hänen ”lafkansa” määräisi, mitä, milloin ja kenen kanssa tehtäisiin. Koululaitos taas, erityisesti opettajat kouluissa, puolusti koulujen itsemääräämisoikeutta. Kumpikaan osapuoli ei hyvällä katsonut ulkopuolelta tulevaa arvostelua. Koska päällikkö Riekki seurusteli mieluiten vertaistensa kanssa, oli tavallaan

²³⁴ Riekin muistio sisäasiainministeriölle: 8 Touko -31. 10427/I. Sisäasiainministeriölle. Amp VIII D, 2668. EK–Valpo I, KA.

²³⁵ Kun tarkastelin ”ristiin” materiaalia sekä EK:n että kansakoulutarkastajan arkistossa, niin vuosina 1931–1932 raportoitin runsaat 30 ”kiihotustapausta” helsinkiläisiltä kansakouluilta.

luonnollista, että EK:n paras yhteistyökumppani koululaitoksessa oli kouluhallituksen ylin johto. Kun EK:n ja kansakouluntarkastaja Pesosen vuorovaikutus meni mahdottomaksi, niin Riekki aloitti Pesosen kampeamisen syrjään henkilökohtaisten suhteidensa avulla. Kouluhallitukselle taas oli tärkeää varmistaa työrauhan säilyminen kouluissa kaikissa tilanteissa ja kun alkoi näyttää siltä, että ”kommunistista kiihotusta” suurempi haitta oli Pesonen, niin Pesonen sai väistyä. Kouluhallitus oli näin sanonut viimeisen sanan, mutta koulurauhaa se tuskin yhtään enempää takasi. Se säilyi muutenkin rikkomattomana.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (Hka), Helsinki

Suomenkielisten kansakoulujen kanslia

Kouluhallituksen kiertokirjeet

Ec: 15–27 kiertokirjeet (1916–1928)

Ec: 28–36 kiertokirjeet (1929–1937)

Pöytäkirjat

Ca: 61–65 johtokunnat (1929–1933)

Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja

Kirjetoisteet

Da: 54–59 kirjetoisteet, tarkastaja (1929–1933)

Pöytäkirjat

Cc: 19—23 johtajien ja opettajankokoukset (1930–1933)

Saapuneet kirjeet

Ea: 37–43 saapuneet kirjeet (1929–1935)

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin – Valtiollisen poliisin arkisto (EK–Valpo I & II)

Asiamapit (Amp)

VIII Varhaisnuorisoliike Suomessa 1910–1940

A Varhaisnuorisoliike Suomessa. Yleistä (2666)

B Työväen Järjestönuorten liitto. Johto, jäsenluku, järjestäjät (2666)

B 1 Työväen Järjestönuorten liitto. Liittokokoukset (2666)

B 2 Työväen Järjestönuorten liitto. Kirjeet, julistukset (2666)

B 4 Työväen Järjestönuorten liitto. Valistus- ja kiihotustyö (2667)

B 6 EK:n lausuntoja Työväen Järjestönuorten liitosta ja sen toimihenkilöistä (2667)

B 8 T.J:L:n lakkauttaminen (2667)

C TJL:n järjestöjä (2667)

D Illegaalinen lastenliike (2668)

XXII Etsivä keskuspoliisi (valtiollinen poliisi)

E 1 EK:n organisaatio (piirijako ym.) (2846)

H 1 Tilastollisia tietoja e.k:n toiminnasta (2869)

Henkilömapit (Hmp)

Kavenius, Niilo Albert (A:1121)

Kekäläinen, Fredy (Freedy) (A:4405)

Kivikoski, Paavo Asser (A:394)

Löfving, Kaarlo Oskar (A:4407)

Suojelupoliisin arkisto

Asiamapit (Amp)

XXII Suojelupoliisi 1949–1959

K Henkilökuntaa koskevaa.

EK:n ja Valpo I:n henkilökunta ja niihin pyrkineitä (2)

Kouluhallituksen kansanopetusosaston II arkisto (Kha)

Kiertokirjeet

Dc: 1 Kiertokirjeet (1929—1933)

Kirjekonseptit

Da: Kirjekonseptit (1930)

Kirjallisuus

Arola, Pauli: *Tavoitteena kunnon kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingin yliopisto kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191, Helsinki 2003.

Björne, Lars: ”... syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 1977.

Castrén, Matti J.: Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Castrén, M. et al.: *Historia koulussa*. Yliopistopaino, Helsinki 1992.

Halila, Aimo: *Suomen kansakoululaitoksen historia, neljäs osa: oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921—1939)*. WSOY, Helsinki 1950.

Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Heiskanen, Anu: *Valtion aktiivisessa palveluksessa: Esko Riekk Etsivän keskuspoliisin päällikkönä 1923–1938*. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto, Helsinki 1996.

Hietaniemi, Tuija: *Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*. SHS, Helsinki 1992.

Hiitonen, Ensio: *Vääryyttä oikeuden valekaavussa*. Vapaa Pohjola 1953.

Hyrkkänen, Markku: *Aatehistorian mieli*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere 2002.

Kalemaa, Kalevi: *Suomalaisen rauhanliikkeen juuria*. Rauhan Kirjallisuuden Edistämisseura, Helsinki 1981.

Lackman, Matti: Etsivä keskuspoliisi 1919–1937. Teoksessa Simola, Matti – Salovaara, Jukka (toim.): *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäasiainministeriön poliisiosasto, Helsinki 1994.

Lackman, Matti: Esko Rieki. *Jääkärivärvi, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. SKS, Helsinki 2007.

Lackman, Matti: "Ensimmäisen tasavallan" turvallisuuspoliisi 1918–1944. Teoksessa Simola, Matti (toim.): *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY, Helsinki 2009.

Lackman, Matti – Sirvio, Tuulia: Etsivä keskuspoliisi. "Valkoisen Suomen" turvallisuuspoliisi (1919–1937). Teoksessa Simola, Matti – Sirvio, Tuulia (toim.): *Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta*. Gummerus, Helsinki 1999.

Lappalainen, Antti: *Helsingin opettajayhdistyksen historia. Yhdistyksen toiminta syntyvaiheista lakkauttamiseen*. Helsinki 1985.

Mäkelä, Jaakko: Valtakunta vai kansakunta – Repressio vai integraatio? Itsenäistyneen Suomen kontrollipolitiikasta. Teoksessa Soikkanen, Timo (toim.): *Turun koulu. Juhani Paasivirran 70-vuotisjuhlakirja*. Turun yliopisto, Turku 1989.

Männistö, Jyrki: *Sivistyksen kylvö. Suomen kansakoululaitos johtavien puoluelehtien mielenkiinnon kohteena vuosina 1918–1939*. Tampereen yliopisto, Tampere 1994.

Nevalainen, Pekka: *Etsivän keskuspoliisin ja valtiollisen poliisin aineisto henkilöhistorian lähteenä*. Genos/68, 1997, 146–153, 189–190.
http://www.genealogia.fi/genos/68/68_146.htm.

Parkkari, Nestori: *Nuoret taistelun tiellä. Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900—1944*. Kansankulttuuri, Helsinki 1970.

Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996.

Pesonen, Matti: *Ystäviä läheltä ja kaukaa. Muistelmia*. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1954.

Rantala, Jukka: *Sopimaton lasten kasvattajaksi! Opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.

Rantala, Jukka: *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussyytökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Rantala, Jukka: *Kansaa kasvattamassa*. Minerva Kustannus Oy, Jyväskylä 2005.

Rantala, Jukka: *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2010.

Rantala, Jukka: Kansakoulunopettajat. Teoksessa Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Rantala, Jukka & Säntti, Janne: Kansanopettajana 1900-luvun Suomessa. Teoksessa *Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Koulu ja menneisyys XLV*. Suomen Kouluhistoriallinen Seura 2007.

Rentola, Kimmo: *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY, Helsinki 1994.

Rentola, Kimmo: *Tiedustelun historian ongelmia*. Suomalaisen tiedeakatemian vuosikirja 2009.

Rinne, Risto: *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:135, Turku 1989.

Rislakki, Jukka: *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Love Kirjat, Helsinki 1982.

Saarela, Tauno: *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liitto KSL r.y., Helsinki 1996.

Saarela, Tauno: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, SKS, Helsinki 2008.

Salminen, Jari: *Koulun pirullisen dilemmat*. Teos, Helsinki 2012.

Somerkivi Urho: *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 29, 1977.

Syväoja, Hannu: *Kansakoulu— suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866—1977*. Ps-kustannus, Jyväskylä 2004.

Taipale, Pentti: *Salatun voiman mies, Matti Pesosen elämä ja toiminta*. Herättäjä-Yhdistys r.y. Lapua 1980.

Tuikka, Timo J.: *Kekkosen takapiru. Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Otava, Helsinki 2011.

Tuomaala, Saara: *Kamppailu yhteisestä koulusta ja oppivelvollisuudesta*. Teoksessa Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Vasara, Erkki: *Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918—1939*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.

Väänänen, Oskari: *Nuoriso aseissa. Maanpuolustuskasvatus Euroopan eri maissa*. Gummerus, Jyväskylä 1941.

Ålander, Esa: *Punaisen liinan lapset. Suomen Demokratian Pioneerien Liitto ja sen edeltäjät*. SDPL, Helsinki 1995.